

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

**Lolland-Falsters
Historiske Samfund**
Årbog 2019

LOLLAND-FALSTERS HISTORISKE SAMFUND

Årbog 2019 – 107. årgang

Redaktør: Jan Bodholdt
Tryk: dkPRINT, 4970 Rødby
© 2019 Lolland-Falsters Historiske Samfund
ISBN 978-87-91059-19-3

Indholdsfortegnelse

<i>Jan Bodholdt</i> Forord.....	4	<i>Bjørn Westerbeek Dahl</i> J. L. Ridders avistegninger fra Lolland-Falster	98
<i>Ole Edvard Mogensen</i> Da Gedserbanen blev fjernstyret.....	6	<i>Tove Niclasen</i> Rasmus Hansen Reravius.....	120
<i>Anders Rasmussen</i> Kirkehøj - En enestående jættestue fra Lolland.....	24	<i>Henrik Gade Jensen</i> Præstegården i Gloslunde. 1. del: en præstehistorie	131
<i>Signe F. Mogensen</i> Den ukendte landsby.....	37	<i>Bente Stokholm Thomsen</i> Præstegården i Gloslunde. 2. del: en bygningshistorie	145
<i>Tine Nielsen Fabienke</i> Mellem tradition og fornyelse. Om maleren Johannes Wilhelms liv og kunst	46		
<i>Christian Frederiksen</i> Da Nykøbing F. ”fik en bjørn på”. Historien om Bjørnebrønden på Torvet	68		

Forord

Velkommen til vores årbog 2019, hvor vi bringer 9 artikler, der kort præsenteres nedenfor.

I år er det netop 60 år siden DSB etablerede den første fjernstyringscentral i Nykøbing F, hvorfor vi bringer artiklen *Da Gedserbanen blev fjernstyret* af Ole Edvard Mogensen. Når det var strækningen Nykøbing F – Gedser, der fik det tiptop moderne understyr, skyldes det, at der var en omfattende international trafik på Gedserbanen, og fra Gedser var der jernbanefærger både til Großenbrode og Warnemünde. I artiklen beskriver forfatteren, hvorledes togdriften blev afviklet, før og efter strækningen blev fjernstyret.

Anders Rasmussen fortæller om udgravningshistorien bag jættestuen Kirkehøj, der med sine to jættestuekamre repræsenterer den hidtil eneste kendte dobbeltjættestue fundet på Lolland-Falster. Kirkehøj er også speciel, fordi den i modsætning til mange andre kendte dobbeltjættestuer er opført over to omgange. Ved gennemgangen af skeletmaterialet har man kunnet identificere en række sygelige forandringer og skader på knogler og tænder, som fortæller om de lidelser og småskavanker, der plagede de gravlagte.

I artiklen *Den ukendte landsby* beretter Sig-

ne F. Mogensen om de fund, der er blevet gjort ved en udgravning lige udenfor Nykøbing F. Fra 1000-årene til 1200-årene har her ligget en landsby, som så blev forladt. På baggrund af en gennemgang af fundene vurderer forfatteren, hvordan livet har været i landsbyen, og hvorfor den blev opgivet.

Maleren Johannes Wilhjelm voksede op på herregården Øllingsøe på Lolland, og hans baggrund på landet fik stor betydning for hans arbejde. Tine Nielsen Fabienke fokuserer i artiklen *Mellem tradition og fornyelse. Om maleren Johannes Wilhjelm's liv og kunst* især på hans skildringer af mennesket i samklang med naturen gennem udvalgte malerier med motiver fra Lolland, Jylland, Italien og Sydfrankrig.

Bjørnebrønden i Nykøbing F. havde ikke nogen let fødsel, og der var mange problemer, der skulle ryddes af vejen, før den kunne afsløres i sommeren 1939. I artiklen *Da Nykøbing F. "fik en bjørn på"* fortæller Christian Frederiksen bl.a. om overvejelserne om placeringen, de økonomiske udfordringer samt uoverensstemmelser mellem borgmesteren, billedhuggeren Mogens Bøggild og arkitekten Kaare Klint.

Bjørn Westerbeek Dahl har begået artiklen *J. L. Ridters avistegninger fra Lolland-Falster*. Ridter var avistegner på avisen *Aften-*

posten, og efter et besøg på Lolland-Falster i 1911 tegnede han en række billeder af bygninger fra området, som avisen så satte tekst til. Artiklerne havde til formål at højne arkitekturstandarden i Danmark og er derfor i sig selv interessante, men for den nutidige læser er det nok lige så interessant at gå på jagt efter ”nu-billederne” til Ridter-artiklen.

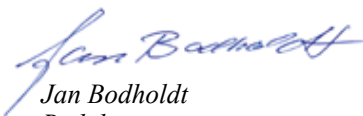
Rasmus Reravius var en lollandsk præst, oversætter og salmedigter fra sidste halvdel af 1500-tallet. Han var født på Lolland og var sognepræst her i to omgange. Han var en flittig skribent og oversætter fra tysk og latin til dansk og var dermed vigtig for udbredelsen af kendskabet til reformationens tanker. Han høstede stor anerkendelse for dette arbejde, men han havde det svært med sine sognebørn. Tove Niclasen beretter om Reravius’ spændende liv i artiklen *Rasmus Hansen Reravius*.

I to artikler får vi indblik i Gloslunde præstegårds historie. I den første gennemgår Henrik Gade Jensen de præster, der har boet i præstegården siden begyndelsen af 1700-tallet. Han redegør for deres virke, husstande og sognebørn samt de teologiske strømninger i tiden.

I den anden artikel beretter Bente Stokholm Thomsen, der er født i præstegården, om præstegårdens bygningshistorie ved bl.a. at gennemgå brandtaksationer og præstegårdssyn.

I årbogen fra sidste år nævnte Ole Munksgaard i sin artikel om handel og søfart på Lolland-Falster, at hans artikelserie ville blive bragt op til 1660, og det bliver den også, men først i vores årbog 2020. Artiklen er skrevet, men stofmængden i dette års årbog har desværre gjort en udsættelse nødvendig.

I forordet til årbogen fra 2018 opfordrede jeg læserne til at komme med ros og kritik, og det er der heldigvis nogen, der har gjort. Derfor fortsætter vi med at lave person- og stedregister, men på en ny måde. For at udarbejdelsen af registret ikke skal blive hastværk med fare for fejl i den korte korrektionsperiode, har vi besluttet at bringe registret på vores hjemmeside. Registeret for årbog 2018 kan allerede læses der, og register for denne årbog vil kunne findes på hjemmesiden fra medio januar 2020. Jeg håber, at nærværende årbogs artikler også vil give anledning til input fra vores læsere. Rigtig god læselyst.

Jan Bodholdt

Redaktør

jan-bodholdt@mail.tele.dk

Da Gedserbanen blev fjernstyret

Af Ole Edvard Mogensen

Mekaniske sikringsanlæg med trådtræk og armssignaler findes i dag kun på museum. Stationsbestyreren, som i fuld uniform kom ud på perronen og gav afgang til togene med afgangsstokken, er også for længst gået over i historien. Går vi 60 år tilbage, var den slags alt sammen en del af dagligdagen på de fleste stationer landet over. Men ikke på Gedserbanen. Her havde Statsbanerne nemlig i 1959 indført fjernstyring.

At det lige netop var Gedserbanen, som fik den absolut mest moderne teknik, var ikke tilfældigt. Gedserbanen var en af landets mest travle banestrækninger. Det var den, fordi netop denne banestrækning dengang var forbindelsen til det sydlige udland.

I artiklen beskriver forfatteren, hvorledes togdriften blev afviklet, før og efter Gedserbanen blev fjernstyret.

For 60 år siden var Gedserbanen en af landets travleste banestrækninger. Det var den, fordi netop denne banestrækning var den korteste forbindelse mellem hovedstaden samt Sjælland og det sydlige udland. Både til Vesteuropa og til Østeuropa. Dengang var der en omfattende international trafik på Gedserbanen. Fra Gedser var der jernbanefærger både til Großenbrode og Warnemünde. Forbindelsen Gedser-Warnemünde havde eksisteret, siden Gedserbanen åbnede i

1886. Efter afslutningen af 2. verdenskrig, som medførte en deling af Tyskland, fik denne overfart mindre betydning. Det gjorde den, fordi Warnemünde var beliggende i det daværende DDR, Deutsche Demokratische Republik, også kaldet Østtyskland. Denne del af Tyskland var besat af Sovjetunionen. Såvel samhandel som samtrafik med Østtyskland var i starten meget begrænset og kom kun langsomt i gang. Det hele var besværliggjort af, at Danmark ikke anerkendte DDR som selvstændig stat.

Da sommerkøreplanen trådte i kraft i 1954, indsatte de tyske statsbaner, Deutsche Bundesbahn, DB, et helt nyt tog af typen VT 12.5 i København-Express. Toget kørte fra Hamburg om morgenen, var i København over middag og returnerede til Hamburg sidst på eftermiddagen. I København blev toget videreført til Frihavnsstationen, hvor der var forbindelse til Malmøfærger. Toget ses her i Gedser. I baggrunden ses M/F Dronning Ingrid. Billedet er fra den 27. maj 1954. James Steffensen/Arkiv DMJK

Anderledes så det ud med samhandel og samtrafik med Vesttyskland. Takket være Marshallhjælpen fik Danmark mulighed for import af foderstoffer, metaller og teknologi. Marshallhjælpen var et amerikansk hjælpeprogram, som blev sat i værk efter afslutningen på 2. verdenskrig til støtte for genopbygningen af Europa. Deutsches Wirtschaftswunder, der er betegnelsen for den hurtige vesttyske genopbygning med tilhørende økonomiske opsving i efterkrigstiden, spillede også ind. Varer af alle slags kom i en lind strøm til Danmark. Dengang kom de i stort omfang med jernbanen. Det skete via Padborg og Storebælt, hvor kapaciteten hurtigt var fuldt udnyttet.

Udlængslen var stor. Under krigen var turisttrafikken gået helt i stå. Der var nu stor længsel efter at se andre himmelstrøg. Da grænserne atter lod sig passere, kom der et stort pres på alle trafikmidler. Det betød, at der var et stort behov for en trafikforbindelse mellem Danmark og Vesttyskland. Fugleflugtslinjen¹ var påbegyndt i 1941, men som landet lå efter befrielsen, var en færdiggørelse noget, som havde lange udsigter.² Der var derfor trængsel på Storebæltsfærgerne.

Dampfærgeren "Danmark", som sejlede på overfarten Gedser-Warnemünde, havde ikke meget at sejle med. Med én tur frem og tilbage i døgnet var den langt fra fuldt udnyttet. Det gav både færge og overfart en dårlig driftsøkonomi.³ DSB overvejede derfor, om det var muligt at sejle til Vesttyskland med denne færge.⁴ Overvejelserne blev forelagt Tyske Forbundsbaner, som hurtigt kunne se det rigtige i idéen. De erklærede sig parat til i den tidligere marinehavn i Großenbrode at bygge et færgeleje. Og ikke nok med det, man ville også etablere en sporforbindelse til jernbanelinjen Lübeck-Hamburg.⁵

Sejladsen Gedser-Großenbrode blev påbegyndt den 15. juli 1951.⁶ Tanken var, at den nye færgerute skulle aflaste Storebæltsoverfarten.⁷ I den første tid blev der kun sejlet med biler med rejsende og gods. Der var en tur hver vej om dagen. Sejladsen skete med dampfærgeren "D/F Danmark".⁸ Overfartstiden på den nye færgerute var tre timer og tyve minutter. Der var forbindelse til og fra tog på begge sider, men der blev ikke overført jernbanevogne. Sporforbindelsen til jernbanefærgelejet i Großenbrode blev først færdig 1. oktober 1951. Allerede i overfartens første år (indtil 31. marts 1952) blev der overført 37.000 rejsende, 1203 godsvogne og 9191 motorkøretøjer.⁹

Biltrafikkens udvikling i almindelighed medførte en nærmest eksplosiv vækst i antallet af overførte motorkøretøjer. Fra regnskabsåret 1951/52 til 1952/53 var der en stigning på ikke mindre end 201,4%¹⁰. Det kneb med pladsen på vogndækket, da der her skulle findes plads til både biler og jernbanevogne. Antallet af overførte godsvogne var steget med 26,6%.

Fra sommerkøreplanen den 17. maj 1953 blev den nybyggede tyske færge "F/S Deutschland" indsat.¹¹ Den havde tre jernbanespor på dækket og kunne klare overfarten på to timer og 45 minutter.¹² Nu blev det første internationale tog overført med færgen. Det var Italien-Skandinavien Express. Desuden var der to internationale forbindelser mere i hver retning. Men her måtte de rejsende skifte ved færgen. I de tre sommer måneder i 1953 blev der overført 188.925 rejsende, 1786 person- og rejsegodsvogne, 1860 godsvogne og 21.342 motorkøretøjer.¹³

Fra sommerkøreplanen den 23. maj 1954 blev også færgen "M/F Dronning Ingrid"¹³ indsat på overfarten. Nu kom der endnu

Den danske færge M/F Kong Frederik IX. Færgen sejlede sin første tur med passagerer på overfarten Gedser-Großenbrode den 21. december 1954. Her ses færgen i Großenbrode. Sjøhistoriska Museet.

flere internationale tog via Gedser-Großenbrode. De havde tidligere kørt via Storebælt og Fredericia til Tyskland.

I december 1954 blev ”M/F Dronning Ingrid” afløst af den nybyggede danske færge ”M/F Kong Frederik IX”. Den havde DSB bestilt hos Helsingør Værft i 1952, da man så, hvorledes trafikken udviklede sig. Den nye færge var dengang DSB’s største færge og også den med det kraftigste maskinlæg.¹⁵

I november 1957 blev endnu en tysk færge indsat på overfarten. Det var den nybyggede ”F/S Theodor Heuss”.¹⁶ Denne færge havde to dæk. Nu blev der bedre plads til jernbanevogne, busser og lastbiler på vogndækket, da personbilerne kunne benytte det øverste dæk.

I 1959 blev der på overfarten sejlet 10 ture i hver retning pr. døgn. De tre store færges ”M/F Kong Frederik IX”, ”F/S Deutschland”, og ”F/S Theodor Heuss” sejlede hver tre dobbeltture og færgen ”D/F Danmark” sejlede én dobbelttur.¹⁷ På overfarten Gedser-Warnemünde var der én færgetur hver vej med Østersø-Express samt efter behov en godsfærgetur.¹⁸

Togtrafikken på Gedserbanen

I efteråret 1946 var overfarten Gedser-Warnemünde stadig ikke kommet i gang igen efter befrielsen, og på Gedserbanen var der kun nogle få lokale tog.¹⁹ Det var persontog, der standsede ved alle stationer, samt blandede tog, der også medførte godsvogne. Datidens tog var omkring 40 minutter om turen mellem Nykøbing F. og Gedser.²⁰ Sejladsen blev først genoptaget i sommeren

Væggerløse Station. Til venstre for stationsbygningen ses signalhuset. Danmarks Jernbanemuseum.

1947²¹, og kørslen med internationale tog blev først genoptaget i 1949. Men der var meget få rejsende.

Til gengæld betød samfærdslen med Vesttyskland over Großenbrode, at trafikken på Gedserbanen i 1950'erne udviklede sig hastigt. I 1959 var trafikken vokset til seks internationale tog i hver retning i døgnet.²² De havde farvestrålende navne som bl.a. Alpen-Express og Skandinavien-Paris-Express. Der var gennemgående vogne til fjerne og eksotiske destinationer som Paris, Roma, Wien og Hoek van Holland. I sommerferieperioden var der ekstra tog, og til højtiderne kørte flere eksprestog i to afdelinger.

Standsende persontog mellem Nykøbing F. og Gedser var der også.²³ Ikke mindre end

ni tog i hver retning på hverdage. De standsede alle i Væggerløse, Marrebæk, Fiskebæk samt, hvis der var rejsende at afsætte eller optage, ved trinbrættet i Gedesby. På lørdage var der tog, som kørte lidt over middag. Dengang gik folk på arbejde og børnene i skole lørdag formiddag. Udrejsetrafikken til weekenden begyndte derfor lørdag først på eftermiddagen. Der var også hver dag tre godstog i hver retning.²⁴ Alt i alt var der tog af alle slags, og det døgnet rundt. Endelig var der under roekampagnen i efteråret mange særtog²⁵ med sukkerroer til fabrikken i Nykøbing F..

Gedserbanen som den var

Indtil der blev etableret fjernstyring af Gedserbanen, fungerede trafikstyringen på banestrækningen Nykøbing F.-Gedser, som

den havde gjort siden århundredskiftet. Banen var enkeltsporet og togene måtte derfor møde hinanden, krydse²⁶ som det hedder i fagsproget, på stationerne Fiskebæk og Væggerløse. De to landstationer var bemandede med sikkerhedsuddannet personale. Det var en dyr løsning. De ofte små indtægter fra gods- og passagerbefordringen kunne ikke dække omkostningerne på stationen. DSB havde forsøgt sig med en lang række krumspring for at spare på lønomkostningerne til personalet på stationerne. En station kunne nedsættes til betjent holdsted.²⁷

Så kunne der ikke krydses på stationen. Men der skulle stadig være personale til at rulle bommene ned. Denne løsning reducerede omkostningerne. Men der var den hage ved det, at der var færre muligheder ved køreplanlægning og disponering under uregelmæssigheder. Strækningens kapacitet blev begrænset.

Hvordan den daglige trafikafvikling foregik i 1956, er i det efterfølgende belyst med Væggerløse Station som eksempel.

Marrebæk Station i 1955. Her skulle stationspasseren rulle bomme ned og stille signal. Arm-signalet ses i billedets øverste højre hjørne. Det Kongelige Bibliotek.

Togfølgestation

Væggerløse Station var togfølgestation.²⁸ Det vil sige, at stationen deltog i ledelsen af togfølgen, og den skulle derfor opfylde følgende betingelser:

- Være dækket af hovedsignaler²⁹
- Være forsynet med telefon
- Deltage i togenes af- og tilbagemelding³⁰
- Have en for togekspeditionen ansvarlig stationsbestyrer.³¹

Det mekaniske sikringsanlæg

Omfanget af signaler tilhørende det mekaniske sikringsanlæg³² var til at overskue. Der var for hver køreretning et indkørsels-signal med gennemkørselsangivelse samt tilhørende fremskudt signal.³³ Det fremskudte signal skulle sikre, at lokomotivføreren kunne nå at bremse toget, hvis indkørselssignalet viste ”stop”. Alle signaler

var armsignaler. Ved hjælp af disse var det muligt for begge køreretninger at foretage signalgivning for gennemkørsel til spor 2, samt signalgivning for indkørsel til sporene 1 og 2. Signal til afgang blev givet af stationsbestyreren med afgangsstokken³⁴, populært kaldet spejlægget.

Sikringsanlægget blev betjent fra et centralapparat.³⁵ Det var placeret i et signalhus beliggende ved siden af stationsbygningen. Fra centralapparatet kunne signaler betjenes og sporskifter omstilles og aflåses. Centralapparatet sørgede for stationens central-sikring.³⁶ Det vil sige, at sporskifterne og signalerne er i indbyrdes afhængighed, så der ikke kan stilles signal for indkørsel eller gennemkørsel, uden at sporskifterne står rigtigt og er låst, samt at der, når signal vises, ikke kan omstilles sporskifter. Signalerne er også i indbyrdes afhængig-

Fiskebæk Station. Til venstre for stationsbygningen ses signalhuset. I forgrunden ses trådtræk, der forbandt håndtagene i signalhuset med signaler og sporskifter. Danmarks Jernbanemuseum. (Billedet er beskåret øverst).

hed af hinanden, så der ikke på samme tid kan gives signal for tog ad flere togveje,³⁷ hvis samtidige brug medfører fare. Altså kan der ikke i Væggerløse stilles signal for indkørsel til de samme spor for begge sider samtidigt. Centralapparatet har en række store håndtag. Hvert håndtag har en trådskive, hvorpå trådtrækket til signalet eller sporskiftet sidder. Ved hjælp af trådtræk betjenes signaler, og sporskifter kan omstilles og aflåses.

Centralapparat for mekanisk sikringsanlæg af fabrikat Siemens & Halske nyere type. Det var denne type, der var i Væggerløse og Fiskebæk. Ole Edvard Mogensen.

Eftersyn af, om sporet var frit for et ventet tog, skulle ske direkte ved sporene. Der var ingen tekniske hjælpemidler, som kunne overvåge, om sporet var frit. Stationsbestyreren måtte ud og kigge efter, hver gang der kom tog. Han skulle også ud på perronen for at betjene bomdrevet, hver gang bommene ved overkørslen for Hasseløvej skulle rulles ned og op.

Stationsbestyrelsen

Stationsbestyrelsen³⁸ var, som det hed

dengang: ”den ansvarlige ledelse af togekspeditionen og de i forbindelse hermed stående forretninger”. Stationsbestyrelsen blev varetaget af ”den fungerende stationsbestyrer”, i daglig tale ofte kaldet ”den fungerende”. Den fungerende stationsbestyrer var den, som på et givet tidspunkt havde vagten som stationsbestyrer. Det kunne være stationsmesteren, som var den daglige leder af stationen. Men da han ikke kunne være der altid, så var der på stationen også stationeret to trafikekspedienter, som også fungerede som stationsbestyrere.

Telegramjournal

Telegramjournalen³⁹ er en bog (journal), hvori alle modtagne og afsendte telegrammer (meldinger) skal indføres. Det er især meldinger om forhold af sikkerhedsmæssig betydning, men kan også være andre meldinger, f.eks. vognmeldinger, som var meldinger om, at et givet godstog bragte godsvogne, som skulle til Væggerløse. Stationsbestyrerne skulle også ved deres til- og fratræden notere dette i telegramjournalen, med underskrift. I den forbindelse blev også sikkerhedsmæssige forhold overleveret skriftligt fra den ene vagt til den næste.

Af- og tilbagemelding

Togenes kørsel mellem Væggerløse Station og nabostationerne blev sikret ved at bruge af- og tilbagemelding. Det betyder, at stationsbestyreren i Væggerløse pr. telefon ved hjælp af meldinger skal sikre sig, at tog mellem Væggerløse Station og nabostationen ikke kommer imod hinanden på den enkeltsporede strækning eller følger for tæt efter hinanden. Togene skal køre med stationsafstand, altså må der kun være et tog ad gangen på hvert af banestykkerne mellem Nykøbing F. og Væggerløse og mellem Væggerløse og Fiskebæk.

Afmeldingen sker, ved at togfølgestationen

telefonisk meddeler næste togfølgestation, at toget afsendes. Hvis der intet er til hinder herfor, kvitterer modtagelsesstationen telefonisk for meldingen.

Tilbage meldingen af et ankommet tog skal foretages, straks efter at stationen har overbevist sig om, at togets slutsignaler⁴⁰ er til stede, og at indkørselssignalet er sat tilbage i normalstilling; det vil sige at signalet viser ”stop”. Når man ved direkte tilsyn skulle se efter, at slutsignalerne var med, var det for at sikre sig, at hele toget var med. ”Almindeligt slutsignal”⁴¹ var dengang placeret på vognsiden og kunne altså også ses fra forsiden. Om natten viste de rødt blinklys bagud, og hvidt blinklys fremad.

Alle af- og tilbage meldinger samt togenes ankomst- og afgangstider for Væggerløse Station skal stationsbestyreren notere i en såkaldt tojournal.⁴²

Togekspeditionen

Om morgenen skulle stationsbestyreren i Væggerløse afvikle en krydsning mellem tog 103 og tog 132.⁴³ Tog 132 fra Gedser med afgang fra Gedser kl. 5.58 blev afmeldt fra Fiskebæk Station, umiddelbart inden toget afgik fra Fiskebæk kl. 6.11. Så skulle stationsbestyreren først foretage togvejseftersyn,⁴⁴ det vil sige sikre sig, at den for toget bestemte togvej, i dette tilfælde fra Fiskebæk til spor 2, var fri og sporskifterne rigtigt stillet, at modgående sporskifter var aflåst, og at sporskifterne til læssesporet var aflåst.

Eftersynet af togvejen foretog stationsbestyreren ved direkte at se efter, om spor 2 var frit. Fra centralapparatet kunne han retstille begge indgangssporskifter til spor 2. Det sporskifte, som skulle befares modgående, skulle desuden kontrolaflåses.⁴⁵ Det vil sige, at de bevægelige dele i spor-

skiftet bliver låst, så de ikke kan bevæges. Fra centralapparatet kunne det også sikres, at sporskifterne til læssesporet var rigtigt stillet og aflåst. Når alt således var klart til togets komme, kunne stationsbestyreren foretage signalgivning for indkørsel. Det skete ved at sætte indkørselssignalet på ”Kør”. Da indkørselstogvejen var til spor 2 og dermed med en indkørselshastighed på 100 km/t⁴⁶, kunne det fremskudte signal bringes til at vise: ”Hovedsignalet viser køр eller køр igennem”.

Signalet viser ”Kør igennem”. Stod begge signalarme vandret, betød det ”Stop”. Var kun den øverste arm hejst, betød det ”Kør” – ind på stationen. Ole Edvard Mogensen.

Når tog 132 var ankommet til Væggerløse, skulle stationsbestyreren sikre sig, at togets slutsignaler var til stede (populært sagt: ”se slut”). Indkørselssignalet skulle stilles tilbage i normalstilling, dvs. på ”Stop”, og toget skulle tilbage meldes til Fiskebæk. Når indkørselssignalet skal stilles på ”Stop”, er det for at sikre toget mod påkørsel af et eventuelt efterfølgende tog fra Fiskebæk.

Tog 103 fra Nykøbing F. med afgang fra Nykøbing F. kl. 6.18 blev afmeldt fra Nykø-

bing F., umiddelbart inden toget skulle afgå derfra. Stationsbestyreren skulle nu foretage togvejseftersyn for spor 1, og der skulle efterfølgende foretages signalgivning. Da indkørselstogvejen var til vigespor, spor 1 og dermed med en indkørselshastighed på 60 km/t⁴⁷, kunne det fremskudte signal ikke bringes til at vise: ”Hovedsignalet viser køer eller køer igennem”. Det fremskudte signal viste således for tog 103: ”Hovedsignalet viser ”Stop””.

Når tog 103 var ankommet til Væggerløse skulle stationsbestyreren ”se slut”, indkørselssignalet fra Nykøbing F. stilles på ”Stop”, tog 103 skulle tilbagemeldes til Nykøbing F., tog 103 skulle afmeldes til Fiskebæk, og tog 132 skulle afmeldes til Nykøbing F. Der skulle foretages togvejseftersyn, og sporskifterne skulle retstilles for udkørsel for togene 103 og 132. Til sidst skulle stationsbestyreren rulle bommene ned og give afgang til begge tog.

Signal ”Afgang” blev dengang givet til togføreren, idet denne dengang spillede en noget større rolle i den sikkerhedsmæssige afvikling af trafikken, end vi kender det i dag. Togføreren var således ansvarlig for togets førelse og sikkerhed, mens lokomotivføreren var ansvarlig for lokomotivets førelse og sikkerhed.⁴⁸

Det skal tilføjes, at telefon, telegram- og togjournal, køreplan osv. var på stationskontoret, mens centralapparatet var i signalhuset, der var placeret mellem stationsbygningen og pakhuset. Togvejseftersyn skulle foretages direkte ved sporene, bommene skulle rulles ned på perronen, og signal ”Afgang” skulle gives til togføreren. Heraf ses, at stationsbestyreren faktisk havde nok at gøre, når der skulle afvikles krydsninger. Desuden var der i de fleste persontog ind- og udlæsning af gods. En-

Stationens afgangstilladelse til toget blev givet med afgangsstokken, populært kaldet ”spejlægget”. Danmarks Jernbanemuseum.

delig var der også billetsalg og ekspedition af rejsegods og fragtbreve at tage vare på samt almindelige kontoropgaver som f.eks. regnskab og bogføring.

Togenes sporbenyttelse

Da lokomotivføreren ikke ud fra signalgivingen kunne udlede, hvilket spor der var stillet signal til, og da de to spor i Væggerløse havde forskellig indkørselshastighed, måtte lokomotivføreren dengang have viden herom på anden vis. Det foregik, ved at distriktet, her 1. Distrikt i København, for hver køreplansperiode udgav et hæfte⁴⁹ benævnt ”Togplan 9, Togenes sporbenyttelse på stationerne”. I 1956 var det en tryksag på ikke mindre end 40 sider bare for området øst for Storebælt. Dengang var ”valgfri sporbenyttelse” en undtagelse. Udtrykket

betyder, at sporbenyttelse for togene er valgfri efter stationens afgørelse i hvert enkelt tilfælde. Havde en station valgfri sporbenyttelse, skulle togene ikke forud underrettes om sporbenyttelse. De stationer, som havde valgfri sporbenyttelse, havde så mere avancerede lyssignaler mv., som også kunne oplyse om den tilladte indkørselshastighed. På Væggerløse Station var den tilladte hastighed i spor 2, det gennemgående spor, 100 km/t, mens hastigheden i spor 1, vigespor, kun var 60 km/t.

Krydsende tog

Når et tog, som f.eks. her tog 103 i Væggerløse skulle krydse et andet tog, her tog 132, må tog 103 ikke afsendes fra Væggerløse Station mod Gedser før:

- Enten krydsningen⁵⁰ har fundet sted,
- Eller krydsningen er blevet forlagt, (dvs. flyttet til en anden station),
- Eller det mødende tog er blevet indstillet.

Det skulle selvfølgelig stationsbestyreren sørge for, men dengang var det også fastsat, at togets lokomotiv- og togfører i muligt omfang skulle, som det hed, ”kontrollere krydsende togs tilstedeværelse”.⁵¹ Derfor var krydsninger anført i tjenestekøreplanen.⁵² Personalet i tog 103 kunne således af tjenestekøreplanen udlede, at de skulle krydse tog 132 i Væggerløse. Det tilsvarende var gældende for tog 132 for den modsatte køreretning.

Driftsuregelmæssigheder

Af ovennævnte ses, at toggangens afvikling selv på en lille landstation som Væggerløse var en noget omstændelig affære, bundet op af mange regler og forskrifter. Når togene ellers kørte til tiden, gik det imidlertid ganske gnidningsløst. Den driftsform, som var dagligdag på Væggerløse Station, var at finde på en lang række landstationer

på både enkelt- og dobbeltspor udover det ganske land.

Værre var det imidlertid, hvis der var driftsuregelmæssigheder og forsinkelser. Så skulle personalet for alvor ”holde tungen lige i munden”.

Forestiller vi os nu, at tog 132 er forsinket, så krydsningen mellem togene 103 og 132 skal forlægges fra Væggerløse til Fiskebæk, så skal følgende procedure⁵³ følges:

Den station, hvor krydsningen ifølge køreplanen skulle finde sted – den oprindelige krydsningsstation, her Væggerløse – har pligt til at tage bestemmelse om krydsningens forlægning og at fastslå denne.

Derfor skal Væggerløse Station, som det hed i datidens Sikkerhedsreglement: ”sende følgende telegram til den valgte ny krydsningsstation”:

”Kan tog 103 krydse tog 132 i Fiskebæk?”

Har Fiskebæk Station ikke noget at indvende herimod, svarer stationsbestyreren i Fiskebæk:

”Ja, tog 103 kan krydse tog 132 i Fiskebæk”.

Herefter fastslår Væggerløse Station krydsningsforlægningen:

”Tog 103 krydser tog 132 i Fiskebæk”.

Dette telegram gentages af stationsbestyreren i Fiskebæk. Men herudover skulle stationsbestyreren i Væggerløse også underrette Marrebæk om krydsningsforlægningen. Marrebæk var ikke togfølgestation, men billetsalgssted med sidespor. Der var ikke noget krydsningsspor, derfor kunne togene

ikke krydse her, og Marrebæk var ikke med i togfølgen. Men Marrebæk skulle nødvendigvis underrettes om togenes gang, da stationspasseren i Marrebæk skulle rulle bomme ned og stille signal for toget.

Var tog 132 så meget forsinket, at krydsningen måske skulle forlægges til Gedser, skulle Væggerløse Station spørge den nu passende nye krydsningsstation, Gedser, samt ved telegram underrette mellemliggende stationer, i dette tilfælde Marrebæk og Fiskebæk.

Alle telegrammer (telefoniske meldinger) skulle – med den fulde ordlyd - indføres i telegramjournalerne af stationsbestyrerne i både Væggerløse og Fiskebæk. Så er begge stationsbestyrere på det rene med den forlagte krydsning. Men togets personale, tog- og lokomotivføreren, som skulle kontrollere krydsende togs tilstedeværelse, skulle også underrettes.⁵⁴

Det foregik således:

Væggerløse Station skulle foranledige det rettidige tog, tog 103, underrettet om krydsningsforlægningen, og Fiskebæk Station skulle foranledige det forsinkede tog, tog 132, underrettet. Underretningen skulle ske skriftligt på en sikkerhedsformular, som var trykt på grønt papir, derfor populært kaldet ”en grøn”, til både tog- og lokomotivføreren.

På Fiskebæk Station benytter begge tog ved rettidig toggang det gennemgående spor, spor 2. Da der nu er krydsning i Fiskebæk, vælger stationsbestyreren at tage tog 103 i vigespor, spor 1. Fiskebæk Station har imidlertid samme type sikringsanlæg og signaler som Væggerløse, så heller ikke her har lokomotivføreren nogen mulighed for ud fra signalgivningen at udlede, hvilket spor der er stillet signal til. Fiskebæk

Station har altså heller ikke valgfri sporbenyttelse. Derfor har lokomotivføreren i tog 103 læst i ”Togenes sporbenyttelse på stationerne”, at han i Fiskebæk skal i spor 2. Men da det ved den i dette tilfælde forlagte krydsning ikke gælder mere, så skal stationsbestyreren i Fiskebæk foranledige toget underrettet gennem en tidligere togfølgestation om den ændrede sporbenyttelse og om den herefter tilladte indkørselshastighed. Underretningen⁵⁵ skulle ske skriftligt på en sikkerhedsformular, som var trykt på gult papir, derfor populært kaldet ”en gul”, og igen til både tog- og lokomotivføreren. Da underretningen skulle ske på en tidligere holdestation, kunne stationsbestyreren i Fiskebæk bede Væggerløse Station om at foretage denne underretning. Når underretningen så var sket, skulle underretningsstationen Væggerløse Station ved telegram meddele dette til den station, på hvilken sporbenyttelsen var ændret, Fiskebæk Station. Såvel anmodningen om underretning som bekræftelsen om, at underretningen var sket, skulle selvfølgelig også på begge stationer føres ind i telegramjournalen.

I det her tilfælde er der tale om to lokale persontog, som standser ved alle stationer. De var sjældent forsinket. Men der var tale om de internationale tog, eksprestogene, var de af og til forsinket. De kom langvejs fra, og der kunne støde noget til undervejs. Var der storm på Østersøen, kunne færgerne være forsinket på grund af hårdt vejr, og så blev togene også forsinket. Var der tale om en krydsning mellem to forsinkede eksprestog, kunne stationsbestyreren få travlt. Krydsninger skulle forlægges, sporbenyttelse skulle ændres og togene skulle underrettes. Når togene var planmæssigt gennemkørende i Væggerløse eller Fiskebæk kunne det være nødvendigt at lade Nykøbing F. eller Gedser sørge for underretningen af toget. Det blev det ikke nemmere

af. Så skulle endnu en station involveres i processen.

Ovennævnte beskriver – kort fortalt – den mest almindelige fremgangsmåde ved krydsningsforlægninger. Herudover kunne der forekomme en lang række varianter, hvis et tog var gennemkørende, hvis et tog ikke forud var underrettet om krydsningsforlægning og/eller ændret sporbenyttelse på en tidligere station. Det – og meget andet – var der alt sammen regler for i Sikkerhedsreglementet og Signalreglementet.

Betjent holdested

Udover at være togfølgestation kunne

Væggerløse Station også være betjent holdested.⁵⁶ Det vil sige, at stationen ikke deltog i togfølgen og ikke var bemanded med en stationsbestyrer. I stedet var der en stationspasser. Han havde ikke uddannelse til at være stationsbestyrer og var derfor billigere i drift. Når en station var betjent holdested, kunne der ikke krydses på stationen.

Statsbanerne rationaliserer

De mange overkørsler, der blev betjent af ledvogtere, og de tre stationer Væggerløse, Marrebæk og Fiskebæk skulle være bemanded, for at et tog kunne køre over banen. Da der var tog døgnet rundt, var det meget dyrt i lønmkostninger.

I forgrunden den sydlige post, post 2 i Nykøbing F. Midt i billedet ses den gamle stationsbygning. I baggrunden ses, at anlægsarbejderne med den nye station er i fuld gang. Foto fra 1962. Henning Petersen. (Billedet beskåret i top og bund).

Væggerløse Station efter ændringen. De manuelt betjente bomme er erstattet af et advarselssignalanlæg. Jens Bruun-Petersen. (Billedet er beskåret i top og bund).

Derfor var DSB i 1950'erne gået i gang med en større gennemgang af, hvor og hvordan der kunne spares. Noget af det første, der blev sat i gang, var en automatisering af de 14 bevogtede overkørsler.⁵⁷ Manuelle bomme og led blev erstattet af automatiske advarselssignalanlæg med blinklys og klokker.

For stationernes vedkommende blev det vurderet, om stationen fortsat skulle være station, eller om den skulle nedsættes til trinbræt eller helt nedlægges. Efterhånden fik de stationer, der skulle opretholdes, de gamle mekaniske sikringsanlæg udskiftet med moderne relæsikringsanlæg. Nogle stationer blev helt nedlagt og andre blev fjernstyret. I en del år efter at der var etableret fjernstyring, var der stadig personale på flere af landstationerne. Personalet solgte billetter samt ekspederede gods og post. Efterhånden blev ekspeditionerne dog lukket og mange landstationer mistede også de standsende persontog.

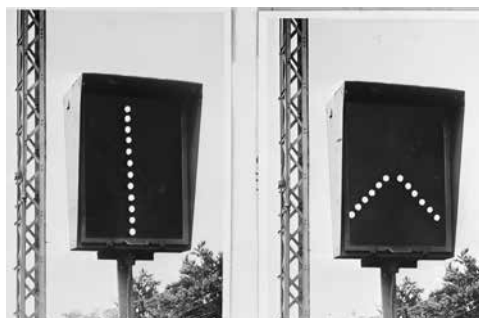
Mellemstationerne får nyt relæsikringsanlæg

I Væggerløse blev et nyt relæsikringsanlæg ibrugtaget den 6. august 1959⁵⁸, og i Fiskebæk blev et tilsvarende anlæg ibrugtaget 11. august 1959.⁵⁹ I Marrebæk blev der også installeret ny relæteknik, så sidesporet kunne betjenes fra de to nabostationer.

Væggerløse Station efter ændringen. Den sorte træbygning til venstre er relæhytten. Den indeholder sikringsanlæggets relæer. I baggrunden til højre ses de nye signaler. Holger B. D. Sørensen.

Det betød, at de gamle armsignaler blev afløst af nye daglyssignaler. De nye signaler var forsynet med en hastighedsviser⁶⁰, som kunne vise forskellige symboler. Ud fra disse var det muligt for lokomotivføreren at se, med hvilken hastighed han måtte køre ind på stationen. Sporskifterne blev udstyret med elektriske drev. Dermed kunne begge dele betjenes ad elektrisk vej bare ved tryk på en knap på en spor- og betjeningstavle. På denne tavle kunne det også ses, om sporet var frit eller besat. Såkaldte sporisolationer ude i sporet registrerede, om der var køretøjer i sporet. Tilstanden blev vist med rødt eller grønt lys på sportavlen. Sporisationerne sikrede gennem sikringsanlægget, at et sporskifte ikke kunne omstilles, hvis der kørte tog henover det, ligesom der ikke kunne stilles signal ”kør” til et spor, der var besat. Signal ”afgang” blev givet med faste lysafgangssignaler på perronen. Nu var der ikke længere nødvendigt med en stationsbestyrer på stedet. Det hele kunne fjernstyres.

De nye daglyssignaler har en hastighedsviser. Til venstre vises ”Høj hastighed”. Det er til det gennemgående spor. Til højre vises ”Middelstor hastighed”, der betyder, at der må køres ind på stationen med 50 km/t. Det er til vigesporret. Danmarks Jernbanemuseum. (Billedet er beskåret).

Automatisk linjeblok

Til erstatning for de telefoniske meldinger mellem stationerne blev der etableret automatisk linjeblok.⁶¹ Stationerne Væggerløse og Fiskebæk fik udkørselssignaler, som blev sat i elektrisk afhængighed med udkørselssignalerne på nabostationen. Der kunne nu kun stilles udkørsel mod strækningen, hvis den var fri, og der ikke var stillet udkørsel fra nabostationen. Linjeblokken blev taget i brug samtidig med de nye sikringsanlæg.

Varslingsanlæg

På stationerne Væggerløse og Fiskebæk blev der opsat et varslingsanlæg,⁶² et højtaleranlæg, som skulle advare passagerne ved perronovergangen, når der kom tog. Anlægget havde en båndoptager, som umiddelbart før togpassage afspillede teksten: ”Gå ikke over sporet. Der kommer tog”. En tekst som en kvindelig DSB medarbejder lagde stemme til. Desuden var der nogle automatisk virkende drejerskilte, hvor en cylinder anbragt i et rør kunne vise: ”Overgang” eller ”Pas på toget”.

Hvor der var overgang mellem de to perroner på en station, blev der opstillet varslingsanlæg. Danmarks Jernbanemuseum.

Stationens betjening

Indførelse af fjernstyring gjorde det muligt at spare personale på stationen. Tidligere havde den været bemanded med en fungerende næsten døgnet rundt af hensyn til den tætte trafik. Det var nu ikke mere nødvendigt. Sikkerhedstjenesten klarede fjernstyringscentralen. Men på stationen var der dengang også ekspedition af stykgods, vognladningsgods, samt billetsalg. Væggerløse Station havde ekspeditionstid på kontoret både formiddag og eftermiddag. Marrebæk var også stadig bemanded, efter fjernstyringen blev indført. Det var Fiskebæk derimod ikke. Den blev lukket helt. Bemandingen af Væggerløse og Marrebæk blev opretholdt indtil den 22. maj 1966.⁶³

Den første fjernstyringscentral i Nykøbing F.

Den 13. august 1959 blev Nykøbing F. fjernstyringscentral indviet.⁶⁴ I daglig tale bruges forkortelsen FC. Fra fjernstyringscentralen kan fjernstyringslederen, sådan bliver stationsbestyreren for de fjernstyrede stationer kaldt, nu fjernstyre landstationerne mellem Nykøbing F. og Gedser.⁶⁵ Det er Væggerløse og Fiskebæk, som er togfølgestationer. Marrebæk er billetsalgsted med sidespor.

Ved fjernstyring forstås, at en fjernstyringscentral, FC, kan fjernbetjene en række sikringsanlæg på de såkaldte understationer. Betjeningshandlingerne fra FC udsendes som såkaldte ordrer til sikringsanlægget på understationen. Det er fortsat dette anlæg, som sørger for stationens centralsikring. Som bekræftelse på, at en udsendt ordre er blevet udført, sendes fra understationen såkaldte indikeringer til FC. Indikeringerne viser oplysninger om tilstanden på stationen.

På fjernstyringsapparatet kan fjernstyrings-

lederen se, hvad signalerne viser samt sporskifternes stilling. Små tableauer, der kan lyse grønt eller rødt, fortæller, hvor sporet er frit eller besat. Ved tryk på en knap kan han omstille sporskifter og stille signal. Mellem stationerne er der linjeblok. Det betyder, at der til et banestykke ikke kan stilles signal fra begge stationer samtidig. Der kan heller ikke stilles signal, hvis sporet er besat.

Fjernstyringsapparatet var fra starten i 1959 placeret på stationskonteret i den gamle stationsbygning. Axel Henningsen.

Det var en nødvendig rationalisering. Da fjernstyringscentralen var ibrugtaget, kunne én mand her styre hele trafikken på strækningen mellem Nykøbing F. og Gedser. Nu kunne det hele klares ved tryk på en knap. Det var også en væsentlig forbedring af sikkerheden, at den nye teknologi kunne erstatte alle de manuelle procedurer og mundtlige meldinger. Takket være de nye daglyssignaler med tilhørende hastighedsvisere var det også muligt for fjernstyringslederen at ændre et togs sporbenyttelse på en station, uden at toget skriftligt skulle underrettes herom forud. Togets personale skulle heller ikke mere kontrollere krydsende togs tilstedeværelse.⁶⁶ Det betød en meget smidigere trafikafvikling.

Dermed havde fjernstyringscentralen FC Nykøbing F. noget af det mest moderne trafikstyringsanlæg i Danmark. I 1959 var fjernstyringscentraler ligeså sjældne, som de i dag er almindelige. Udover FC Nykøbing F. var der fjernstyringscentral i Vordingborg, men den fjernstyrede kun én station. I Odense var der etableret en fjernstyringscentral i 1956, men den var under opbygning og langt fra færdig.

Der var tæt trafik, og der var tog af alle slags. Både hurtige og langsomme, standsende og gennemkørende samt godstog og tog med passagerer. Hvert enkelt tog krævede fjernstyringslederens opmærksomhed. Især fordi strækningen var enkeltsporet. Det krævede omhu at få de mange krydsninger til at passe. Ikke mindst når der var uregelmæssigheder. Herudover var der arbejder med spærring af spor ved sporarbejder og kørsel med arbejds køretøjer for fjernstyringslederen at holde styr på.

Fjernstyringscentralen var, da den blev ibrugtaget, placeret på stationskontoret på den gamle station.⁶⁷ Den nye kommandopost var endnu ikke bygget færdig.

Det menneskelige aspekt

Det forhold, at en stationsbestyrer nu, i stedet for kun at bestyre sin egen station, skulle være fjernstyringsleder for en hel strækning, var noget ganske nyt og en stor omvæltning for mange. Det stillede nye krav til overblik, forudseenhed og handlekraft. Konsekvenserne af fjernstyringslederens handlinger blev også ofte ganske betydelige. En hel strækning trafiks blev nu afhængig af, at fjernstyringslederen gjorde det rigtige - og gjorde det i tide. Et helt nyt "håndværk" var under udvikling.

Udviklingen fortsætter

I efteråret 1962 blev fjernstyringen af Ged-

serbanen flyttet til den nye kommandopostbygning beliggende ved Kohaven.⁶⁸ I 1963 blev der ibrugtaget et nyt sikringsanlæg på Nykøbing F. Station.⁶⁹ Centralapparatet var placeret i den nye kommandopost. Her blev der også indrettet fjernstyringscentral for strækningerne Vordingborg-Nykøbing F. og Nykøbing F.-Rødby Færge.⁷⁰

*Ole Edvard Mogensen (f. 1952) Tog realen med og kom til banen i 1971. Fik en trafikal og sikkerhedsmæssig uddannelse hos DSB. Siden stationsleder og trafikregionschef. Han har skrevet bøger og artikler om jernbanehistorie.
E-mail: oem@c.dk*

Litteratur og kilder

Trykt litteratur:

Fugleflugtslinien, *Danske Statsbaner og Deutsche Bundesbahn*, 1963. (Forkortet: *Fugleflugtslinien*).

Årsberetning, *Danske Statsbaner*, (Forkortet: *Årsberetning*).

Fabers Rejseliste, oktober 1946. (Forkortet: *Rejseliste*).

Danmarks Rejseforbindelser. (Forkortet: *Rejseforbindelser*).

Togplan (Forkortet: *Togplan*).

Sikkerhedsreglement, SR, DSB 1935. (Forkortet: *SR*).

Signalreglement, SIR, DSB, 1944. (Forkortet: *SIR*).

Sikringsanlæggene og deres betjening. DSB 1949. (Forkortet: *SODB*).

Signalposten, jernbanetidsskrift. (Forkortet: *Signalposten*).

Vingehjulet. *Danske Statsbaners blad*. (Forkortet: *Vingehjulet*).

Kilder:

Sikkerhedsbestemmelser for togenes afvikling på den fjernstyrede strækning Nykøbing Fl-Gedser. DSB 1959. (Forkortet: *Sikkerhedsbestemmelser*).

Tjenestekøreplan IA. 1. Distrikt. *Danske Statsbaner*. (Forkortet: *Tjenestekøreplan*).

Togplan VIII. Ubetjente stationer. Stationer som helt eller delvis betjenes af stationspasser. *Danske Statsbaner*. 1. Distrikt.

Togplan IX. Togenes sporbenyttelse på stationerne. *Danske Statsbaner*. 1. Distrikt.

Faste særtog. DSB 1950. (Forkortet: *Faste særtog*).

Meddelelser fra Generaldirektoratet. *Danske Statsbaner*. (Forkortet: *Mgdt*).

Axel Henningsen, Nykøbing 1958-59. (Forkortet: *Henningsen*).

B-cirkulære. *Danske Statsbaner*, 1. Distrikt. Af 7. august 1959.

Noter

- 1 Lov nr. 6 af 3. januar 1941 om Tilvejebringelse af en Jernbane- og Automobilfærgefart over Femer Bælt, udgaaende fra

Rødby Havn, med tilhørende Jernbaneforbindelse

- 2 Vingehjulet, nr. 19, 10. juli 1951, side 177
- 3 Vingehjulet, nr. 4, 27. november 1952, side 38
- 4 Vingehjulet, nr. 19, 10. juli 1951, side 179
- 5 Vingehjulet, nr. 19,10. juli 1951, side 179
- 6 Vingehjulet, nr. 19,10. juli 1951, side 180
- 7 Vingehjulet, nr. 19, 10. juli 1951, side 178
- 8 Signalposten, nr. 2/1972, side 47
- 9 Fugleflugtslinien, side 18
- 10 Årsberetning 1. april 1952-31. marts 1953, side 6
- 11 Vingehjulet, nr. 24, 25. september 1953, side 281
- 12 Vingehjulet, nr. 4, 27. november 1952, side 39
- 13 Fugleflugtslinien, side 19
- 14 Signalposten, nr. 5/1973 side 177
- 15 Signalposten, nr. 6/1973 side 204
- 16 Vingehjulet, nr. 9b, 14. maj 1963, side 117
- 17 Årsberetning 1. april 1959-31. marts 1960, side 5
- 18 Tjenestekøreplan IA, strækning 2a, gyldig fra 31. maj 1959
- 19 Fabers Rejseliste 1946, side 21
- 20 Fabers Rejseliste 1946, side 21
- 21 Signalposten, nr. 2/1972 side 47
- 22 Tjenestekøreplan IA, gyldig fra 31. maj 1959
- 23 Tjenestekøreplan IA, gyldig fra 31. maj 1959
- 24 Tjenestekøreplan IA, gyldig fra 31. maj 1959
- 25 Faste særtog
- 26 SR § 4
- 27 SR VIII, § 58
- 28 SR § 1
- 29 SIR I. A.
- 30 SR § 26
- 31 SR § 6
- 32 SODB 1949, afsnit III
- 33 SIR I. B.
- 34 SIR IX
- 35 SODB 1949, afsnit III, pkt. 9
- 36 SR § 10
- 37 SODB 1949, side 1
- 38 SR § 6
- 39 SR § 8

- 40 SIR XIII
- 41 SIR XIII. Nr. 69
- 42 SR § 26, pkt. 7
- 43 Tjenestekøreplan IA, strækning 2, gyldig fra 3. juni 1956
- 44 SR § 28
- 45 SODB 1949, afsnit III, pkt. 4
- 46 Tjenestekøreplan IA, strækning 2, gyldig fra 3. juni 1956
- 47 Tjenestekøreplan IA, strækning 2, gyldig fra 3. juni 1956
- 48 SR § 3
- 49 Togplan 9, gyldig fra 3. juni 1956
- 50 SR § 4, pkt. 1
- 51 SR § 4, pkt. 5
- 52 Tjenestekøreplan IA, strækning 2, gyldig fra 3. juni 1956
- 53 SR § 41
- 54 SR § 41, pkt. 7
- 55 SR § 31, pkt. 4
- 56 SR § 58
- 57 Vingehjulet nr. 8, 25. januar 1960, side 99
- 58 Brev fra Danske Statsbaner, 1. Distrikt, Signaltjenesten af 29. juli 1959
- 59 Brev fra Danske Statsbaner, 1. Distrikt, Trafiktjenesten af 27. juli 1959
- 60 SIR II. A.
- 61 SR Bilag 1
- 62 SODB 1949, Afsnit XIII
- 63 Ny Dag 15. maj 1966
- 64 Mgdt 263/59
- 65 SR Bilag 2
- 66 Sikkerhedsbestemmelser
- 67 Henningsen
- 68 Vingehjulet, nr. 9b, 14. maj 1963, side 131
- 69 Vingehjulet, nr. 9b, 14. maj 1963, side 130
- 70 Vingehjulet, nr. 9b, 14. maj 1963, side 131

Kirkehøj - En enestående jættestue fra Lolland

Af Anders Rasmussen

I 1962 og 1963 udgraver det daværende Lolland-Falsters Stiftsmuseum resterne af en overpløjet gravhøj ved byen Udstolpe, nogle få kilometer syd for Sakskøbing. Efter at have afdækket tomten fra gravhøjen står det klart for museets folk, at der foran dem ligger resterne af Lollands hidtil eneste gravhøj med to separate jættestuekamre, anlagt i forlængelse af hinanden med hver deres indgang. I højfylden ligger adskillige menneskeknogler og oldsager af rav, ben, flint og keramik, hvilke alle vidner om, at kamrene i begge jættestuer har været flittigt brugt i bondestenalderen, hvor fortidsmindet blev opført.

Alle gode historier har en begyndelse og en afslutning, og historien om Kirkehøj er ingen undtagelse. Dog, fristes man til at sige, har denne historie mange begyndelser, og det kan være vanskeligt at vælge, hvilken af dem der skal benyttes, når fortællingen om gravhøjen nu skal til at tage sin start. Man kunne jo starte med dengang stenalderbønderne slæbte de store sten hen over marken for at anlægge kamrene i højens indre, eller måske da man flere århundreder senere genåbnede de gamle jættestuer for at anvende dem til nye begravelser med helt nye skikke, måske udført af et nyt folk med en ny religion? Man kunne også skrue tiden meget længere frem, til dengang i 1800-tal-

let, hvor de sidste synlige dele af den gamle gravhøj blev sløjfet og fjernet; for uden det var der formentlig næppe blevet udført en arkæologisk undersøgelse et århundrede senere, og denne artikel ville aldrig være blevet skrevet. Man kunne også vælge at gribe det hele lidt anderledes an og sætte begyndelsen til den julidag i 2016, hvor en ung museumsinspektør fra Museum Lolland-Falster, frisk fra arkæologistudiet på Københavns Universitet, sidder bænket på en gård i nærheden af Udstolpe på Lolland og snart skal til at modtage en brun papkasse fyldt til randen med spændende oldsager; alle fra udgravningen af Kirkehøj ca. et halvt århundrede tidligere. Det er måske i virkeligheden denne begyndelse, som er den rette, for det er dén, der fører til, at selvsamme museumsinspektør - mindre ung og mindre frisk fra universitetet - nu kan præsentere denne korte beretning om udgravningen af Kirkehøjgård. Intentionen bag denne artikel er at give et første overordnet blik på materialet fra Kirkehøj samt at beskrive gravhøjens interessante opbygning, indhold og udgravningshistorie. En fyldestgørende gennemgang, hvor hele fundmaterialet minutøst beskrives og analyseres, lægges der ikke op til i denne omgang. Hertil er materialet for omfattende.

Undersøgelsehistorie

Den oprindelige gravhøj har tidligere stået meget mere synligt i landskabet, end den gjorde den efterårsdag i 1962, hvor det første spadestik til en udgravning blev

Den geografiske placering af Kirkehøj i forhold til de nærmeste større bebyggelser på Lolland ses på dette kort. Kort & Matrikelstyrelsen.

foretaget af det daværende Lolland-Falsters Stiftsmuseum i Maribo. Helt frem til 1880'erne stod dele af den gamle jættestue stadig synlige, og den må endnu på dette tidspunkt have fremstået som et anseeligt monument på den ellers så flade mark. Herefter var det dog slut.

Resterne af jættestuen lå i vejen for dyrkningen af marken, og med dynamit fik man derfor sprængt de sidste af de store sten bort, som udgjorde de tilbageværende spor efter jættestuens indre gravkamre. Få år forinden havde Nationalmuseet, under ledelse af professor Conrad Engelhardt, dog heldigvis foretaget en rekognoscering og opsamling på stedet, hvilket dels har betydet, at genstandsmateriale blev reddet fra den efterfølgende ødelæggelse af for-

tidsmindet, dels at der i dag foreligger en sparsom beskrivelse af de på daværende tidspunkt endnu synlige spor i marken. Af optegnelsen i 1. Afdelings stenalderprotokol for året 1879 fremgår det eksempelvis, at en række oldsager blev fundet i en næsten helt ryddet jættestue, men at nogle af de tilbageværende sten endnu viste kammerets dimensioner. Af dette kan vi udlede, at kun ét af de i alt to kamre lå synlige i overfladen, da Engelhardt besøgtigede stedet. Havde de begge været synlige, var det uden tvivl blevet bemærket og beskrevet i protokolteksten.

I efteråret 1962, hvor Lolland-Falsters Stiftsmuseums udgraver, Kjeld Snedker, ankom til området, var det kun en koncentration af sten, brændt flint og knoglerester, som angav at stedet blot få århundreder

tidligere havde huset et af Lollands mest imponerende fortidsminder. Faktisk var andelen af sten og knoglestykker på marken så markant, at folk fra egnen berettede et lokalt sagn om, at man tidligere skulle have forsøgt at bygge Slemminge Kirke på stedet, men at "alt hvad man byggede op om dagen forsvandt igen om natten". Overfor Snedker skulle flere have bemærket, at der da måtte have været en kirkegård på stedet, idet menneskeknogler var blevet fundet i en årrække¹. På sælsom vis var mindet om den tidligere gravhøj på stedet gledet ud af den kollektive erindring, alt imens sagnet om det kirkebyggeri, som oprindeligt har givet navn til højen, var blevet bevaret.

Efter udgravningen følger et bemærkelsesværdigt forløb, hvor udgravningens fund udstilles på Maribo Stiftsmuseum og efterfølgende overdrages til ejeren af den mark, hvor Kirkehøj blev udgravet. Af udgravningsrapporten fremgår det ikke tydeligt, hvorfor denne overdragelse af fundmaterialet fandt sted. Her angives blot i en håndskreven note, nedskrevet på et uvist tidspunkt efter udarbejdelsen af den maskinskrivne beretningstekst, at "de fundne sager beror hos gdr. P. Balle, "Kirkehøjgård" matr. 2a, Udstolpe". Om udstillingen af genstande fra udgravningen af Kirkehøj, som blev opstillet på Maribo Stiftsmuseum, vides også i dag forsvindende lidt. Et par fotografier af genstande og af korte tekster i udstillingsopstillingen er bevaret i museets arkiv, men ingen yderligere oplysninger om denne begivenhed er gemt.

Ud fra beskrivelsen i en konserveringsrapport 1983 ved vi, at 25 ravperler og fragmenter af perler fra udgravningen er blevet besigtiget, beskrevet og stabiliseret ved konservering i perioden 1981-82, hvilket formentlig er den eneste årsag til, at disse genstande eksisterer den dag i dag. Af konserveringsrapporten fremgår det, at de udgravede ravsmykker var kraftigt nedbrudte

og meget skrøbelige. Den stabiliserende konservering har ganske givet forlænget smykkernes levetid betragteligt, og det kan i dag kun bifaldes, at man gjorde sig denne ulejlighed, selv om genstandene ikke på daværende tidspunkt skulle indgå som en del af museets samling. I konserveringsrapporten skrives nemlig afslutningsvis, at ravsmykkerne tilbageleveres til Kirkehøjgårds samling "efter løfte overfor gdr. Th. Balle". I de næste årtier forsvinder fundet helt ud af museets optegnelser indtil februar 2003, hvor en låneaftale bekræfter, at Lolland-Falsters Stiftsmuseum får tilladelse til udstilling af et privatejet bensmykke fra udgravningen af Kirkehøj. Herefter går endnu et årti frem til 2014, hvor undertegnede bliver kontaktet med henblik på overdragelse af en kasse med oldsager, som for nylig var blevet ryddet sammen på Kirkehøjgård. Resten er historie, som man siger, og i dag findes materialet fra Kirkehøj igen på det museum, som i sin tid stod for udgravningen af den sløjfede jættestuetomt.

Dobbeltjættestuer i Danmark

Jættestuerner hører, sammen med dysserne, til den kategori af fortidsminder, som kaldes for megalitgrave eller storstensgrave. De stammer næsten alle fra det samme tidsrum i bondestenalderens begyndelse ca. 3300-3000 f.v.t., hvor man under indflydelse fra vest- og centraleuropæiske stenaldersamfund begyndte at lave monumentale, stenbyggede gravanlæg. I dag findes ca. 2500 megalitgrave bevaret i Danmark, hvilket anslås at være blot en tiendedel af det oprindelige antal.² Nedbrydningen af de mange storstensgrave begyndte for alvor i middelalderen, hvor stenene fra de hedske grave jo meget passende kunne bruges i de mange landsbykirker, som opførtes i det 12. og 13. århundrede. Det var dog først i oplysningstidens tidsalder, hvor overtro, myter og formørket almuesnak langsomt

ebbede ud, at sløjfningen af megalitgrave-
ne tog fat. Uden frygt for gengangere og
troldtøj blev højenes jord og sten nu spredt
på markerne eller brugt til diger, broer og
vejfyld.

Langt de fleste af de mange tusinde jættestuer, som blev opført i Danmark i bondestenalderen, er bygget med et enkelt indre kammer under en jordhøj, som der så var adgang til via en smal korridor fra højens yderside. I nogle enkelte tilfælde er der dog i en gravhøj blevet opført to separate hovedkamre, anlagt i direkte forlængelse af hinanden, adskilt af store tværgående sten. Disse dobbeltjættestuer kendes der eksempler på over store dele af landet, med størsteparten fra Sjælland og Midtjylland.³ På Fyn kendes formen slet ikke, og sjældent på Sydsjælland, Lolland-Falster og Møn.⁴ Fælles for dobbeltjættestuerne er, at deres særprægede konstruktion ikke er opstået som følge af en senere tilbygning til en almindelig jættestue. De to kamre med hver deres adgangskorridor er i langt de fleste tilfælde opført på samme tid, med de samme byggeteknikker, og afspejler derfor et særligt behov i det stenalderlokalsamfund, som stod for at bygge fortidsmindet. Præcis hvad dette behov har været dengang i bondestenalderens tidlige århundreder er et mysterium, som vi i dag ikke klart kan svare på. Ud fra de arkæologiske undersøgelser, som er foretaget i dobbeltjættestuer rundt omkring i landet, hvor bevaringsforholdene har været gunstige, kan der dog drages nogle enkelte konklusioner, som kaster en smule lys ind i mørket. For eksempel viser analyser af knoglemateriale og gravgaver fra dobbeltjættestuerne, at der ikke er åbenlyse forskelle i hverken alder, socialklasse eller køn at spore mellem de individer, som er gravlagt i de to gravkamre. En forsigtig tolkning af dobbeltjættestuernes funktion har derfor været, at de kunne afspejle et fælles arbejde udført af to separate familie-

grupper i stenalderen, og at hvert gravkammer dermed har været forbeholdt en enkelt slægt.

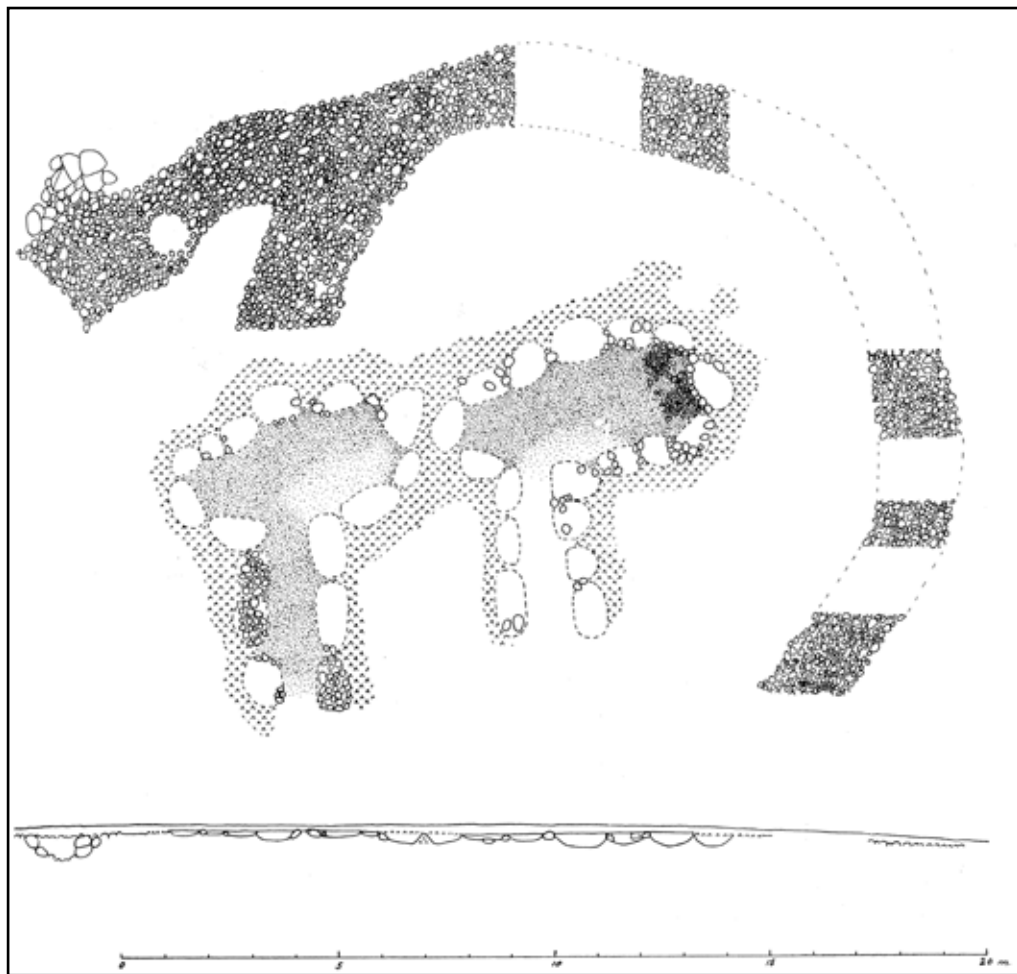
Kirkhøjs opbygning

Med sine to jættestuekamre repræsenterer Kirkehøj den hidtil eneste erkendte dobbeltjættestue fundet på Lolland-Falster. Som tidligere beskrevet lod kamrenes opbygning sig vanskeligt aflære præcist ved udgravningen i 1962-63 grundet den stærke nedbrydning, som højtomten havde været udsat for i tiden efter sløjfningen i 1880'erne. Ikke desto mindre lykkedes det dog udgraveren Kjeld Snedker at identificere en række grundtræk ved den oprindelige konstruktion, som er beskrevet i både udgravningsrapporten og i en kort skrivelse publiceret året efter udgravningens afslutning, i Lolland-Falsters Stiftsmuseums årsskrift.⁵ Af Snedkers beskrivelse fremgår det, at de to jættestuekamre i Kirkehøj har ligget i forlængelse af hinanden, orienteret i retningen nord/nordvest mod syd/sydøst. Begge adgangskorridorer lå orienteret med åbningerne direkte mod øst, hvilket betød, at de var skævt forbundne med de indre kamre og også forskudt en anelse mod syd i forhold til de to jættestuekamres midterpartier.

De store sten, som oprindeligt havde udgjort de to jættestuekamres vægge og loft, var på udgravningstidspunktet for længst borte. Placeringen af kammervæggene kunne Snedker dog stadig erkende i form af fordybninger i lerjorden, hvor stenene tidligere havde stået, samt via afgrænsningen af det lag af hvidbrændt flint, som havde dækket gulvene i adgangskorridorerne og de indre kamre. En sidste, og meget væsentlig, observation som Snedker foretog i forhold til konstruktionen af gravkamrene i oldtidshøjen, vedrører deres indbyrdes kronologiske forhold. Af højens afdække-

de grundplan fremgik det nemlig, at den stenlægning, som omkransede højen, var opført i to faser: en primær fase omkring det nordlige jættestuekammer samt en sekundær fase, hvor dele af den oprindelige stenlægning blev fjernet ved anlæggelsen

af det sydlige jættestuekammer, hvortil der blev føjet en udvidelse af højen mod syd. I modsætning til mange andre kendte dobbeltjættestuer er Kirkehøj derfor opført over to omgange, og tilstedeværelsen af det ekstra sydlige kammer har der ikke været

Digitalisering af Kjeld Snedkers oprindelige tegning over den afdækkede grundplan i Kirkehøj. Yderst ses de bevarede og tegnede dele af stenkransen, som i to omgange er anlagt omkring den oprindelige jordhøj. I højens midte er tegnet placeringen af de to jættestuekamre med tilhørende gange, hver lokaliseret ved at følge de fordybninger i lerjorden, hvor de store vægsten stod nedgravet. Stregsignaturer inde i de to kamre angiver udstrækningen af det lag af hvidbrændt flint, som dækkede gulvene. Tegning: Kjeld Snedker.

taget højde for ved anlæggelsen af den oprindelige gravhøj omkring nordkammeret. I forhold til jættestuekamrenes indre struktur og placeringen af genstande og gravlagte individer, så betød den kraftige nedbrydning af højfylden samt fjernelsen af dæksten og vægsten, at der kun drages ganske få konklusioner angående begravelsespraksis og kronologi på basis af den udgravning, som blev udført i 1962-63. Det faktum, at sprængstof blev anvendt ved fjernelsen af de sidste synlige højrester i 1880'erne, har formentlig heller ikke medvirket til at gøre fundbilledet mindre utydeligt. Der findes derfor kun få faste holdepunkter, når anvendelsen af Kirkehøj i bondestenalderen og senere tider skal beskrives med udgangspunkt i fundmaterialet. I rapporten fra udgravningen bemærker Snedker, at der synes at være en kronologisk forskydning i forhold til genstandsmaterialet i hhv. det nordlige og sydlige jættestuekammer. I det nordlige kammer udgjordes genstandsmaterialet primært af redskaber og keramik fra den tidlige og mellemste del af bondestenalderen, fra det, som også kaldes for *Tragtbægerkulturen*, hvorimod der i området omkring det sydlige jættestuekammer blev fundet flere genstande fra den sene del af bondestenalderen. En sidste begravelsesfase i yngre bronzealder eller ældre jernalder kan måske anes i form af et cirkelrundt "hul" i den stenkrans, som fulgte højens udvidelse mod syd, da det sydlige jættestuekammer blev anlagt. Hullet i stenkransen kan være lavet i forbindelse med nedgravningen af en begravelsesurne, som har været almindeligt anvendt i denne del af oldtiden, hvor ligbrænding var den fremherskende gravskik.

Knoglematerialet

Undersøgelsen og bestemmelsen af menneskeknoglerne fra udgravningen af Kirkehøj blev foretaget på Retsmedicinsk Instituts

antropologiske laboratorium af dr. med. J. Balslev Jørgensen allerede få måneder efter udgravningens afslutning i 1963.⁷ Af rapporten fra gennemgangen af skeletmaterialet fremgår det, at der som minimum kunne udskilles 13 voksne individer. Dette er målt ud fra andelen af venstre rulleben (*talus*), én af fodrodsknoglerne, som var den hyppigst forekommende type i Kirkehøjgård. Af disse 13 voksne individer har én været ganske ung, ca. 18 år, én har været en lille, gammel dame og én har været en stor og kraftig mand. Om de øvrige voksne individer var det ikke muligt at udlede mere på baggrund af skeletmaterialet, idet bevaringsgraden var for dårlig. I tillæg til de voksne individer fra de to gravkamre kunne der i materialet identificeres skeletdele fra tre forskellige børn, et på ca. 11 år, et på ca. 7 år samt et lille barn på blot 1-2 år. Ingen af de tre børn, som kunne identificeres i knoglematerialet, kunne kønsbestemmes. Antallet af tænder fundet i forbindelse med udgravningen af Kirkehøjgård er ved optælling på antropologisk laboratorium opgjort til 288 stykker, hvilket vurderes at stemme godt overens med det nævnte antal individer.

Ved gennemgangen af skeletmaterialet kunne der identificeres en række sygelige forandringer og skader på knogler og tænder, som fortæller om de lidelser og småskavanker, de gravlagte i de to jættestuekamre har døjet med i deres levetid. Flere af tænderne bar således tydelige spor efter caries, hvilket bemærkes at være påfaldende, idet forekomsten af denne nedbrydning af tandemaljen generelt var lav i bondestenalderen. Tænderne med caries kan derfor antyde en tilblanding af senere begravelser i højen, uden at der dog er tale om nogen entydig konklusion på baggrund af fundet. Et enkelt helet brud på yderste ankelkno blev også identificeret; en fraktur, som den dag i dag stadig er en af de hyppigst fore-

kommende på menneskekroppen. Bruddet opstår under kraftig påvirkning af knoglen, hvor anklen enten vrides eller roteres indad eller udad, og skyldes i moderne tid gerne en kombineret bevægelse i forbindelse med løb eller hop, hvor man lander forkert. Skaden har formentlig betydet, at personen i længere tid har været ude af stand til at støtte på foden på grund af smerter.

En række gigtforandringer i forskellige led viser, at bindevævssygdomme også i bondestenalderen var en ubehagelig sidegevinst til det hårde, slidsomme arbejde, som landbruget krævede. To eksempler på svær leddegigt i henholdsvis et albueled og i en storetås grundled var ligefrem af en sådan karakter, at disse har været fuldstændig stive, hvilket må formodes at have påvirket de ramte personer yderst negativt. Sidstnævnte gigtforandring i en storetå ansås at kunne skyldes et tilfælde af *podagra*, også kaldet urinsyre gigt, som historisk set primært har ramt mænd, og som ofte også følges af en række andre lidelser. Endelig blev der blandt knoglerne fundet et eksempel på lidelsen *spondylolistese*; en medfødt lidelse, der viser sig som en defekt i de nedre ryghvirvler, men som i øvrigt er relativt almindeligt forekommende selv i dag, og som kun i sjældne tilfælde giver anledning til større fysiske problemer hos bæreren.

Af den daværende brevveksling fremgår det, at knoglematerialet på nær nogle enkelte tænder, som blev beholdt til videre studier, blev returneret til Lolland-Falsters Stiftsmuseum samme år. Trods flere eftersøgninger har det i dag ikke været muligt at lokalisere disse knogler, og det fremgår ikke af sagsakterne, hvad der efterfølgende blev gjort ved dem. Blandt de oldsager fra Kirkehøj, som i 2014 blev overdraget til Museum Lolland-Falster, befinder sig kun enkelte fragmenter af skeletdele fra mennesker, heriblandt ryghvirvler, kraniedele og tænder. Her er dog slet ikke tale om en

mængde, der svarer til det i udgravningsrapporten beskrevne skeletmateriale. En stor del af de oprindeligt udgravede knogler og tænder må derfor desværre antages at være bortkommet efter analyserne udført på Retsmedicinsk Institut i 1963.

Gravgaverne

I Kirkehøj blev fundet et varieret genstandsinventar, som dateringsmæssigt spænder fra den tidlige til den sene del af bondestenalderen. Genstandene, som alle må antages at repræsentere gravgaver deponeret sammen med de afdøde i et af de to jættestuekamre, kan overordnet set inddeles i tre forskellige kategorier bestemt ud fra deres materiale og funktion. Først er der *redskaber* af flint og ben, som tæller en række af de klassiske brugs- og pragtgenstande, der er kendetegnende for perioden. Dernæst er de hundreder af skår fra *lerkar* af forskellig udformning, som blev fundet dækkende de områder, hvor de to jættestuekamre tidligere havde ligget. Sidst er de *smykker* af rav, tand og ben, som har prydet de individer, der blev gravlagt i højen, og som giver et sjældent indblik i æstetik og personligt præg i en periode, som ligger mere end fem årtusinder bag os.

Redskaber

Ser vi først på redskaberne, så udgør pilespidser af flint langt den største fundgruppe. I alt 62 eksemplarer er registreret i forbindelse med Snedkers undersøgelse i 1962-63, og man kan i dag let forestille sig, at endnu flere har været til stede oprindeligt, idet disse meget små genstande uden besvær kan undvige selv et trænet øje. Alle registrerede pilespidser fra udgravningen er af typen tværpile, det vil sige pilespidser dannet af et afbrækket tværstykke fra en flintflække. De skal i dette tilfælde dateres til den tidlige og mellemste del af bondestenalderen; sammenfaldende med

det tidsrum, hvor jættestuerne blev anlagt. En mindre gruppe pilespidser af fladehugget type, dvs. pilespidser dannet ved en teknik, som først for alvor finder anvendelse i bondestenalderens sene del og ind i den ældre bronzealder,⁸ optrådte også i det materiale fra Kirkehøjgård, som blev overdraget til museet i 2016. Betydningfuldt nok er disse ikke benævnt i opgørelsen over fund fra udgravningen og nævnes heller ikke i den korte artikel, som året efter beskriver undersøgelsens foreløbige resultater.⁹ En mulig forklaring på dette kan være, at de i de gamle optegnelser gemmer sig i en kategori af genstande klassificeret som "ildslagssten", og som de fladehuggede pilespidser kan have en vis overfladisk lighed med. En anden forklaring kunne være, at de fladehuggede stykker ikke oprindeligt kommer fra udgravningen af Kirkehøj, men er blevet sammenblandet i årtierne efter overdragelsen til Kirkehøjgårds privatsamling. Med tanke for den grundighed, med hvilken resten af genstandsmaterialet fra udgravningen er gennemgået og beskrevet, virker det usandsynligt, at de fladehuggede pilespidser skulle være fejlregistreret eller på anden vis have unddraget sig udgraverens opmærksomhed. I forhold til pilespidsernes placering, så bemærkes det i rapporten fra udgravningen af Kirkehøj, at en samling af de største ens- og velformede tværpile blev fundet på samme sted i det nordlige jættestuekammer. Dette er næppe en tilfældighed. Et fund som dette må snarere tolkes som et eksempel på en situation, hvor det arkæologiske materiale giver et tydeligt billede af alt det, som er gået tabt i løbet af de mange tusinde år mellem de første gravlæggelser og frem til nu. Vi må forestille os, at en samling pilespidser som disse ikke blot er deponeret tilfældigt i kammeret, men at de derimod har siddet monteret på pileskafter af træ; måske endda samlet i et kogger af bark eller skind.

Et udstyr som dette har efter alt at dømme udgjort de sidste ejendele, som en kriger eller jæger fik med sig i graven; måske endda sammen med en bue og andre redskaber af et materiale lettere forgængeligt end flint.

Af øvrige redskaber blev der ved udgravningen fundet dels hele, dels brudstykker af flækker, flækkeknive og flækkesegele med slidglans. Fra den sene del af bondestenalderen, koncentreret i området omkring den sydlige jættestuetomt, stammer en hel fladehugget flintdolk samt to brudstykker af to yderligere dolke. Flintdolken er af typen med et afsat, lige greb,¹⁰ som er en almindeligt forekommende type i århundrederne nær overgangen fra bondestenalder til bronzealder; de to øvrige fragmenter kan ikke typebestemmes nærmere, men må formodes at stamme fra samme tidsperiode.

Hvad der ikke blev fundet ved udgravningen af de to jættestuetomter, men som ellers er almindeligt forekommende i periodens megalitgrave, var de store redskabstyper såsom økser og mejsler. Af Snedkers rapport fremgår det, at disse skulle være fjernet fra stedet af kammerherre Wichfeld fra Engestofte¹¹ i forbindelse med rydningen i 1880'erne. Oldsagssamlingen fra Engestofte Gods er senere skænket til Lolland-Falsters Stiftsmuseum, men da denne samling var ukatalogiseret, var det ikke muligt at udpege de genstande, som Wichfeld havde opsamlet ved Kirkehøj.

Lerkar

Ingen hele lerkar blev registreret i forbindelse med udgravningen af Kirkehøj. Med tanke på, at sløjfningen af højen var udført med sprængstof, og at der sidenhen har fundet næsten et helt århundrede med pløjning og dyrkning sted, er dette måske ikke så mærkeligt. Hvad der derimod blev registreret, var ikke mindre end 581 lerkarskår, hvoraf de 52 var med påført ornamentik typisk for samme del af bondestenalde-

Fragment af lerkar med ansigtsmotiv fra Kirkehøj. På stykket anes i højre side et øje omkranset af en øjenbrynsbue. Ansigtsmotiver på lerkar optræder i tiden omkring år 3000 f.v.t. og knytter sig til de begravelsesritere, som blev udført i forbindelse med gravlæggelser i storstensgravene. Foto: Anders Rasmussen, Museum Lolland-Falster.

ren, hvor de to jættestuer er blevet opført. Blandt lerkarskårerne er et enkelt, som tydeligt er et brudstykke af et såkaldt ansigtskår; på skårets højre side ses et øje, der delvist omkranses af en markeret øjenbrynsbue, som løber fra midten af skåret og mod den øverste højre kant. Lerkar med denne type af dekorationer er karakteristiske for den såkaldte Bundsø-stil fra tiden omkring år 3000 f.v.t., og som særligt findes i den sydøstlige del af landet samt Skåne og Mecklenburg syd for Østersøen. Da lerkar med ansigtsmotiver næsten udelukkende kendes fra dysser og jættestuer, antages de at knytte sig til de ritualer og forestillinger, som har omgærdet stenaldermenneskenes forhold til død og begravelse.

Ingen lerkarskår fra de to jættestuetomter daterer sig umiddelbart til den sene del af bondestenalderen, hvilket enten kan skyldes, at ingen lerkar indgik i begravelsesriterne i denne periodes sekundære anvendelse af gravkamrene, eller at de lerkarskår, som end måtte være bevaret, er så forvitrede, at de ikke længere kan typologisk bestemmes.

Smykker

Smykkerne i Kirkehøj er repræsenteret primært i form af ravperler samt ved tilstedeværelsen af forskellige tandperler og enkelte vedhæng af ben. Ravperlerne blev allerede ved udgravningen beskrevet som værende i en elendig forfatning, med porøse overflader, som let krakelerede efter at være blevet fjernet fra den jord, der i de sidste mange århundreder havde bidraget med en smule beskyttelse mod nedbrydning. Alt i alt er fra Kirkehøj registreret 25 separate fundnumre som ravperler, enten som forholdsvis hele stykker eller som fragmenter, der på basis af en gennemgang af materialet ikke har kunnet sammensættes til hele stykker. Hvert fundnummer må derfor formodes at repræsentere en unik forekomst af en ravperle fra ét af de to jættestuekamre. For disse perlers vedkommende tegner der sig et meget tydeligt billede i forhold til deres datering; deres cylindriske og dobbeltøkseformede former er kendetegnende for den tidlige og mellemste del af bondestenalderen, præcis som det også gør sig gældende for en stor del af de tidligere beskrevne oldsager fra højen.

Her ses tre af de ravperler, som blev fundet ved udgravningen af Kirkehøj. Perlen yderst til venstre er registreret som en dobbeltkølleformet perle; de to øvrige som dobbeltøkseformede perler. Perlernes dårlige bevaringstilstand fremstår tydeligt på billedet. Foto: Anders Rasmussen, Museum Lolland-Falster.

I tillæg til ravperlerne er der fra Kirkehøj registreret en række andre smykker lavet af organisk materiale i form af tandperler, en trekantet benplade, en fingerring af ben samt fragmenter af hængesmykker af ben. Tandperlerne, som hver består af en enkelt dyretand med gennemboring til snor, er der fundet fem af i højen; henholdsvis tre perler lavet af hundetænder og to perler af svinetænder. Den trekantede benplade er tolket som et hængesmykke, idet den er forsynet med en enkelt gennemboring placeret for oven. På forsiden er stykket dekoreret med små trekantede fordybninger forbundet af strøgornamentik, som danner tre koncen-

triske trekantsmotiver. At dømme ud fra de trekantede geometriske motiver synes benpladen dateringsmæssigt at høre hjemme blandt de lerkar med Bundsø-stil, som blev nævnt i det foregående afsnit. Trekantede benplader af typen forsynet med et enkelt hul foroven kendes kun fra ét andet jættestuefund på Sjælland og må derfor betegnes som værende meget sjælden i gravkontekster.¹²

Fingerringen af ben er tildannet af et enkelt stykke oversavet røknogle, som efterfølgende er blevet afrundet langs kanterne. Under udgravningen fandtes ringen i to brudstykker, som efterfølgende er sat sam-

Den trekantede benplade fra Kirkehøj. Stykkets forside, som ses her, er forsynet med trekantsornamentik sammenføjet af streger, som samlet danner tre koncentriske trekantsornamenter. Stykker som denne er tidligere tolket som hængesmykker. Foto: Anders Rasmussen, Museum Lolland-Falster.

men til et næsten helt stykke. Den sidste manglende del af fingerringen blev aldrig fundet og må formodes at være gået tabt. Fra Østdanmark kendes disse benringe kun i fem eksemplarer, fundet i fire forskellige jættestuer. Selv om der langt fra er tale om en sikker datering, placeres de tidsmæssigt omkring den sene del af bondestenalderen, hvilket harmonerer godt i forhold til benringen fra Kirkehøj, idet denne blev fundet i området over den sydlige jættestuetomt, hvor hovedparten af den yngre stenalders genstande blev udgravet. Sidst blandt smykkerne af organisk materiale er tre flade, aflange benskiver med gennemboringer; alle kun bevaret i form af fragmenter og afbrækkede stykker. Funktionen samt dateringen af disse benskiver er uvis, men her er formentlig tale om en form for hængesmykker i lighed med den førnævnte trekantede benplade.

En hilsen fra bondestenalderen

Som nævnt i begyndelsen af denne beskrivelse af Kirkehøj, dens indhold og særpræ-

Eksempler på de smykker af ben, som blev fundet i højen. Foto: Anders Rasmussen, Museum Lolland-Falster. (Billedet er beskåret).

gede undersøgelseshistorie, så har målet ikke været at give en komplet beskrivelse og tolkning af gravhøjens indhold. I gennemgangen af fundhistorien og materialet fra gravhøjen vil det forhåbentlig også være fremgået tydeligt, at der er visse udfordringer i forhold til en komplet beskrivelse af materialet, idet dele er gået tabt, og andre stykker kan være sammenblandet med det oprindelige udgravningsmateriale fra 1962-63, idet genstandene har været i privateje. Ser man afslutningsvis nærmere på Kirkehøjs betydning, så kan den udlægges på to forskellige måder. På den ene side udgør Kirkehøj blot én ud af en lang række af undersøgte storstensgrave fra bondestenalderen og skal formentlig ikke engang regnes blandt de mest veludrustede eller veldokumenterede. Undersøgelsen af Kirkehøj i 1962-63 har mest af alt karakter af en nødudgravning, som skulle redde de sidste sparsomme rester af materiale for eftertiden; det kunne indvendes, at det formentlig allerede på dette tidspunkt har været for sent, og at materialets udsagn har været for svækket grundet sprængning og pløjning. På den anden side ser vi dog alle de enkeltstående oplysninger, som udgravningen af Kirkehøj har givet os; oplysninger, som ikke nødvendigvis tegner det store billede af bondestenalderen, men som derimod bidrager med sjældne indblik i den lokale bondestenalderkultur på Lolland-Falster. En af de vigtigste detaljer, som Kirkehøj efterlader os, finder vi ikke mellem genstandene i højens indre, men derimod i fortidsmindets særprægede opbygning. Tilstedeværelsen af to jættestuekamre under samme høj adskiller sig fra alle andre kendte storstensgrave fra bondestenalderen på Lolland-Falster og antyder, at der her gjorde sig et særligt behov gældende, som ikke genfindes andre steder i lokalområdet. Via analyserne af skeletdelene fra de to jættestuekamre møder vi også individerne fra bondestenalderen, og selv

om vi ikke helt er i stand til præcist at bestemme deres køn, alder og dødstidspunkt inden for det lange tidsrum, som bondestenalderen varer, så gør beskrivelsen af de småskavanker, de har døjet med i det daglige, dem meget nærværende.

Anders Rasmussen (f. 1982) er uddannet i forhistorisk arkæologi på Københavns Universitet med speciale i ældre bronzealder. Han har siden 2011 været ansat på Museum Lolland-Falster og arbejder i det daglige blandt andet med registreringen af alle de detektorfund, som hvert år bliver gjort i museets ansvarsområde.

E-mail: ar@museumlollandfalster.dk

Litteratur

Christensen, L.B. 2018. *Nationalmuseet og storstensgravene 1890-1950. Mennesker, fortidsminder og museale forhold*. University Press of Southern Denmark.

Dehn, T., Hansen, S.I. & Kaul, F. 2000. *Klekkendehøj og Jordehøj: restaureringer og undersøgelser 1985-90*. Nationalmuseet.

Dehn, T., Hansen, S., & Kaul, F. 1995. *Kong Svends Høj: restaureringer og undersøgelser på Lolland 1991*. Nationalmuseet.

Ebbesen, K. 2011. *Danmarks Megalitgrave. Attika*.

Hansen, S., & Andersen, S.T. 1993. *Jættestuer i Danmark. Konstruktion og restaurering*. Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen.

Snedker, K. 1964. Den kulturhistoriske samling. *Lolland-Falsters Stiftsmuseums Årsskrift 1964*. Lolland-Falsters Stiftsmuseum.

tidsminder i området omkring Maribo. Det er formentlig i denne sammenhæng, at oldsagerne ved Kirkehøj er opsamlet.

11 Ebbesen 2011, 475.

Noter

- 1 Snedker 1964, 114-115.
- 2 Hansen & Andersen 1993, 8-10
- 3 Ebbesen 2011, 234
- 4 Hansen & Andersen 1993, 25-30
- 5 Snedker 1964, 114-116
- 6 Dette bemærkes også kortfattet af Kjeld Snedker i genstandsfortegnelsen, men ikke i selve rapporten.
- 7 Rapporten består af to maskinskrevne sider. Originalen opbevares på Museum Lolland-Falster.
- 8 Ebbesen 2011, 376.
- 9 Snedker 1964.
- 10 Lomborgs type III. Dolke af denne type er også kendetegnet ved, at grebet har et rhombisk tværsnit, og bladet er let lancet formet.
- 11 Kammerherre Jørgen Wichfeld (1800-1888), Engestofte, havde typisk for tidens bedre borgerskab en stor antikvarisk interesse. Denne kom blandt andet til udtryk i form af afhandlinger om kendte for-

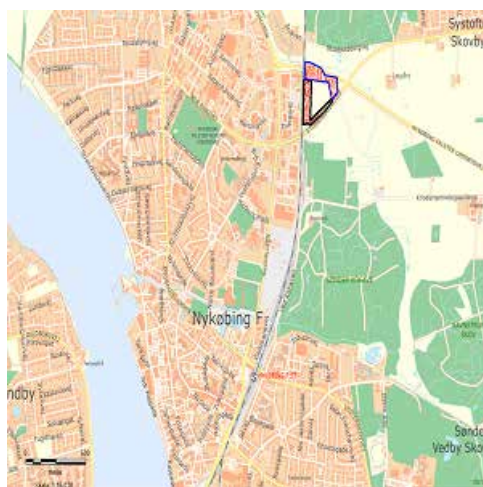
Den ukendte landsby

Af Signe F. Mogensen

En arkæologisk udgravning af et større område langs jernbanen mellem Stubbekøbingvej og Omfartsvejen ved Nykøbing F. bekræftede Museum Lolland-Falster i, at der her har været aktivitet i middelalderen. En større ukendt landsby med et formodet anlægstidspunkt en gang i 1000-årene og et ophør i slutningen af 1200-årene dukkede op under mulden. De mange genstande fortæller om en driftig og velstående landsby i 1200-årene, inden den pludselig ophører med at eksistere.

På marken, som ligger indeklemmt mellem Stubbekøbingvej, Omfartsvejen og jernbanen, blev der forud for etableringen af den nye Ringsted-Femern bane foretaget arkæologiske undersøgelser i juli-august 2018. Forventningerne til netop denne mark var store, idet museet havde undersøgt en stor del af den, da Omfartsvejen skulle etableres i 2012. Her blev der blandt andet registreret en del middelalderhuse, som syntes at fortsætte ind på netop det område, som Banedanmark skulle bruge til deres arbejde med banen. Arealet har mod nord løbet ned til Tingsted å, og selv når man står på stedet i dag, kan man se mindre lavninger og plateauer, som kan indikere, at området har været beboet i oldtiden og/eller i historisk tid. Forundersøgelsen af arealet, som fore-

gik i januar-februar 2018, viste da også hurtigt, at der lå op til flere huskonstruktioner, og at der ville blive tale om en egentlig udgravning af en stor del af området. Hvilken periode der var tale om, kunne forundersøgelsen dog ikke umiddelbart afsløre.

Placeringen af udgravningen i udkanten af Nykøbing Falster. Udgravningerne fra 2012 er markeret med blå, og udgravningerne fra 2018 med sort. Foto: MapInfo/Museum Lolland-Falster

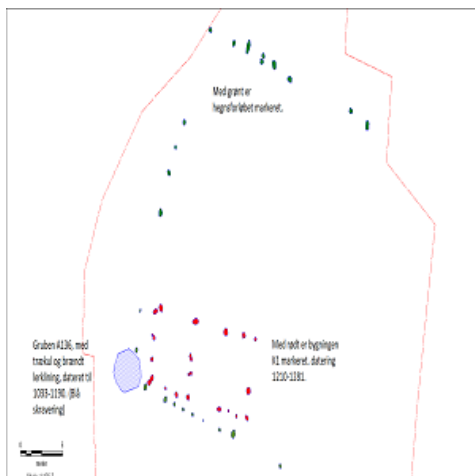
Hvad mulden gemte på

Så det var med spænding, at arkæologerne gik i gang med udgravningen i juli måned. Området var delt op i tre felter på i alt 6500 m². Hurtigt viste det sig, at den nordlige del (Felt 1) var den med den største koncen-

tration af anlæg, det midterste felt (Felt 2) havde meget få og spredte anlæg, og i det sydligste felt (Felt 3) var der en pæn koncentration spredt ud over feltet. Alle tre felter viste sig dog hurtigt at være interessante på hver deres måde.

Hovedparten af anlæggene i Felt 1 viste sig at være fra middelalderen. Ca. midt i feltet blev der registreret en større huskonstruktion (K1). Bygningen består af 4 sæt tagbærende stolper. I både vest- og østgavlen er der bevarede stolpespor, ligesom der er bevaret spor efter en skillevæg. Enkelte vægstolper kunne også ses langs langsiderne. Bygningen er 12 meter lang og 5,12 m bred. Skillevæggen i det andet fag fra vest kan indikere en funktionsopdeling af bygningen. Umiddelbart øst for skillevæggen er der ikke bevaret nogen stolpehuller mellem de midterste sæt tagbærende stolper. Det kan være en tilfældighed, men der kan også være tale om en indgang, måske en port. Bygningen ligger i SV-hjørnet af et større hegnsforldøb (K9). Der blev ikke fundet andre større bygninger inden for hegnet, men kun et par mindre firestolpeanlæg, som kan være såkaldte staklader, en slags økonomibygninger. Alt i alt må der være tale om en mindre gårdsenhed, som har haft sin tofte markeret med hegn. Bygningen er C-14 dateret til 1210-1281, hvilket passer fint med de genstande, der er fundet i gruber omkring huset. Der er registreret flere gruber og brønde både inden for hegnet og umiddelbart udenfor. I enkelte af gruberne omkring huset blev der fundet store mængder trækul og brændt lerklining, og det blev først tolket som en oprydning, efter at den stående bygning (K1) var brændt ned. En datering af gruben (1033-1190) indikerer dog, at indholdet må stamme fra en tidligere brand på stedet. Måske har der under den nuværende jernbane ligget et hus, som er brændt ned, hvorefter der er blevet ryddet op, og et nyt (K1) er blevet bygget i stedet.

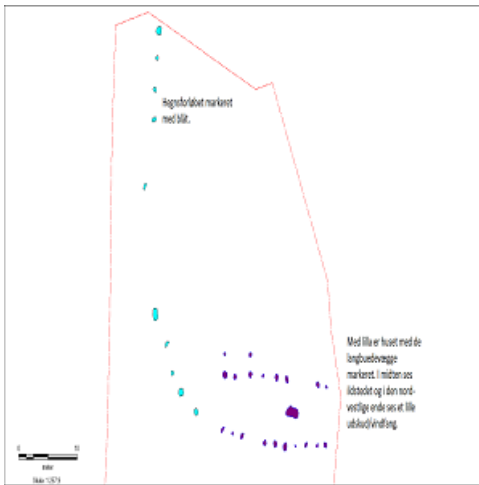

Oversigtsplan over Felt 1. Foto: MapInfo/
Museum Lolland-Falster.

Felt 2, som lå midt på arealet, var relativt tomt i forhold til de to andre. Her blev der i den sydlige del af feltet registreret en større bygning (K3) med let buede langvægge. Huset lå orienteret øst-vest og er 18 meter langt og 6,3 meter bredt på det bredeste stykke. Lidt øst for midten blev der registreret et ildsted. Fra vestenden af huset løber der et hegnsforldøb, sådan at huset har haft en markeret tofte, som huset K1 på Felt 1 havde. Der blev ikke fundet genstande, som kunne hjælpe med en datering af det store hus. Ildstedet var det eneste, som kunne dateres ved hjælp af C-14, og det blev dateret til 1039-1210. Det passer fint med udformningen af huset med de buede langvægge, som netop kendes fra den tidlige middelalder.¹ Der blev ikke registreret brønde eller gruber i feltet, og det kan formodes, at tilhørende bygninger og brønde har ligget længere mod øst uden for det undersøgte areal.

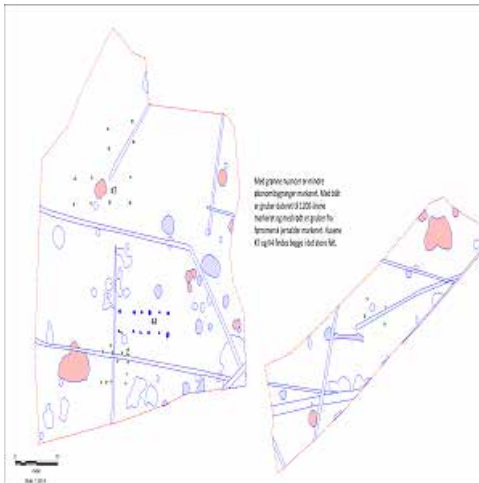
Felt 3 var et mere blandet felt. Her var mange anlæg, men fra forskellige perioder. Der blev blandt andet registreret et toski-

Oversigtsplan over Felt 2. Foto: MapInfo/Museum Lolland-Falster.

bet hus, som er dateret med C-14 til 195-42 f.Kr. - altså førromersk jernalder. Det er den samme datering, en hel del af de omkringliggende gruber får. Der er registreret yderligere 5 mindre bygninger (K6, K7, K8, K10 og K12), som ikke gav noget daterende materiale. I enkelte af stolpehullerne

Oversigtsplan over Felt 3. Foto: MapInfo/Museum Lolland-Falster.

til bygningen K7 kom noget ukarakteristisk keramik frem, som kan dateres bredt til oldtid. De øvrige bygninger kan ud fra deres konstruktioner have en meget bred datering. De findes både i oldtiden og i tidlig middelalder som mindre økonomibygninger. Der fandtes mange gruber i området, og her var der en nogenlunde ligelig fordeling af gruber med keramik fra jernalderen og gruber med fund fra 1200-årene. Der har altså også i dette felt været aktivitet i middelalderen, selvom der ikke umiddelbart er nogen større bygninger fra netop denne periode. Men måske er der her tale om et aktivitetsområde, mens beboelsen har været et andet sted i umiddelbar nærhed.

Et varieret genstandsmateriale

I de mange gruber, som var spredt over særligt Felt 1 og Felt 3, blev der fundet op til flere meget fine genstande, som kan fortælle os noget mere om de folk, der har boet på stedet.

Den største fundgruppe var, som det ofte er tilfældet, keramik. Hovedparten blev fundet i gruberne på Felt 1 og 3. Og langt størstedelen af keramikken er såkaldt østersøkeramik; her er der tale om sen østersøkeramik fra 1200-årene. Det er samme 5 hovedtyper af østersøkeramik, der går igen på de to felter. 2 typer har en bred udfalden rand, hvor der på den øverste del af bugkanten er ornamentik, enten i form af bølgelinjer, eller skråtstillet prikornamentik/rullestempel. To andre typer har lidt indadbøjet rand med enten snoet ornamentik under randen eller små indtryk langs randen. Den sidste type har også indadbøjet rand og ornamentik i form af drejefurer. Keramikken, som har bestået af skåle/kar i forskellige størrelser, har været brugt som almindeligt hverdags-husgeråd, og måske er der tale om en lokal produktion af østersøkeramikken, men det kan ikke fastslås.

Et af de karakteristiske stykker østersøkeramik, som blev fundet i store mængder. Foto: Museum Lolland-Falster. (Billedet er beskåret).

I den lidt finere del er der enkelte stykker af importeret keramik. Det drejer sig om flamsk import fra 1190-1225 og 1250-1300, rødbrændt med en hvidbegitning, stregornamentik og grøn glasur. Det har uden tvivl været af en sådan karakter, at det kun er kommet på bordet ved særlige lejligheder. Det samme gælder en kande, hvoraf der kun er et lille skår tilbage, men den har nok været af hjemlig produktion. Kander med den udvendige glasur optræder fra midten af 1200-årene og frem til mid-

ten af 1300-årene. Her er potteskåret fundet sammen med østersøkeramikken og dateres derfor til 1200-årene.

Der blev ikke fundet ret mange dyreknogler, og de, der blev registreret, var i meget dårlig stand. Det skyldes ikke, at man ikke har spist kød, men nok nærmere de dårlige bevaringsforhold. Ud fra det relativt lille materiale kan man ikke konkludere ret meget andet, end at det ser ud, som om man har haft en almindelig husholdning med

alle de gængse husdyr. Mellem knoglerne var der både gris, ko, får og ged og enkelte fiskeknogler. Fisk var en stor del af kosten, da de måtte spises i fasteperioderne, som der var mange af i den katolske periode.² Knogler fra en hest kan være et tegn på, at der har været en god økonomi på stedet, da det var mere almindeligt med kvæg som trækdyr end heste i 1200-årene.

Der blev brugt en metaldetektor ved udgravningen af de mange gruber. Netop de

gruber, hvor der var udslag fra metaldetektoren, blev prioriteret højt, og der fremkom da også mange spændende genstande, som ofte bliver overset. Blandt andet blev der registreret 7 såkaldte skafttuede knive i forskellige størrelser og bevaringsgrad. Den største er 16,5 cm lang, og her er kun bladet bevaret. En enkelt hel kniv er bevaret. Den er 14 cm lang med et 2 cm bredt blad. De resterende knive har kun dele af skafttungen og bladet bevaret. Typologisk er skafttuede knive enerådende indtil be-

Flamsk keramik med grønglasur, netop gravet op af jorden. Foto: Signe Fog Mogensen. (Billedet er beskåret).

gyndelsen af 1300-tallet, hvorefter knive med pånittede greb dukker op. I materialet fra udgravningen, er der kun fundet skaft-tungede knive, og periodemæssigt ligger det altså før 1300.³ Knive blev brugt både til at spise og til at arbejde med og var et allemandseje. Derfor kan det ikke undre, at der er så mange bevaret. En hel saks, som bringer minder om den type saks, man bruger til at klippe får med, blev også fundet i en grube. Ellers var det hovedsageligt nagler (søm) i forskellige størrelser og mindre brudstykker, som ikke kunne nærmere identificeres.

Et af de finere fund, var 2 sølvmønter, som blev fundet i samme grube på Felt 3. Den ene af de to mønter kunne efter en forsigtig afrensning dateres til Valdemar Sejr (1202-

1241) og er formegentlig slået i Roskilde. Den anden er lidt sværere at tyde, men der er formentlig også tale om en Valdemar Sejr-mønt. De to mønter er sjældne fund i en grube, men er på fineste vis med til at give en datering af stedet. Der blev fundet yderligere 4 kobbermønter, som dog ikke kunne dateres nærmere, da de er i for dårlig stand.

Et af de lidt mere atypiske fund på en gravning som denne var en dobbeltkam af ben. Kammen, som var næsten hel, da den blev fundet, er som ordet siger dobbelt, med et groft og et fint tandsæt, som man kender fra lusekamme i dag. Tværstykket har på begge sider fin ornamentik, og endestykkerne er buede. Der sad stadig små kobbernitter på enkelte af de 6 mellemlader. Netop de

Den ene af de to Valdemar Sejr-mønter (1202-1241). Foto: Anders Rasmussen/Museum Lolland-Falster. (Billedet er beskåret).

Dobbeltkammen af ben, efter konservering. Foto: Bevaring Sjælland. (Billedet er beskåret).

buede endestykker er med til at datere kammen, da denne type kendes fra 1200-tallet.⁴ Resterne af en langtandskam, tre tænder, blev også fundet i en grube. Tænderne er ca. 11 cm lange, 6 mm brede og 2 mm tykke. På den flade side af tænderne er der små fine diagonale snit, som må være forarbejdningsspor. Brugen af denne form for kam har været diskuteret. Nogle mener, at den kan være brugt til vævning, andre at den er brugt som en slags hårspænde/hårpynt. I den grube, som tænderne blev fundet i, var der keramik fra 1200-årene. Men ellers kendes typen fra 1000-1400-årene.⁵

Den største genstand, som kom fra en af de store gruber på Felt 1, var en halv kværnsten. Stenen har bevaret hul til aksel og er 38 cm i diameter. Der er tale om en håndkværn, som oprindeligt har bestået af to halvdele: en såkaldt løber og en ligger. I løberen sad selve kværnseglet af metal, og en

drivstang stak ud af stenen, så man kunne dreje den og dermed kværnen rundt, så man kunne male kornet. Det kan ikke fastslås, om den registrerede kværnsten er en løber eller en ligger. Kværnstenen er af granatglimmerskiffer og er importeret fra Norge. Granatglimmerskiffer var et populært materiale, da granaterne fungerer som skær. De blev ofte brugt, til de var helt nedslidte, hvorefter man har eksempler på, at stenen er blevet vendt, for at man kunne bruge den anden side. Den her fundne kværnsten er flækket og har derfor mistet sin funktion og er blevet smidt ud. Håndkværne har været almindelige gennem hele middelalderen. Her er stenen fundet med noget østersøkeramik og er derfor dateret til 1200-årene.⁶

Landsbyen

De mange fine fund, både genstande og konstruktioner, er brikker i vores historiske puslespil. I 2012 blev der ligeledes fundet

bygninger og affaldsgruber med samme type fund fra samme periode, og der er ingen tvivl om, at det skal ses i sammenhæng med fundene fra 2018. Dengang blev der forsigtigt gisnet om, at det var den gamle Ladegård som hørte til Nykøbing Slot. Fra Resens kort fra 1600 ved man, at den har ligget her i området og der kunne måske være tale om en tidlig udgave af slottets gård.⁷ Men med de nye fund tyder alt på, at der er tale om en landsby, hvor de enkelte gårde har ligget på hver deres matrikel, såkaldte torper, der er markeret med hegn. Landsbyen har haft tæt kontakt med Nykøbing F. Her drog man ind med sine varer for at sælge dem på torvet, og så kunne man passende købe f.eks. en kande fra Flandern i skinnende grønglasur eller en håndkværn fra Norge af de købmænd, som havde handlet med det store udland. Den fine keramik, mønterne, knoglerne fra en hest vidner klart om en landsby med et vist overskud. Til gengæld vidner østersøkeramikken, håndkværnen og de mange knive også om en helt almindelig hverdag i en almindelig husholdning. Landsbyen har efter dateringerne at dømme måske eksisteret helt tilbage fra 1000-årene og frem til slutningen af 1200-årene. Den har, baseret på udgravningerne alene, haft en udstrækning på minimum 300 meter N-S og minimum 125 meter Ø-V. Den kan næppe have fortsat meget længere mod nord, for her har Tingsted Å haft sit løb, men den kan sagtens have fortsat mod syd, hvor Stubbekøbingvej løber i dag. Mod vest ind under jernbanen og REFA har man registreret nogle gruber med østersøkeramik, før der blev bygget. Og det kunne jo stamme fra samme landsby. Det eneste sted, hvor man evt. kan afdække mere af landsbyen, er mod øst, hvor der stadig er mark i dag. Landsbyen synes at være forsvundet i slutningen af 1200-årene. Alle fund og dateringer ligger før 1300.

Men hvad er så årsagen til, at man opgiver landsbyen som umiddelbart synes at have en fordelagtig placering, tæt på Nykøbing? Måske er det netop den tætte placering på Nykøbing, der er årsag til at landsbyen bliver flyttet. I Nykøbing brændes slottet ned i 1289 af Marsk Stig og hans kumpaner, og det kunne måske være smittet af på resten af området.⁸ Eller kongen har inddraget jorden til sin ladegård, som jo netop bliver lagt i dette område. Der er under alle omstændigheder ingen tvivl om, at stedet har været et godt sted at bo. Også de mange spor fra jernalderen særligt mod syd vidner om netop dette. Helt mod øst på marken blev der i 2012 afdækket en helt indhegnet gård fra jernalderen.⁹ Så området har været populært. Men det ændrer selvfølgelig ikke på, at vi stadig ved meget lidt om netop denne middelalderlandsby. Ofte ligger middelalderens landsbyer, hvor landsbyerne ligger i dag, måske en lille smule forskudt, men landsbyerne finder deres faste pladser i den tidlige middelalder.¹⁰ Indtil nu har de skriftlige kilder været tavse om netop denne landsby, der har ligget her i udkanten af det nuværende Nykøbing F. Derimod har de arkæologiske kilder nu bidraget med viden om, at der engang har ligget en driftig landsby på dette sted i den tidlige middelalder.

Signe Fog Mogensen (f. 1978) er cand. mag i middelalder- og renæssancearkæologi fra Aarhus Universitet. Hun har blandt andet deltaget i udgravninger af Kongens Nytorv og Rådhuspladsen i København i forbindelse med den ny Metro. Har været ansat på Museum Lolland-Falster siden 2012.
E-mail: sfm@museumlollandfalster.dk

Litteraturliste:

- Brinch, Marie: *Blandt rigmænd og bønder, 5000 år under Nykøbing Falster omfartsvej*. (Gylling, 2014). (Forkortet Brinch, 2014).
- Larsen, Jette Linaa: 8. Genstande. In: red. Mette Svart Kristiansen: *Tårnby, Gård og landsby gennem 1000 år*. (Højbjerg, 2002). (Forkortet Larsen, 2002).
- Olsen, Rikke Agnete: Den historiske Marsk Stig og Hjelm. In: red. Pauline Asingh og Niels Engberg: *Marsk Stig og de fredløse på Hjelm*. (Højbjerg, 2003) (Forkortet Olsen, 2003)
- Porsmose, Erland: Landsbyens verden. In: red. Per Ingesman (m.fl.): *Middelalderens Danmark, kultur og samfund fra trosskifte til reformation*. (København, 1999). (Forkortet Porsmose 1999).
- Skaarup, Bi: Mad og køkkenkunst. In: red. Else Roesdahl: *Dagligliv i Danmarks middelalder, En arkæologisk kulturhistorie*. (København, 1999). (Forkortet Skaarup 1999).
- Skov, Hans: Hustyper i vikingetid og tidlig middelalder. In: *Hikuin 21, Landbebyggelse i middelalderen. s. 139-162*. (Højbjerg, 1994). (Forkortet Skov, 1994).

Noter

- 1 Skov, 1994
- 2 Skaarup, s. 130, 1999
- 3 Larsen, s. 378, 1994
- 4 Larsen, s. 389, 1994
- 5 Larsen, s. 388, 1994
- 6 Larsen, s. 378, 1994
- 7 Brinch, s. 45, 2014
- 8 Olsen, s. 65, 2003
- 9 Brinch, s. 17, 2014
- 10 Porsmose, s. 172, 1999

Mellem tradition og fornyelse. Om maleren Johannes Wilhjelms liv og kunst

Af Tine Nielsen Fabienke

Artiklen "Mellem tradition og fornyelse. Om maleren Johannes Wilhjelms liv og kunst" handler om den lollandsk fødte maler Johannes Wilhelm (1868-1938), som voksede op på herregården Øllingsøe. Han blev siden uddannet på privat kunsthøjskole, kunstakademiet samt Kunstnernes Studieskole i København, og han kom under indflydelse af både den akademiske tradition og nye tendenser. Wilhelm tillagde også sin baggrund på landet stor betydning for sit virke, og livet igennem rejste han meget i Danmark og udlandet for at male især landskaber, folkelivsbilleder og interiører. I nyere kunsthistorie har han været associeret med Italien og kredsen af yngre skagensmalere, men denne artikel retter blikket mod flere facetter af Wilhjelms liv og kunst, herunder hans væsentlige arbejder fra Svinkløv og hans sene ophold i Sydfrankrig.

Fuglsang Kunstmuseums samling blev i slutningen af 1800-tallet grundlagt som del af det kulturhistoriske museum i Maribo. I 1966 blev den udskilt som selvstændigt kunstmuseum og eksisterede under forskellige navne på samme matrikel frem til 2008, hvor den ny bygning blev indviet på

Fuglsang. Samlingen består af dansk maleri, skulptur og kunst på papir fra slutningen af 1700-tallet og frem, og den indeholder kunsværker, som har velkendt og væsent-

Fig. 1. Julius Folkmann (1864-1948): Portræt af Johannes Wilhelm. U.å. Fotografi i privateje. Ved dette og de øvrige illustrationers titler er der brugt nutidig retstavning.

lig betydning i kunsthistorien. Den gemmer dog også på glemte og oversete perler, som er blevet udskrevet af kanon, selvom kunstnerne i egen samtid var en etableret del af det danske kunstmiljø. Indtil for nylig var den lollandsk fødte maler Johannes Wilhjelm (1868-1938) en af slagsen (se fig. 1).

Fuglsang Kunstmuseum har bl.a. fokus på kunstnere med relation til Lolland-Falster og til landskabskunsten, og da Johannes Wilhjelm indskrives sig i begge dele, var det kun naturligt, at museet i 2018 åbnede udstillingen *Johannes Wilhjelm – fra Italien til Skagen* i anledning af hans 150 år. Udstillingen var den første i et halvt århundrede om ham alene og rummede landskaber, genremaleri og interiører malet på Lolland, i Italien, Jylland og Frankrig.¹ Dertil udkom en større bog, som var den første selvstændige udgivelse om Wilhjelm siden 1937, hvor han blev portrætteret af kunstkribenten Kai Flor (1886-1965) i serien *Danske Kunstnere*.² Det samlede projekt var resultat af et nært samarbejde med Wilhjelm efterkommere, Skagens Kunstmuseer og Ribe Kunstmuseum, der alle ejer betydelige værker af ham. Det blændede op for ny viden og perspektiver i forhold til kunstnerens baggrund, uddannelser, rejser, netværk og position, og undersøgte særligt, hvordan han navigerede mellem tradition og fornyelse.

Den følgende tekst baserer sig på udstillingsprojektets forskning af denne forfatter samt af museumsinspektør Mette Harbo Lehmann (født 1976) fra Skagens Kunstmuseer og Josephine Nielsen-Berqvist (født 1987) fra Ribe Kunstmuseum.³ Jeg vil fokusere på Wilhjelm lollandske baggrund, uddannelserne i København samt hans ophold i Danmark og udlandet. Og selvom Wilhjelm udover ovennævnte landskaber, genremaleri og interiører også ma-

lede bypartier, portrætter og religiøse motiver, beskæftiger jeg mig hovedsageligt med hans 'Livsbilleder': hans skildringer af mennesket i samklang med naturen, som i min optik hører til hans mest interessante. Begrebet blev anvendt af kunsthistoriker og docent Julius Lange (1838-1896) om dansk og fransk folkelivsmaleri fra midten af 1800-tallet, som ikke var trivialiserende eller anekdotisk, men derimod formulerede almengyldige udsagn om menneskets basale vilkår.⁴

Den lollandske baggrund

Johannes Wilhjelm blev født i 1868 på gården Bartofte ved Nakskov. Hans far afhændede imidlertid allerede stedet i 1870, og familien flyttede til den fædrene herregård Øllingsøe, som faren overtog. Gennem bl.a. gunstigt salg af fæstegårde var der i 1800-tallets senere halvdel økonomi til en ny historicistisk hovedbygning samt en omfattende renovering af haveanlægget.⁵ Wilhjelm voksede således op i et velstående godsejerhjem nær landsbyen Græshave blandt ældre og yngre søskende, og han tillagde den lollandske barndom på landet væsentlig betydning for sit liv og sin kunst.

Som voksen blev Wilhjelm af venner kaldt "Naturbarn", hvilket skulle forstås i både privat og professionel henseende.⁶ Han dyrkede friluftslivet ved f.eks. at vandre, havbade, gå på jagt, stå på skøjter og ski, ligesom en gammel smalfilm illustrerer, hvordan han selv i en moden alder adræt legede med børn og børnebørn.⁷ Han var desuden tilhænger af friluftsmaleriet, som blev moderne i hans tidlige år, og hvor kunstneren arbejdede direkte foran motivet uden dørs. Han udtalte, at hele hans virke netop handlede om "at kæmpe med Lærreder i det Fri" og male i den friske luft, for "det er den største Glæde der er".⁸ Europæiske kunstnerkolonier blomstrede op i de sidste årtier

af 1800-tallet, hvor medlemmerne dyrkede friluftskulturen fjernt fra storbyerne. Det var bl.a. en civilisationskritisk reaktion mod industrialiseringen af samfundet,⁹ og Wilhelm blev i sin levetid en del af sådanne kolonier i både Italien, Nordjylland og Frankrig.

Wilhelm rejste ofte i Danmark og udlandet for at male. Han havde base i København, drog til andre metropoler, men opsøgte gerne fjernere udkantsområder, hvor han håbede at møde et autentisk folkeliv i stadig pagt med naturen og dens ressourcer. Længslen efter uspolerede pletter på landkortet tilskrev han opvæksten i samhørighed med den lollandske muld og bondestand: ”Jeg er vokset op paa Landet og har følt mig som hørende Jorden og Landlivet til – ligesom alle de andre Bønderrenge, der var mine Legekammerater; vi levede det sunde, naturlige Liv, der var fælles for os alle”.¹⁰ Denne tilstand af ”Oprindelighed og Sunde Menneskelighed”, som Wilhelm mødte her, forblev ifølge Flor et livslangt kunstnerisk projekt for ham at genfinde,¹¹ og talrige anmeldelser og interviews illustrerer, at hans motiver med det indhold også høstede størst anerkendelse hos både kolleger, kritikere og ikke mindst kunstneren selv.¹²

Efter farens død i 1878 flyttede Wilhelm med sin mor og søskende til København.¹³ Han vendte dog regelmæssigt tilbage til Øllingsøe, også med sin egen efterhånden børnerige familie: Den norske hustru Johanne Marie (1870-1951) samt døtrene Sofie (1895-1970), Karen (1897-1992), Marie (1899-1976) og Eline (1902-1988) plus efternøleren Johannes (1914-2009). I Elines erindringsessay ”En kunstnerfamilie i syd og nord” beskriver hun opvæksten som berejst kunstnerbarn med rod i konservativ godsejerkultur. Hun nævner bl.a. de tilbagevendende pinseferier på Lolland,

hvor hun og hendes søskende blev fascineret af herregårdslivets ritualer og den importerede ”spragletklædte fremmedartede” arbejdskraft i sukkerroeproduktionen.¹⁴

Wilhelm selv var betænkelig ved de relativt nye afgrøder og metoder, som senere citater vil tydeliggøre, men hans skepsis forhindrede ham dog ikke i at skildre dem. Fuglsang Kunstmuseum ejer således et værk fra cirka 1910, som viser et dengang normalt lollandsk skue: *Polske roearbejdere i marken ved Øllingsøe på Lolland* (se fig. 2).

Fig. 2. Johannes Wilhelm: *Polske roearbejdere i marken ved Øllingsøe*. Ca. 1910. Olie på lærred. 35 x 45 cm. Fuglsang Kunstmuseum. Foto: Ole Akhøj.

Værket har været kendt i nyere tid, fordi forfatteren R. Broby-Johansen (1900-1987) i sin bog *Kunstvejviser. Med Broby på Sydhavsøerne Lolland-Falster og Møn* brugte det som eksempel på, at kunstnerne ”forskønnede” det opslidende arbejde i markerne.¹⁵ Jeg er enig i, at Wilhelm til en vis grad romantiserer motivet, fordi det udspiller sig i et solbeskinnet landskab med bl.a. en fremtrædende veldrejet kvindefigur, men til gengæld udmærker billedet sig også ved at høre til blandt hans mest vellykkede og karakteristiske i form og indhold, hvilket jeg vil uddybe nu.

Det lille maleri skildrer en mand og fem polske arbejdere i et fladt landskab ved Øllingsøe, hvor Græshave anes i horisontens dis. I forgrunden til venstre ses en foroverbøjet kone i færd med dagens hårde dont, mens en yngre og rank model til højre skærmer sig mod solen og iagttager oprindningen i billedets midte: Med sin stok kommanderer gruppens opsynsmand med den hvilende kvinde ved hans side. Situationen forstyrrer den tilsyneladende landlige idyl, hvor roemarken ellers fremhæves som et frodigt hav i grønt, blåt og orange, og hvorfra roepigen til højre næsten stiger op som en skumfødte Venus. Gennem 'Polakloven' af 1908 var forholdene for sæsonarbejderne blevet forbedret, men Wilhelm kommenterer kun diskret socialt hierarki og aktuelle arbejdsforhold, for han har også andre ærinder. Med overbevisende rumligt perspektiv og klassisk kropsideal demonstrerer han traditionelle kunstakademiske dyder, mens de klare farver i brede og løse penselstrøg virker lige så moderne som billedets indhold. Selvom motivet således i visse aspekter kan ligne et tilfældigt øjebliksbillede, funderer Wilhelm det imidlertid også til områdets kristne og historiske fundament, idet silhuetten af den lille middelalderlige Græshave Kirke bagude troner i landsbyens – og billedets – midte.

Maleriet betragter jeg som ikonisk blandt Wilhelms 'Livsbilleder', fordi det i en afstemt kombination af natur og menneske, nutid og fortid, tradition og fornyelse beretter om både skønhed, nytte og kulturelt tilhørsforhold i livet på landet. Lignende motiver fra andre lokaliteter vil jeg vende tilbage til senere for at vise flere eksempler på, hvordan han med uddannelser og rejser som afsæt beskæftiger sig med emnet på tværs af kronologi og geografi.

Uddannelser i København

I København blev Wilhelm student og tog

basisuddannelsen filosofikum på universitetet. Efterfølgende studerede han på Den Polytekniske Læreanstalt (i dag DTU, Danmarks Tekniske Universitet), men gik 1888-90 også på privat tegneskole hos landskabsmaleren Harald Foss (1843-1922).¹⁶ Foss var i slutningen af 1800-tallet kendt for sine panoramiske landskaber fra det jyske søhøjland, og han tog også sine elever med til området med de store linjer i det kuperede terræn.¹⁷ Det er meget tænkeligt, at Wilhelm var på en sådan studietur, for senere malede han fra kirken i Alling (se fig. 3), og vi ved,

Fig. 3. Johannes Wilhelm: Formiddagssol i våbenhuset. 1891. Olie på lærred. 44 x 52 cm. Privateje. Foto: Ole Akhøj.

at han i Gammel Rye mødte Foss' gode kollega, den akkrediterede hedemaler Hans Smidth (1839-1917).¹⁸

I lyset af Wilhelms senere kærlighed til Italien og Nordjylland har Foss og Smidth tilsyneladende påvirket hans syn på landskabstype og folkloristik.¹⁹ Wilhelm beskrev selv i mindeord for Smidth i 1917, at denne havde åbnet hans øjne for det maleriske i jysk natur og folkeliv.²⁰ Lignende motiver havde rod i den tidligere herskende nationalromantik, hvor malerne opsøgte Dan-

marks yderområder for bl.a. at bidrage visuelt til forestillingen om en fælles national identitet.²¹ Fra begyndelsen af 1870'erne og frem blev den dagsorden imidlertid udfordret af det moderne gennembruds mænd og kvinder, der var under påvirkning af bl.a. kritikere og litteraturforsker Georg Brandes (1842-1927) og dennes forelæsninger på Københavns Universitet (*Hovedstrømninger*; udgivet 1872-90).²² De stræbte efter at gøre op med den idealistiske enhedskultur og ville i stedet sætte problemer under debat samt frihed, fornuft og fremskridt i centrum.

I billedkunsten medførte udviklingen fornyelse i naturalistisk retning, dvs. hvor kunstnerne skildrede deres omgivelser, som de så dem. En række malere født omkring 1850 markerede sig med et hidtil uset realistisk indhold, hvor man sympatiserede med samfundets fattige og udstødte samt kredede om døden som allestedsnærværende symbol. Andre fra samme årgang, som skagensmalerne Michael Ancher (1849-1927) og P.S. Krøyer (1851-1909), dyrkede mere heroiske fremstillinger af lokale fiskere eller iscenesatte selskabelighed og hverdagsliv i Skagen. 'Det gode liv' blev også omdrejningspunkt for de yngre fynbomalere, Wilhjelm's jævnaldrende, der grupperede sig som koloni i Faaborg og Kerteminde. Her kom også tidens vitalistiske strømninger med fokus på krop og sundhed til at spille en rolle i motiver med bonden i pagt med naturen.²³ Wilhjelm havde ikke samme agenda som de socialrealistiske malere, og trods den fælles interesse for livet på landet hørte han heller ikke til fynboerne, fordi hans baggrund var Lolland og hans foretrukne lokaliteter blev Italien og Nordjylland. Til gengæld flirtede han med vitalismens kropsdyrkelse i sine høstbilleder, ligesom han fra 1909 indgik i kredsen af 'yngre skagensmalere', som socialiserede

med skagenskoloniens pionerer og fornyede forgængernes motivkredse.

Inden Wilhjelm kom så langt, var han imidlertid blevet optaget på kunstakademiet i København, hvor han studerede 1890-92.²⁴ Dengang var institutionen udfordret, fordi mange så den som utidssvarende i organisation, undervisning og ideologi.²⁵ Wilhjelm fremhævede aldrig selv årene som formative, men det er oplagt, at modeltegning og perspektivlære samt forelæsninger i kunsthistorie og mytologi støbte ham et solidt fundament. I forhold til Wilhjelm's 'Livsbilleder' er det værd at bemærke, at de traditionelle akademiske kategorier var kommet under pres op gennem 1800-tallet, fordi grænserne mellem historiemaleri og genremaleri var blevet flydende. Kunsthistoriker Peter Nørgaard Larsen (født 1960) har påpeget, hvordan genremaleriet i midten af århundredet blev opskrevet til et "samtidshistorisk figurmaleri", hvor befolkningen på landet i etisk forstand erstattede guder og helte i det ellers højest rangerende historiemaleri.²⁶ Fortalere for denne kunst var bl.a. docent Julius Lange, som jeg nævnte i indledningen, og akademiprofessor Frederik Vermehren (1823-1910). Wilhjelm fremhævede netop Lange som afgørende for udviklingen af sit kunstsyn,²⁷ ligesom inspirationen fra f.eks. Vermehrens hyrder og bønder er åbenbar.

Efter to års "slid" på akademiet fulgte Wilhjelm en række af sine medstuderende og skiftede til det progressive kunstnerdrevne alternativ: Kunstnernes Studieskole.²⁸ Grundet utilfredshed med akademiet i København og gennem erfaring med private kunstsoler i Paris havde en gruppe danske kunstnere omkring 1880 oprettet skolen med nye undervisningsmetoder og lærerkræfter. Øget brug af model samt indføring i valørmaleriet (valører forstået som

farvernes relative lysstyrke) stod centralt.²⁹ Både Krøyer og kollegaen Laurits Tuxen (1853-1927) var medstiftere og undervisere, og i 1885 stødte den karismatiske kolorist Kristian Zahrtmann (1843-1917) til. Hans afdeling, som havde fokus på farven, blev kendt som 'Zahrtmanns Skole' med omkring 200 skandinaviske elever i alt i perioden 1885-1908.³⁰ Blandt de første hørte fynboerne, blandt de sidste var unge modernistiske malere, der i 1910'erne radikalt eksperimenterede med billedkunstens virkemidler.

Mens Zahrtmanns og Tuxens indsats er velbeskrevet, er viden om Krøyers undervisning begrænset.³¹ Ofte citeret er hans bemærkning om eleven Vilhelm Hammershøi (1864-1916), der malede "ganske mærkeligt", men som han mente ville blive "betydelig", og derfor ikke ønskede at påvirke.³² Den indstilling flugter med betragtningen om, at Krøyers elever, eksempelvis Hammershøi og J.F. Willumsen (1863-1958), ikke lignede hverken ham eller hinanden.³³ I 1892-94 gik Wilhjelm imidlertid hos Krøyer,³⁴ og han må have haft sine grunde til at vælge netop denne som lærer. Det tidligere nævnte motiv fra Alling (se fig. 3) er blandt Wilhjelm's tidligst kendte, og her eksperimenterer han tydeligt med lys og atmosfærisk virkning, som Krøyer var så overlegen til at formidle. Solstrålerne er lagt på lærredet i så tykke malingslag, at det nærmer sig reliefvirkning, men trods den famlende teknik gengiver Wilhjelm et stemningsfuldt øjeblik fra det svale våbenhus, hvilket formentlig har været et udtryk, han ville forfølge. Det er da også beskrevet, hvordan han hos Krøyer blev "Naturstudiets Mand med den umiddelbare Indstilling overfor det Friluftsmaleri, der var Tidens friske, vækkende Parole".³⁵

Gennem studieskolen havde Wilhjelm en

direkte forbindelse til miljøet i Skagen, men det er først muligt at spore ham dertil i anledning af Krøyers begravelse i 1909.³⁶ Han skulle åbenbart over Italien og Svinkløv, før han var parat til at indgå i konteksten, og betydningen af de to lokaliteter vil jeg derfor uddybe i de følgende afsnit.

Mødet med Italien

Trods årene hos Krøyer var det Zahrtmann og Italien, der i 1890'erne blev en afgørende faktor for Wilhjelm. Og det selvom loyalitet mod Krøyer først tillod Wilhjelm at opsøge Zahrtmanns Skole i 1903-4, da den sygdomsprægede Krøyer ikke længere underviste:

*Jeg gaar paa Aftenskole hos Zahrtmann og maler Model og gjør dem saa grønne og gule og røde, som jeg bare kan se dem. Det er morsomt og forfriskende dette Aftenarbejde og stort er jo Zahrtmanns Evne til at interessere sig for den enkelte og opmuntre ham til at lægge Vilje og Kraft i sit Arbejde.*³⁷

Allerede ti år før dette udsagn, i 1893, tog Wilhjelm imidlertid på sin første rejse til Italien med netop Zahrtmann, samme år som dennes søster giftede sig med Wilhjelm's bror. Gennem studieskolen delte de et kunstnerisk fællesskab, gennem deres søskende blev nu de knyttet i et familiært slægtskab. Som mange andre i Zahrtmanns omgangskreds lærte Wilhjelm også Zahrtmanns foretrukne sommerdestination at kende, bjergbyen Civita d'Antino i Abruzzerne øst for Rom. Her kunne han arbejde og samtidig pleje det skandinaviske kunstmiljø, han kendte hjemmefra (se fig 4).³⁸

At have Zahrtmann som rejsefører var tillige af betydning for kendskabet til europæisk kunst, for han styrede sine unge medreisende lige durk i de store kunstsamlinger

Fig. 4. Johannes Wilhjelm: *Landskab fra Civita d'Antino*. Ca. 1895-1900. Olie på lærred. 50 x 62,5 cm. Skagens Kunstmuseer. Foto: Skagens Kunstmuseer.

i Tyskland og Italien, hvor renæssancen og barokken blev fremhævet som inspiration og forbillede.³⁹ I sin bagage havde Wilhjelm allerede en facetteret ballast fra Foss, akademiet og Krøyer, men italiens- turen blev alligevel skelsættende. Den blev startskuddet til en livslang kærlighed til landet mod syd med stolte kunstneriske traditioner, rige landskaber og sine steder et autentisk og uspoleret folkeliv, som det blev stadig sjældnere at finde. Italien blev også forum for venskaber og netværk, som Wilhjelm havde glæde af resten af livet.

Tilbage i Danmark blev Wilhjelm i 1894 gift med Johanne Marie, og det nygifte par flyttede til Italien, hvor de boede i Rom, Assisi og Firenze frem til 1898.⁴⁰ Opholdet bød på produktivitet fra Wilhjelmets side: ”Dejlige rige Aar var det, rige paa Arbejde og værdifuldt menneskeligt Samvær”.⁴¹ Men det bød også på kvaler, fordi han både dengang og senere af den hjemlige kritik blev anklaget for at være for afhængig af Zahrtmanns kunst i sine værker.⁴² Wilhjelm var vitterlig påvirket af lærerens eksotiske italiensmotiver, som blev serveret med

karakteristiske kontrastfarver samt kolde og varme kulører. Samtidig arbejdede han dog også selvstændigt: Josephine Nielsen-Bergqvist har fremhævet, at Wilhjelm og Zahrtmann i årenes løb var fælles om udførelsen af værker i Italien, mens Mette Harbo Lehmann har pointeret, at flere af hans store hovedværker i 1890’erne besad træk, der adskilte sig fra studieskolens undervisere.⁴³

Disse træk gælder bl.a. hovedværket *Bøn om regn*. *Procession i Appenninerne* fra 1895, der blev erhvervet til Statens Museum for Kunst (se fig. 5).

Fig. 5. Johannes Wilhjelm: *Bøn om regn*. *Procession i Appenninerne*. 1895. Olie på lærred. 110 x 161 cm. Statens Museum for Kunst. Foto: www.smk.dk, public domain.

Selvom Wilhjelm her deler Zahrtmanns fascination af de mandlige katolske fællesskaber, adskiller han sig også, idet handlingen udspiller sig parallelt med billedfladen som en relieffrise. Denne kompositionsmodel ses hverken hos Zahrtmann eller Krøyer, og Wilhjelm formår med den rytmiske opstilling sikkert og empatisk at favne model- lernes forskellige aldre, væsen og positurer. Han eliminerer også motivets mellemgrund for i stedet at fokusere på forgrund og baggrund. Hermed fremhæver han illusionen om et vældigt perspektivisk rum, hvor et

storslået historisk landskab sænker sig som bagtæppe for de lokales dekorative ritualer og skikke. Helhedsindtrykket mellem menneske, natur og tro forstærkes desuden gennem gentagelsen af især farverne grøn, blå og rød i bl.a. det rosenbestrøede flisegulv, messekåbernes draperi og bakkedskrinernes bevoksning i det fjerne.

Selvom motivet ikke viser den direkte dyrkning af jorden, så handler det stadig om menneskets grundlæggende afhængighed af naturens ressourcer og luner: bønner om regn for at få afkast til høst. Og i forhold til maleriet fra Alling fire år tidligere er det tydeligt, at Wilhjelms, der i løbet af sommeren havde malet direkte foran motivet i Pistoia nær Firenze,⁴⁴ nu behersker sine virkemidler og har fundet en kombination af figur og landskab, der matcher hans kunstneriske ambitioner.

Som et appendiks til 'Livsbilleder' som omdrejningspunkt, men til gengæld som understregning af Wilhjelmns navigation mellem tradition og fornyelse, skal det fremhæves, at kunstneren sideløbende med folkelivet i uspolerede egne hyppigt brugte

Fig. 6. Johannes Wilhjelms: *Moder og barn*. 1905. Ribe Kunstmuseum. Olie på lærred. 63 x 73 cm. Foto: Ribe Kunstmuseum.

sin nære familie som motiv. Et af de mest vellykkede er *Moder og barn* fra 1905, der blev præmieret med Serdin Hansens Pris for genremaleri. Nielsen-Bergqvist har påpeget, at historiske madonnafremstillinger her fusionerer med en aktuell scene fra kunstnerens eget liv, hvor hustruen Johanne Marie omsorgsfuldt betragter den sovende datter Eline (se fig. 6).⁴⁶

Værkets titel refererer ikke til Wilhjelmns privatsfære, men derimod til moderkærlighed generelt, ligesom det lille barns placering alene fremfor i morens favn eller skød peger tilbage på florentinske renessanceskildringer af Jomfru Maria, der tilbeder Jesusbarnet. *Moder og barn* binder på den måde en smuk sløjfe mellem Italiens religiøse figurmaleri og det moderne genembruds kunst, hvor intime interiører i familiens skød indgår i raffinerede iscenesættelser af privatlivet. I dette værk brydes den afdæmpede gyldne kolorit desuden af det blå sengetæppe i nedre venstre hjørne og især af lampens turkise vifteskærm øverst til højre, der understreger, at scenen foregår i et nutidigt indrettet hjem og ikke en bolig fra begyndelsen af vor tidsregning.

Netop "den store klassiske kunst", som også Lange var så optaget af, havde Wilhjelms rig lejlighed til at udforske i italienske kirker, klostre og kunstsamlinger.⁴⁷ Og han fremhævede sine historiske forgængere som forbillede i et brev fra 1896 til vennen Bernt Grønvold (1859-1923):

*Tror De ikke, at der er en Sandhed i det, at vi ikke tør arbejde paa samme Maade som dem der gaar umiddelbart forud for os. Det tror jeg. Jeg tror, vi kan bedre grave op i Gallerierne nogle af de gamle og bruge dem til Lærere. Vi naaer næppe videre frem paa den bestemte Vej og paa det specielle Felt, hvor '80'ere Malere havde sine Laurbær.*⁴⁸

Wilhelm vendte livet igennem tilbage til ”de gamle” og til Italien, der blev hans ”store Kærlighed”.⁴⁹ Han malede landskaber, folkeliv og familie billeder dernede, og når han vendte hjem til Danmark, længtes han hurtigt tilbage.⁵⁰ Længslen blev imidlertid imødekommet med opdagelsen af Svinkløv efter århundredeskiftet, hvor han søgte at omsætte sine erfaringer sydfra i en dansk kontekst. I det hele taget var 1900-tallets første årti en succes for ham: Hovedværker solgt til museer illustrerer, at Svinkløv kastede imponerende ’Livsbilleder’ af sig, hvori tradition og fornyelse tydeligt befrugter hinanden.

Lykken i Svinkløv

Efter hjemkomsten til Danmark i 1898 voksede Wilhelms familie fortsat. De to ældste døtre var født i Italien, og yderligere tre børn kom til frem til 1914. Flokken hindrede dog ikke en nomadisk kunstertilværelse, som børnene i vist omfang tog del i. Selvom det udelukkende var hustruen Johanne Marie, der tog med sydpå om vinteren, så fulgte børnene også med om sommeren, når Wilhelm slog sig ned i måneder og halvår ved den jyske vestkyst. Eline husker området ”som en vidunderlig oase af uberørt natur

Fig. 7. Johannes Wilhelm: Solbelyste fyrretræer. Motiv fra det sydlige Norge. 1902. Olie på lærred. 94 x 135 cm. Fuglsang Kunstmuseum. Foto: Ole Akhøj.

med store hedestrækninger med mager jord og spredte smågårde befolket med bønder og fiskere”.⁵¹ Selvom vi ikke ved, hvordan Wilhelm blev opmærksom på området, så fandt det toskanske bakkelandskab med bøndernes enkle levevis sin pendant i det storladne hede- og klitlandskab ud til Jammerbugten. Stedet mindede også Wilhelm om hustruens hjemland Norge, som han var blevet fortrolig med (se fig. 7), og i *Berlingske Tidende* 1919 anførte han dets kvaliteter:

*For di Landskabet er smukkere. Der er efter min Mening overhovedet ingen Steder i Jylland, hvor der er kønnere og mere jydsk end i Svinkløv. Heller ingen Steder, hvor Linierne er saa rene og store. Naar mine norske Venner ser Bakkedragene derovre og Heden og Belysningen, siger de altid, at det minder om Højjfjeldet.*⁵²

Wilhelm beskrev også, hvordan en lille koloni af friluftsmalere spirede frem, kun forstyrret af efterårets jægere.⁵³ De lokale blev gerne brugt som malernes modeller, og de tjente også ekstra ved at udleje værelser, længer eller hele huse til f.eks. Wilhelm og familie. Flere af kollegerne købte sommerbolig, og Wilhelm ejede på et tidspunkt også ”et lille hus”.⁵⁴ I kølvandet på den voksende turisme, hvor tilrejsende fra byerne søgte lyset, luften og havet, kom der pensionater til, og i 1925 kulminerede udviklingen med opførelsen af det berømte Svinkløv Badehotel. Ironisk nok blev den urbaniserede middelklasse tiltrukket bl.a. af kunstnernes fremstillinger af stedets uberørte charme, og derfor mistede Svinkløv med tiden det ”fjerne og ensomme Præg”,⁵⁵ som ellers var det, de alle søgte.⁵⁶

Wilhelms arbejde i Svinkløv blev i samtiden karakteriseret som hans mest værdifulde, hvilket han selv istemte.⁵⁷ Kunsthistoriker og daværende direktør for Thorvaldsens

Museum, Sigurd Schultz (1894-1980), fremhævede det også i sin nekrolog over Wilhjem i 1938:

Men de jyske Billeder vil dog maaske hævde sig længst som Wilhjelm's egentlige Indsats i dansk Malerkunst. Det kan han godt være tjent med. Thi i dem er der et ærligt og et rent Sind, der altid vil indgyde Beskueren Respekt for det, som de forestiller, og for den Mand, der malede dem.⁵⁸

Med denne formulering in mente vil jeg gerne fremhæve to malerier fra 1908, der dengang blev erhvervet af henholdsvis Ribe Kunstmuseum og Statens Museum for Kunst, samt afslutte afsnittet med et værk malet to årtier senere, ejet af Fuglsang Kunstmuseum. Wilhjem udstillede gennem hele sin karriere i ind- og udland, men han var altid at finde på Charlottenborgs årligt tilbagevendende og censurerede forårsudstilling, som promoverede den traditionsbundne og figurative kunst. I 1909 var han repræsenteret med syv malerier, herunder de store *Fiskerbåde i fare* og *Idyl på heden* (se fig. 8 og 9).⁵⁹

Fig. 8. Johannes Wilhjem: *Fiskerbåde i fare*. 1908. Olie på lærred. 121,5 x 187 cm. Ribe Kunstmuseum. Foto: Ribe Kunstmuseum.

Fiskerbåde i fare forestiller et udstrakt klitlandskab langs Vesterhavet. En ung kvinde står i billedets forgrund, to ældre koner sid-

der bag hende. De stirrer alle tre på noget, der foregår uden for beskuerens synsfelt, og derfor bliver det også værket's titel, der definerer anledningen til motivet og den konkrete situation: Flere fiskerbåde er i fare på det oprørte hav, og de pårørende kvinder ser på afstand hjælpeløst til. Ængstelsen udtrykkes i rynkede bryn, en afmægtig tagen sig til hovedet og anspændte positurer i marehalmen, men sindstilstanden understreges også af Wilhjelm's beskæring, farver og teknik: Forgrundens kvindefigur er så tæt på, at hun næsten træder ud af billedets fiktive rum og ind i beskuerens virkelige verden, mens sammensmeltningen af himmel og hav i en isnende kold blå understreger naturens barske uforsonlighed. Samtidig bearbejder hans penselskrift nøje alle detaljer på hele lærredet, hvilket forstærker fornemmelsen af uro og af mennesket som underlagt omgivelserne.

Nielsen-Bergqvist har også her fremhævet, hvordan motivet refererer til forgængere i kunsthistorien.⁶⁰ Hun peger især på Michael Anchers gennembrud *Vil han klare pynten?* (1879, H.M. Dronningen) malet 30 år tidligere, hvor fiskerbåde i fare også er udenfor synsfeltet, men med mandlige fiskere placeret i fuld figur i havstokken. Wilhjem genbruger altså et ældre kompositorisk trick, men vælger at zoome ind

Fig. 9. Johannes Wilhjem: *Idyl på heden*. 1908. Olie på lærred. 105,5 x 184,5 cm. Statens Museum for Kunst. Foto: www.smk.dk, public domain.

på kvindernes psykologiske, indre tilstand fremfor at hylde mændenes ydre handlekraftighed.

Det samtidige *Idyl på heden* skildrer til gengæld begge køn: en ung mand og en ung kvinde i et violet blomstrende idyllisk lyngland, der måler sig med bakkerne fra *Bøn om regn* et årti tidligere (se fig. 5). Værket refererer bl.a. til antikkens idé om det uskyldige hyrdelandskab Arkadien, men den knytter også an til 1600-tallets franske landskabskunst, hvor sværmeriske persongallerier befolker gyldent belyste naturscenerier. Wilhjelm's billede med samme kendetegn foregår ved Svinkløv, hvor en solid hedebonde afslappet konverserer sin rygvendte udkårne. Parret er forskudt fra billedets midte og lukket om sig selv i intim samtale, så beskuerens blik kan frit vandre med de græssende får ind i det nærmest uendelige landskabelige rum. Med størrelse og indhold ophøjer Wilhjelm en ellers ubetydelig hverdagsscene til historiemaleriets monumentale format og fejrer dermed en kultur, der havde trange kår i begyndelsen af 1900-tallet. Da havde opdyrkningen af Jylland taget fart og truede med helt at udrydde landskaber og folkeliv som dette. Wilhjelm's forbundethed med områdets mennesker, natur og levevis fremhævede han langt senere i et fødselsdagsinterview i *Politiken* 1928:

*[...] jeg føler mig bedst hjemme mellem Bønder, enkle og usammensatte Mennesker, og i Naturen. Jeg længes ikke tilbage til Lolland, for der er Bønderne blevet saa fine og moderne. Jeg vil allerhelst bo oppe paa den øde Vestkyst, hvor Menneskene endnu staar i Pagt med Naturen. Egentlig burde jeg være en Bondesøn fra Vestjylland.*⁶¹

Som i *Fiskerbåde i fare* er hele lærredet nænsomt bearbejdet med penslen, så over-

fladen tæt på ligner et forstørret korsstingbroderi. På den måde forbliver de store flader i samme nuancer stofflige og levende, himmel og jord næsten sitrer, og teknikken tilfører et både fysisk-sanseligt og psykisk-religiøst nærvær, som maleren doserer forskelligt i sine mange motiver herfra.

Fig. 10. Johannes Wilhjelm: *Høstfolk*. 1927. Fuglsang Kunstmuseum. Olie på lærred. 114 x 174,5 cm. Foto: Ole Akhøj.

Det sene *Høstfolk* fra 1927 (se fig. 10) blev også udstillet på Charlottenborg,⁶² og det indskrives sig i en populær emnekreds fra årtierne omkring år 1900. De hårdtarbejdende bønder, som pløjer, sår og høster, var velrepræsenteret i bl.a. billedkunst, kunstindustri og litteratur, og de var sågar stridspunkt i "Bondemalerstriden" fra 1907, hvor uenige fløje i dansk kunst offentligt diskuterede deres berettigelse.⁶³ Disputten handlede om den kunstneriske værdi i fynbomalernes naturalisme, som imidlertid blev forsvaret af indflydelsesrige kunsthistorikere og forfattere. Wilhjelm's billede minder i den henseende om tidligere værker af fynboen Peter Hansen (1868-1928), hvor lys, kolorit og bevægelse også skaber et dynamisk og nærværende bud på mennesket i pagt med naturen.

I *Høstfolk* har Wilhjelm placeret bonden i fuld figur i billedets front, hvor han med

sit faste greb i mejetøjet er på vej diagonalt ind i billedets udstrakte rum for at fortsætte årets høst. Han følges af to 'binderpiger', antagelig mor og datter, som til forveksling ligner de polske roearbejdere på Lolland og de italienske medsøstre sydpå. På den måde går motivet på tværs af landegrænser, hvilket også karakteriserer Wilhjelm selv, der som berejst kunstner registrerede ligheder og forskelle i kunst og kultur, hvor han kom frem. De tre figurer arbejder i et specifikt landskab, der nærmest er inddelt i tre vandrette bånd: sletten med mark og eng udgør den nedre del, himlen med spredte hvide skyer den øvre del, og midt mellem himmel og jord ses den imponerende indlandsskrænt Lien som en bred horisontlinje. Scenen er badet i varme gule, brune og grønne kulører samt kølige blå og rosa kontraster, hvor brede strøg skaber højlys og kontur, mens smallere pensler antyder kornets mange strå. På afstand blander disse sig optisk for øjet, ikke ulig de franske impressionisters teknik, som Wilhjelm satte stor pris på.⁶⁴ Farverne har rod i både himlen, skrænten og mulden, og de manifesterer sig alle i det livgivende korn, som knejser mod solen.

Hvis ikke billedet tidligere havde haft titlen *Niels Alsted mejer sit korn*, kunne man nemt forveksle det fascinerende fænomen Lien – kaldet 'de blå bjerge' – med Abruzzerne eller de franske alper, som Wilhjelm jo også malede.⁶⁵ Kolossen, der sine steder når 60 meter i højden, var i stenalderen kystskrænt, og den strækker sig kilometervis ind i landet ved Svinkløv og naboen Slettestrand. Og det er netop på den tidligere havbund foran Lien, at Wilhjelm har iscenesat sit vederkvægende høstmotiv. Selvom mekanisering og effektivisering på dette tidspunkt var udbredt, sorterer Wilhjelm bevidst både det moderne landbrug og turismen fra til fordel for en "primitiv"

symbiose mellem menneske og natur.⁶⁶ Han forklarede selv få år efter, hvorfor han elskede stedets befolkning og natur, og derfor havde malet der i et kvart århundrede: "Det er det primitive i alle Forhold, det er den Egn her i Danmark, som mindst er præget af Opdyrkning og af Mennesker og Biler og Motorskraal".⁶⁷

I den forbindelse er det også værd at dvæle ved den aldrende mandlige hovedperson, hvor stråhatten som attribut symboliserer bonden, men måske også Wilhjelm selv? Han var næsten 60 år, da han malede billedet, og ihukommende citatet om at ville være en "vestjysk Bondesøn" samt Elines beskrivelse af at kunne kende sin far i Svinkløvs bakker "svingende med stråhaten",⁶⁸ er det måske ikke helt ved siden af også at se motivet som et indirekte selvportræt.

Ovennævnte tre værker ser jeg som optimale udbytter af Wilhjelm's årtier lange tilknytning til Svinkløv, og de er monumentale bud på de tematikker, som indledningsvist blev gennemgået i det lille *Polske roearbejdere i marken ved Øllingsøe på Lolland* (se fig. 2). Den lollandske baggrund, uddannelserne i København og kærligheden til Italien når her en kunstnerisk syntese, som han fra 1909 og frem kombinerer med sommerbolig og værkproduktion i Skagen.

En yngre skagensmaler

Selvom Wilhjelm i eftertiden er blevet associeret med Zahrtmann og Italien samt Krøyer og de yngre skagensmalere, mener jeg, at det foregående afsnit om Svinkløv har defineret tyngdepunktet i hans kunst. Hans virke i Skagen er imidlertid også interessant, fordi Mette Harbo Lehmann har påvist, hvordan Wilhjelm fortsat navigerede kunstnerisk mellem tradition og fornyelse, men også socialt og organisatorisk var

del af kunstmiljøet på en måde, der ikke tidligere har været belyst.⁶⁹

Hvis man kort skal ridse kunstnerkoloniens lange linjer op i forhold til paralleller i Wilhjelm's liv og kunst, kom Michael Ancher til Skagen i 1874, som en af de første af de senere kendte skagensmalere. I 1880 blev han gift med Anna Brøndum (1859-1935), som var indfødt skagbo, og hvis forældre ejede byens gæstgiveri og købmandsbod, hvor de tilrejsende kunstnere samledes. Ægteparret fik fra 1898 vinterbolig i København, men var ellers de eneste fastboende kunstnere. De øvrige var sommergæster som Krøyer, der dukkede op første gang i 1882 og fra 1891 vendte regelmæssigt tilbage. Trods et nært venskab med Michael Ancher blev Krøyer en konkurrent i forhold til fiskerne som motiv, men iscenesættelser af familie og venner til fest og hverdag blev med tiden blandt hans mest eftertragtede billeder.⁷⁰ Disse motivkredse skulle Wilhjelm også beskæftige sig med i Skagen.

Det vides ikke, hvorfor Wilhjelm først kom til Skagen i 1909, for han tilbragte meget tid i Svinkløv i samme landsdel og kendte allerede en række af de kunstnere, der færdedes i miljøet. Et kvalificeret gæt er, at byen, der ikke længere var en uspoleret plet på landkortet, som Wilhjelm ellers foretrak det, på det tidspunkt må være forekommet uimodståelig. Eline formulerede det meget direkte: ”det levende kunstmiljø virkede tiltrækkende på begge mine forældre, og Skagen blev også en spændende kontrast for både voksne og børn”.⁷¹ Udover potentialet for yderligere netværksdannelse må Wilhjelm, som havde hustru og snart fem børn at forsørge, også have set kommercielle muligheder i Skagen, som Svinkløv ikke kunne honorere. I årene 1910-16 lejede familien derfor sommerbolig i Vesterby nær Tuxen og en række yngre kolleger, f.eks.

den nære ven fra studieskolerne og Italien G.F. Clement (1867-1933) plus flere malere fra Svinkløv. I 1916 købte Wilhjelm så den tidligere købmandsgård lige bag Brøndums Hotel i Østerby, hvor han indrettede sig med stort atelier og dermed signalerede et permanent tilhørsforhold til byens kunstnerkreds.⁷²

Wilhjelm malede fortsat lokalbefolkningen her, som vi også har set det i Italien og Svinkløv. Hans blik rettede sig imidlertid især mod afslappede fritidssysler og stemningsfulde landskaber: familien i sommerhusets have og på stranden samt gengivelsen af mennesketomme kystpartier, havudsigter, plantager. Det eksistentielle niveau i de store ’Livsbilleder’ blev ofte skruet ned til fordel for mere anekdotiske øjebliksbilleder, som må have haft appel til private købere. Paletten varierede fra klare kontrastfarver til mildere pasteller, og arbejdet med lys og atmosfære var gennemgående. Han forfulgte således de motivkredse, som de ældre kolleger i Skagen allerede havde opdyrket, men som Harbo Lehmann har kortlagt, eksperimenterede han med materialer og teknik.⁷³

Fig. 11. Johannes Wilhjelm: *To piger på Skagen strand*. 1910. Olie på lærred. 62,5 x 80,5 cm. Skagens Kunstmuseer. Foto: Skagens Kunstmuseer.

To piger på Skagen Strand fra 1910 (se fig. 11) er et af den slags motiver, og det stammer fra Wilhjelm's første sommer i Skagen. Børnene i forgrunden leger forsigtigt i vandkanten, og modsat Krøyers og Willumsens samtidige vitalistiske skildringer af badende børn er de ikke ved at kaste sig hovedkulds i bølgerne.⁷⁴ De er heller ikke nøgne, men derimod iklædt tøj og hovedbeklædning i blå og røde farver, der skærmer mod solens stråler og upassende blikke. Motivet er opbygget som en enkel diagonalkomposition, hvor det gyldne sand udgør billedets ene halvdel, det blå hav den anden. Strandpartiet er malet med tykke lag af 'sandet' karakter, hvorimod havet udgøres af tynde, flydende lag. På den måde forstærker teknikken og materialet fysisk motivet. Denne strategi ses også i mindst ét andet billede fra stranden, hvor han har blandet mere sand i malingen end det, der under normale omstændigheder ville være, når der blev arbejdet direkte foran motivet (se fig. 12).

Fig. 12. Ubekendt fotograf: Wilhjelm maler på stranden i Skagen. U.å. Fotografi i privateje.

At Wilhjelm ikke tøvede med at variere allerede etablerede genrer, kan også iagttages i hans malerier fra haverne. Det gælder bl.a. det lille, men farvestærke *Kunstnerens børn*

i haven ved hjemmet i Skagen fra 1916 (se fig. 13).

Fig. 13. Johannes Wilhjelm: *Kunstnerens børn i haven ved hjemmet i Skagen*. 1916. Olie på lærred. 50 x 62,5 cm. Skagens Kunstmuseer. Foto: Skagens Kunstmuseer.

Det forestiller den toårige Johannes, der undersøger en blomstrende busk under opsyn af sin ældre søster. Også her er kunstnerens børn klædt på til at undgå solen, men deres sribede tøj i hvidt, blå og rosa stråler om kap med de skærmende stråhatte, det grønne græs samt bede og vækster omkring dem. Begge Wilhjelm's lærere fra studienskolen synes at møde hinanden i dette maleri: Krøyers lys, stemning og friluftsmaleri i kombination med Zahrtmann's markante og utraditionelle farvelære.

Da Wilhjelm opsøgte Skagen, var jernbanen indviet næsten tyve år før og fiskerihavnen et par år tidligere, så byen havde ændret sig markant siden 1870'erne. Skagen var nu en populær turistattraktion, bl.a. baseret på mediernes beretninger om de berømte kunstneres virke og privatliv.⁷⁵ At Wilhjelm i et eller andet omfang var del af miljøet, viser Michael Anchers lille profilbillede (ubekendt årstal, Skagens Kunstmuseer) af ham i Brøndums Spisesals berømte portrætfrise. Det understreger, at unge og

gamle omgikkes og påvirkede hinanden socialt og kunstnerisk, men som Harbo Lehmann imidlertid også har fundet ud af, var Wilhjelm's engagement i positioneringen af den yngre kunstnergeneration samt hans forhold til den ældre inderkreds mere kompleks end hidtil antaget.⁷⁶

Arkivalisk materiale har således vist, at Wilhjelm var medstifter af udstillingsstedet "Den sorte Lade", som huserede på flere matrikler i perioden 1912-39. Det lå nær lokalerne for Skagens Museum, der var stiftet i 1908, samt Drachmanns Hus, der i 1911 var åbnet som mindestue for Holger Drachmann (1846-1908). "Den sorte Lade" var altså strategisk placeret nær den allerede berømmede skagensmalerkunst, og den blev bemærket som platform for også nye impulser. En anmeldelse i *Vendssysel Tidende* 1916 lød således: "Det er en Forfriskning og Oplevelse at følge denne Udstilling, hvor de nye Malemaader og Synspunkter brydes med de gamle".⁷⁷ Livsdueligheden for "Den sorte Lade" på næsten tre årtier dokumenterer også, at der var efterspørgsel efter alternative kunstnere, motivkredse og udtryk, som bl.a. malede sommerens omrejsende tivoli eller den moderne havns nye kuttere i kraftige farver og anderledes penselføring.

Udover relationen til "Den sorte Lade" har Harbo Lehmann også påvist, at Wilhjelm var ganske tæt på at blive del af Skagens Museums indflydelsesrige bestyrelse.⁷⁸ Tuxens enke ønskede i 1928 således Wilhjelm som erstatning for Laurits Tuxen, der var død året før. Det var Michael Ancher også, men Anna Ancher, som havde overtaget posten fra sin mand, kørte med succes i stedet sin gamle ven, kunsthistoriker og kritiker Karl Madsen (1855-1938) i stilling. Madsen var tidligere direktør for Statens Museum for Kunst og kunne fra 1928 ligeledes

pryde sig med titlen for Skagens Museum. Sammen med den øvrige bestyrelse udstak han også strategien for museet, hvor den første generation af skagensmalere blev favoriseret, mens generationen efter blev marginaliseret. Hvis Wilhjelm var blevet del af bestyrelsen på dette tidspunkt, havde den herskende udlægning af koloniens omfang, historie og medlemmer måske allerede dengang set anderledes ud.

Samlet set viser ovenstående, at Wilhjelm med først lejet og siden ejet bolig i det centrale Skagen var tæt på begivenhedernes midte. Han spillede også en hidtil uudforsket rolle i promoveringen af den yngre kunstnergeneration på stedet, og han var tæt på at få formel indflydelse på retningen for Skagens Museum og definitionen af kunstnerkolonien. Selvom det ikke lykkedes ham at placere sig som central aktør i forhold til kanoniseringen af skagensmalerne, viser hans historie på stedet, at der var et mere differentieret kunstmiljø end hidtil beskrevet. Som på Lolland, i Italien og Svinkløv fortsatte Wilhjelm i øvrigt med at arbejde i Skagen hele livet, selvom endnu en lokalitet kom til repertoire, som jeg kort vil runde i det følgende afsnit.

Inspiration i Sydfrankrig

Den rastløse energi, der bestandigt drev Wilhjelm til især Italien og Nordjylland, gav sig også udslag i et par års ophold i Sydfrankrig i begyndelsen af 1920'erne. Efter første verdenskrig, hvor Wilhjelm havde været afskåret fra at rejse sydpå, tog han og hustruen afsted på et længere ophold med de to yngste børn. Eline beskrev oplevelsen i et fordomsfrit, kosmopolitisk og stimulerende fransk og skandinavisk miljø,⁷⁹ som på mange måder må have mindet Wilhjelm om livet i Zahrtmanns Civita d'Antino og kunstnerkoloniens Skagen. Der kan være flere årsager til, at Wilhjelm søgte mod de

endnu urørte småbyer ved den sydfranske riviera, men hidtil upåagtet korrespondance mellem Wilhjelm og J.F. Willumsen peger på, at Willumsens tilstedeværelse i Frankrig var udslagsgivende.⁸⁰ Som stedkendt var det åbenbart også ham, der foreslog de charmerende kunstnerbyer Cagnes-sur-Mer og Saint-Paul de Vence som passende lokaliteter.⁸¹

Det er uklart, hvornår det umage par blev venner, men Wilhjelm og Willumsen følte sig tilsyneladende forbundne: De skrev sammen fra 1900-tallets første år, kendte hinandens familier gennem mange besøg, og de rejste sammen til Venedig i 1929. Året efter portrætterede de også hinanden i Nice (J.F. Willumsen, *Portræt af Johannes Wilhjelm*, 1930, Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot; Johannes Wilhjelm, *Portræt af J.F. Willumsen*, 1930, ARoS Aarhus Kunstmuseum). Deres mangeårige forbindelse understreges af brevudveksling umiddelbart efter Wilhjelm's død, hvor Willumsen fra Nice skrev til enken Johanne Marie: ”Det har gjort mig meget ondt at høre, at min gode gamle Ven ikke er her mere. Han var en trofast Natur, et fint Menneske, og en god Kunstner”. Hun replicerede fra København: ”Tak for Deres gode Brev med de varme Ord om min Mand og Tak fordi De altid har vist ham det oprigtige Venskab, som han satte saadan Pris paa”.⁸²

Willumsen gik på kunstakademiet i København få år før Wilhjelm og havde bl.a. haft Krøyer som underviser på studieskolen. Han malede i Norge i 1890'erne, da Wilhjelm mødte sin norske hustru, og han arbejdede i Skagen på sit vitalistiske hovedværk *Sol og Ungdom* (1910, Göteborgs konstmuseum), da Wilhjelm opsøgte byen. Desuden boede Willumsen i først Nice og senere Cannes fra 1916 og frem til sin død i 1958, dvs. han var tæt på, da Wilhjelm mid-

lertidigt flyttede til Sydfrankrig. Trods de mange skæringspunkter var de to imidlertid meget forskellige i både liv og virke: Willumsen udforskede mange udtryksformer, ligesom han privat nåede at være gift og samlevende med flere kvinder. I det lys passer han fortrinligt til myten om ’den store kunstner’,⁸³ mens Wilhjelm derimod havde et stabilt privatliv og arbejdede indenfor rammerne af det figurative maleri.

Af Wilhjelm's efterladte produktion kan man se, at årene i Sydfrankrig blev en kunstnerisk saltvandsindsprøjtning, hvor han må have oplevet fornyet glæde og frihed som ”Naturbarn”. Allerede på vej mod den endelige destination ved Middelhavet var der ophold sommeren over i det i dag eksklusive skisportssted Megève nær Mont Blanc, hvor alpernes friske luft og de sne-dækkede bjerge betog ham (se fig. 14).

Fig. 14. Johannes Wilhjelm: *Alpelandskab nær Cagnes*. Ca. 1921. Olie på lærred. 68 x 80 cm. Privateje. Foto: Ole Akhøj. Bemærk at der i bunden af maleriet står ELINE og FRITS 20.I.25. Det er skrevet på senere end værkets tilblivelse i anledning af, at datteren Eline blev gift med Frits Kjølsten. Det var en bryllupsgave og datoen for brylluppet er således også påført.

Siden var det også udsigter over byerne mod havet, fårehyrder i åbne landskaber eller landarbejdere i vinlandet, der hørte til blandt de foretrukne emner. Farverne var klare med distinkte penselstrøg, udtrykket friskt, og Wilhelm viser en moden frihed, hvor et livs erfaringer fra Lolland, Italien og Nordjylland videreføres.

Det virker også, som om inspirationen fra Frankrig smittede af mange år efter, bl.a. som vi har set det i *Høstfolk* fra 1927, men også i det helt sene *Stormen*, hvor Wilhelm med dramatisk penselføring, farvede felter og cirkelkomposition understreger ”selve Havets og Stormens Vælde” (se fig. 15).⁸⁴

Fig. 15. Johannes Wilhelm: *Stormen III*. 1936. Olie på lærred. 94 x 119 cm. Privateje. Foto: Ole Akhøj.

I motiver fra sine sidste par år eksperimenterer han således med stil og malemåde, som bringer mindelser om f.eks. den meget yngre Jens Søndergaard (1895-1957), der også malede ved Vesterhavet i samme periode.

Mellem tradition og fornyelse

Med udstillingsprojektet *Johannes Wilhelm – fra Italien til Skagen* satte tre kunstmuseer fokus på en ellers glemt lollandsk

født maler. Trods en lang karriere med motiver fra især Italien og Nordjylland forblev han nært knyttet til sin barndomsegn, og han gav en lykkelig barndom blandt ”Bønderdrenge” og ”som hørende Jorden og Landlivet til” æren for en livslang længsel efter at skildre det uspolerede liv på landet – i Danmark eller udenfor landets grænser. Eftertiden har kategoriseret ham som Zahrtmanns elev og en af de yngre skagensmalere, men i kraft af sine tidligste uddannelser videreførte han også nationalromantikens landskabskunst og det klassiske akademiske figurmaleri. Hans navigation mellem tradition og fornyelse finder jeg især i de ’Livsbilleder’, som jeg har givet eksempler på i denne tekst.

Gennem mange rejser i ind- og udland og poster i dansk kunstliv, bl.a. Charlottenborgs censurkomité og kunstakademiets plenarforsamling,⁸⁵ var Wilhelm velbevandret i europæisk kunst og kultur fra antikken og frem, men han holdt også øje med nye impulser, som han anerkendte og interesserede sig for. Også selvom han tilstod, at han ikke magtede radikale nybrud i sit eget virke.⁸⁶ Som repræsentant for en kunstnergeneration født i tiden midt mellem skagenskoloniens pionerer og 1900-tallets tidlige modernistiske malere tilhører Wilhelm imidlertid en stor og mangfoldig gruppe, som i kunsthistorien er blevet udskrevet til fordel for mere markante personligheder eller synlige skred i billedkunsten. I sine allersidste år forholdt Wilhelm sig åbent til denne problematik:

Vi Kunstnere, der staar midt i dette underlige Tidehverv, hvor Mennesker, Kunst, Kultur og snart sagt alt er i Støbeskeen, vi fornemmer maaske mere skæbnsvangert end andre, hvorledes Fortid og Nutid tørner sammen i vort Indre. Og vi erkender, at det, vi malte for nogle Aar tilbage, selvom

Publikum holder af det, ikke mere er Udtryk for det, vi fornemmer i Dag.⁸⁷

Det er imidlertid min mening, at det alligevel er værd at dvæle ved Wilhjelm's "slags", fordi han og hans ligesindede kan tilføre glemte eller hidtil ufortalte facetter til allerede velkendte forbindelser og perspektiver, f.eks. som det her er fremhævet i forhold til Lolland, Italien, Svinkløv og Skagen. Og selvom Wilhjelm ikke umiddelbart spiller en rolle på kunstscenen i dag, forekommer bevågenheden på naturen og mennesket, og ikke mindst en bæredygtig forbrødring de to imellem, om muligt større end nogensinde. I den kontekst kan Wilhjelm's 'Livsbilleder' og deres "Oprindelighed" og "Menneskelighed" måske alligevel give udtryk for noget af det, vi fornemmer i dag. Som Flor skrev:

Mere end een stor Kunstner har betonet, at intet senere hen i Livet har haft tilnærmelsesvis den Betydning for dem som de Indtryk, de modtog i Barndommens og Ungdommens allerførste Aar [så der er] sikkert ingen Tvivl om, at hans Naturfølelse har Rod i Hjemmets Jord, og at han, naar han senere som Landskabsmaler vendte sig mod andre, mere karakterfulde, barske Egne af Landet, i Virkeligheden kun søgte Emner fra Naturen og Bøndernes Liv, hvori han kunde genfinde den Oprindelighed og sunde Menneskelighed, der første Gang havde mødt ham i hans Barndoms Egn.⁸⁸

*Tine Nielsen Fabienke (født 1970) er mag.art. i kunsthistorie fra Københavns Universitet og museumsinspektør ved Fuglsang Kunstmuseum. Mangeårig erfaring med museumsarbejde i bred forstand, herunder større udstillingsprojekters forskning og formidling. Har skrevet artikler om dansk kunst fra 1800- og 1900-tallet, bl.a. Richard Winther, kunstnerkredsen på Fuglsang og Johannes Wilhjelm. Er bosiddende på Lolland. Foto: Ingrid Riis.
E-mail: tnf@fuglsangkunstmuseum.dk*

Litteratur og kilder

Broby-Johansen, R.: *Kunstvejviser. Med Broby på Sydhavsøerne Lolland-Falster og Møn*. (København, 1981). (Forkortet Broby-Johansen, 1981).

Busk Laursen, Bodil og Susanne Thestrup Andersen: *Naturen og kunsten. Bondema-lerstriden 1907*. (Faaborg, 1986). (Forkortet Busk Laursen og Thestrup Andersen, 1986).

Bøgh Jensen, Mette: *At male sit privatliv. Skagensmalernes selvscenesættelse*. (Skagen, 2005). (Forkortet Bøgh Jensen, 2005).

Bøgh Jensen, Mette (red.): *I bølgen blå. Willumsen og de badende børn*. (Aarhus, 2016). (Forkortet Bøgh Jensen, 2016).

Bøgh Jensen, Mette: KIG IND! Michael Ancher og P.S. Krøyer som kunstnerfigur i samtidens medier, in: Gether, Christian m.fl. (red.): *Michael Ancher – P.S. Krøyer. Venner og rivaler*, s. 74-89. (Ishøj, 2015). (Forkortet Bøgh Jensen, 2015).

Cel.: Johs. Wilhjelm aabner Udstilling, in: *Berlingske Tidende* 17. januar 1938. (Forkortet Cel., 1938).

Christensen, Inger: Johannes Wilhjelm som Maler og Menneske, in: *Tidens Kvinder* 25. januar 1928. (Forkortet Christensen, 1928). Det Kgl. Bibliotek – Danmarks Kunstbibliotek, Weilbachs Arkiv, Johannes Wilhjelm. (Forkortet Weilbachs Arkiv).

Det Kgl. Bibliotek, Håndskriftsamlingen, Johannes Wilhjelm. (Forkortet Håndskriftsamlingen).

Fabienke, Tine Nielsen: I pagt med naturen – Johannes Wilhjelm's fremstillinger af livet på landet, in: Fabienke, Tine Nielsen og Mette Harbo Lehmann (red.): *Johannes Wilhjelm. Fra Italien til Skagen*, s. 12-41. (Toreby L, Skagen og Ribe, 2018). (Forkortet Fabienke, 2018).

Fabritius, Elisabeth: Tuxen og De Frie Studieskoler, in: Bøgh Jensen, Mette og Tine Nielsen Fabienke (red.): *Tuxen – farver, friluft og fyrster*, s. 26-39. (Aarhus, 2014).

(Forkortet Fabritius, 2014).

Finn: En Malers Bekendelser, in: *Politiken* 7. januar 1928. (Forkortet Finn, 1928).

Flor, Kai: *Danske Kunstnere VI*. Johannes Wilhjelm. (København, 1937). (Forkortet Flor, 1937).

Foss, Harald: Af en gammel Kunstners Erindringer. I Uddrag og med Noter af Gunnar Foss, in: *Fra Himmerland og Kjær Herred*. (1949). (Forkortet Foss, 1949).

Gether, Christian m.fl. (red.): *Michael Ancher – P.S. Krøyer. Venner og rivaler*. (Ishøj, 2014). (Forkortet Gether, 2014).

Haugner, C.C.: Øllingsø, in: *Sønder Herreds Historie, Topografi og Statistik*, s. 259-274. (Nakskov, 1924). (Forkortet Haugner, 1924).

Hedin, Gry (red.): *J.F. Willumsen. "Over grænser"*. (København, 2006). (Forkortet Hedin, 2006).

Hertel, Hans: Georg Brandes, in: *Den Store Danske*. Online: <http://denstoredanske.dk/index.php?sideId=50520>. (17.7.2019). (Forkortet Hertel).

Honnens de Lichtenberg, Hanne: Johannes Wilhjelm, in: *Weilbach. Dansk Kunstnerleksikon*. (København: 1994-2000). Online: <https://www.kulturarv.dk/kid/VisKunstner.do?kunstnerId=1142>. (17.7.2019). (Forkortet Honnens de Lichtenberg, 1994-2000).

Honnens de Lichtenberg, Hanne: *Zahrtsmanns Skole*. (København, 1979). (Forkortet Honnens de Lichtenberg, 1979).

Houmark, Christian: Maleren og hans Model, in: *B.T. eller Berlingske Tidende*, februar 1930. (Forkortet Houmark, 1930).

Haagen: Sydens Sommer og Sol paa Højbro, in: *Nationaltidende, Aften* 11. februar 1930. (Forkortet Haagen, 1930).

J.F. Willumsens Museum, J.F. Willumsens Arkiv, Johannes Wilhjelm. Online: Kilder til dansk kunsthistorie, J.F. Willumsens Arkiv, <https://jfwillumsen.ktdk.dk/>. (Forkortet Willumsens Arkiv).

Kjølsen, Eline: En kunstnerfamilie i syd og

- nord, in: Spies, Margrethe (red.): *Strengt kår – gyldne år. Danske hjem 1900-1920*, s. 139-157. (København, 1979). (Forkortet Kjølens, 1979). Tak til Tine Kjølens, Johannes Wilhjelm's oldebarn, for at gøre mig opmærksom på denne tekst.
- Lange, Julius: *Nutids-Kunst. Skildringer og Karakteristikker*. (København, 1873). (Forkortet Lange, 1873).
- L., Chr. H.: De yngre Skagensmaleres Udstilling i Den sorte Lade. Jørgen Aabye, Einar Hein, Will. Stuhr, Johs. Wilhjelm og Professor L. Tuxen, in: *Vendsyssel Tidende* 28. juli 1916. (Forkortet L., Chr. H., 1916).
- Lehmann, Mette Harbo: Skagensmaleren Johannes Wilhjelm, in: Fabienke, Tine Nielsen og Mette Harbo Lehmann (red.): *Johannes Wilhjelm. Fra Italien til Skagen*, s. 66-91. (Toreby L, Skagen og Ribe, 2018). (Forkortet Lehmann, 2018).
- Lübbren, Nina: *Rural artists' colonies in Europe 1870-1910*. (Manchester, 2001). (Forkortet Lübbren, 2001).
- Nielsen-Bergqvist, Josephine: Johannes Wilhjelm og Zahrtmanns Skole, in: Fabienke, Tine Nielsen og Mette Harbo Lehmann (red.): *Johannes Wilhjelm. Fra Italien til Skagen*, s. 42-65. (Toreby L, Skagen og Ribe, 2018). (Forkortet Nielsen-Bergqvist, 2018).
- Nørsgaard Larsen, Peter: Fra Hellas til Hades. Julius Lange og det samtidige danske figurmaleri, in: Kolind Poulsen, Hanne m.fl. (red): *Viljen til det menneskelige. Tekster omkring Julius Lange*. (København, 1999). (Forkortet Nørsgaard Larsen, 1999).
- Nørsgaard Larsen, Peter: Med ryggen mod fremtiden. Billedkunst i anden halvdel af 1800-tallet, in: Fuchs, Anneli og Emma Salling (red.): *Kunstakademiet 1754-2004. Bind I*, s. 119-185. (København, 2004). (Forkortet Nørsgaard Larsen, 2004).
- Oelsner, Gertrud: Den sunde natur, in: Oelsner, Gertrud og Gertrud Hvidberg-Hansen (red.): *Livsløst. Sundhed – Skønhed – Styrke i dansk kunst 1890-1940*, s. 158-197. (Toreby L og Odense, 2008). (Forkortet Oelsner, 2008).
- Oelsner, Gertrud: Det opdelte land. Sjælland, Fyn og Jylland i dansk landskabsmaleri og geografi i 1800-tallet, in: Oelsner, Gertrud og Gry Hedin: *Jordforbindelser. Dansk maleri 1780-1920 og det antropocæne landskab*, s. 76-107. (Aarhus, 2018). (Forkortet Oelsner, 2018).
- Optimisten: Maler-Portræt, in: *Politiken* 23. december 1938. (Forkortet Optimisten, 1938).
- Pastel: Smaa Atelier-Besøg, in: *Berlingske Tidende, Aften* 26. marts 1919. (Forkortet Pastel, 1919).
- r.: 60 Aar. Maleren Johannes Wilhjelm, in: *Berlingske Tidende* 7. januar 1928. (Forkortet -r., 1928).
- Roussell, Aage: Øllingsøe, in: *Danske Slotte og Herregårde. 2. udgave*, s. 327-332. (København, 1965). (Forkortet Roussell, 1965).
- Schultz, Sigurd: Maleren Johannes Wilhjelm død, in: *Nationaltidende* 23. december 1938. (Forkortet Schultz, 1938).
- Stabell, Annette: *Civita d'Antino. Zahrtmanns by i Italien*. (København, 1989). (Forkortet Stabell, 1989).
- Tandrup, Leo: Julius Lange, in: *Dansk Biografisk Leksikon*. Online: <http://denstoredanske.dk/index.php?sideId=293230>. (17.7.2019). (Forkortet Tandrup).
- Vad, Poul: *Hammershøi. Værk og liv*. (København, 1990). (Forkortet Vad, 1990).
- Vagabonden: Strejftog i Døgnet, in: *Fyens Stiftstidende* 10. marts 1936. (Forkortet Vagabonden, 1936).
- Wilhjelm, Erik: *Slægten Wilhjelm i Danmark*. 2. udgave. (København, 1973). (Forkortet Wilhjelm, 1973).
- Wilhjelm, Johannes: Maleren Johannes Wilhjelm om Hans Smidth, in: *Berlingske Tidende* 7. maj. 1917. (Forkortet Wilhjelm, 1917).

Noter

- 1 Udstilling på Fuglsang Kunstmuseum 12. oktober 2018 – 6. januar 2019, Skagens Museum 26. januar – 28. april 2019 og Ribe Kunstmuseum 17. maj – 15. september 2019.
- 2 Flor, 1937.
- 3 Fabienke, 2018; Lehmann, 2018; Nielsen-Bergqvist, 2018.
- 4 Lange, 1873; Nørgaard Larsen, 1999. Om Lange generelt, se Tandrup.
- 5 F.eks. Haugner, 1924; Roussell, 1965; Wilhjelm, 1973.
- 6 Optimisten, 1938.
- 7 F.eks. Johannes Wilhjelm i Bordighera 18. februar 1913 til J.F. Willumsen, Willumsens Arkiv; Kjølens, 1979, s. 145, 149; smalfilm fra 1925 i privateje.
- 8 Johannes Wilhjelm i Rom 20. april 1896 til Bernt Grønvold, Håndskriftsamlingen; Johannes Wilhjelm i Saint-Paul de Vence 18. maj 1930 til J.F. Willumsen, Willumsens Arkiv.
- 9 Lübbren, 2001.
- 10 Flor, 1937, s. 5.
- 11 Flor, 1937, s. 6.
- 12 Diverse scrapbøger og udklip i privateje samt materiale hidrørende Johannes Wilhjelm i Det Kgl. Bibliotek – Danmarks Kunstbibliotek.
- 13 Tak til Helge Danneskiold-Samsøe, Øllingsøe, for at gøre mig opmærksom på dette forhold. Også tak til UNESCO site manager Jesper Munk Andersen, Museum Nordsjælland, for at bekræfte oplysningerne med folketællinger.
- 14 Kjølens, 1979, s. 143.
- 15 Broby-Johansen, 1981, s. 17.
- 16 Weilbachs Arkiv; Fabienke, 2018, s. 34-36.
- 17 Foss, 1949, s. 25-26.
- 18 Wilhjelm, 1917.
- 19 -r., 1928.
- 20 Wilhjelm, 1917.
- 21 Oelsner, 2018.
- 22 Om Brandes generelt, se Hertel.
- 23 Oelsner, 2008.
- 24 Weilbachs Arkiv.
- 25 Nørgaard Larsen, 2004.
- 26 Nørgaard Larsen, 2004, s. 125, 127.
- 27 Finn, 1928.
- 28 Flor, 1937, s. 7; Weilbachs Arkiv.
- 29 Fabritius, 2014.
- 30 Honnens de Lichtenberg, 1979.
- 31 Lehmann, 2018, s. 67.
- 32 F.eks. citeret i Vad, 1990, s. 23.
- 33 Lehmann, 2018, s. 68.
- 34 Weilbachs Arkiv.
- 35 Flor, 1937, s. 7; Lehmann, 2018, s. 69.
- 36 Lehmann, 2018, s. 70.
- 37 Johannes Wilhjelm i København 21. december 1903 til Bernt Grønvold, Håndskriftsamlingen; Nielsen-Bergqvist, 2018, s. 45.
- 38 Flor, 1937, s. 8; Honnens de Lichtenberg, 1979; Stabell, 1989.
- 39 Nielsen-Bergqvist, 2018, s. 51; Honnens de Lichtenberg, 1979, s. 181.
- 40 Weilbachs Arkiv; Flor, 1937, s. 12; Kjølens, 1979, s. 141.
- 41 Flor, 1937, s. 8.
- 42 Nielsen-Bergqvist, 2018, s. 60-61.
- 43 Nielsen-Bergqvist, 2018, s. 46, 49; Lehmann, 2018, 69.
- 44 Flor, 1937, s. 9.
- 45 F.eks. Weilbachs Arkiv.
- 46 Nielsen-Bergqvist, 2018, s. 52-56.
- 47 Kjølens, 1979, s. 141.
- 48 Johannes Wilhjelm fra Rom 20. april 1896 til Bernt Grønvold. Håndskriftsamlingen.
- 49 Finn, 1928.
- 50 Finn, 1928.
- 51 Kjølens, 1979, s. 144.
- 52 Pastel, 1919.
- 53 Christensen, 1928.
- 54 Haagen, 1930.
- 55 Christensen, 1928.
- 56 Lübbren, 2001.
- 57 Jf. note 12.
- 58 Schultz, 1938.
- 59 Foraarsudstillingen 1909, kat. 547 og 548.
- 60 Nielsen-Bergqvist, 2018, s. 56-59.
- 61 Finn, 1928.
- 62 Foraarsudstillingen 1928, kat. 608.
- 63 Busk Laursen og Thestrup Andersen, 1986.
- 64 F.eks. Vagabonden, 1936.
- 65 Tak til Naturstyrelsen Thy for at være

mig behjælpelig med en identifikation af motivet. Udtrykket 'de blå bjerge' er bl.a. anvendt af forfatteren og digteren Jens August Schade (1903-1978) i dennes Danmarksrejse, s. 93. (København, 1970). Tak til Rita Rendow fra Lokalhistorisk Arkiv i Fjerritslev for at gøre mig opmærksom på dette.

- 66 Lübbren, 2001.
- 67 Houmark, 1930.
- 68 Kjølser, 1970, s. 145.
- 69 Lehmann, 2018.
- 70 F.eks. Bøgh Jensen, 2005; Gether, 2014.
- 71 Kjølser, 1979, s. 146; Lehmann, 2018, s. 70.
- 72 Kjølser, 1979, s. 146-148.
- 73 Lehmann, 2018, s. 80.
- 74 Bøgh Jensen, 2016.
- 75 Bøgh Jensen, 2015.
- 76 Lehmann, 2018.
- 77 L., Chr. H., 1916; Lehmann, s. 75.
- 78 Lehmann, 2018, s. 78-79.
- 79 Kjølser, 1979, s. 154-155.
- 80 Breve fra Wilhjelm til Willumsen i Willumsens Arkiv; breve fra Willumsen til Wilhjelm i privateje.
- 81 Kjølser, 1979, s. 154.
- 82 Willumsens Arkiv, hhv. 30. december 1938 og 9. januar 1939.
- 83 Se f.eks. Hedin, 2006.
- 84 Cel., 1938.
- 85 Weilbachs Arkiv.
- 86 Finn, 1928; Houmark, 1930; Flor, 1937, s. 19.
- 87 Flor, 1937, s. 19-20.
- 88 Flor, 1937, s. 6-7.

Da Nykøbing F. ”fik en bjørn på”. Historien om Bjørnebrønden på Torvet

Af Christian Frederiksen

Bjørnebrønden blev afsløret den 30. juli 1939, men hvad er egentlig historien bag dens tilblivelse? Det er temaet for denne artikel, som bl.a. tager udgangspunkt i Guldborgsund Stadsarkivis fylde samling af arkivalier om Bjørnebrønden.

Kunstværket, som blev doneret af en af byens velhavende erhvervsfolk, kaffegrosserer J. P. Jeppesen (1867 – 1941), blev skabt af billedhuggeren Mogens Bøggild i samarbejde med arkitekten Kaare Klint. Nykøbings borgmester, H. P. Jensen (1864 – 1939), var yderst aktiv som kommunens drivende kraft i arbejdet med Bjørnebrønden.

Samarbejdet mellem H. P. Jensen og Bøggild & Klint forløb dog ikke helt uproblematisk, hvilket den omfattende brevveksling mellem Kaare Klint og H. P. Jensen bl.a. vidner om. Alt dette syntes dog glemt på den lune sommerdag i juli 1939, da J. P. Jeppesen løftede dannebrogssflaget og overdrog værket til byen.

Historien i ”skatkisten”

”Ved en smuk Højtidelighed i Gaar Formiddags afslørede Købmand Konsul J. P. Jeppesen den smukke Bjørnebrønd på Torvet i Nykøbing F., som han har skænket Byen.

Højtideligheden havde samlet en stor Tilskuerskare [...] Afsløringshøjtideligheden indledtes med Velkomst af Borgmester H. P. Jensen, og derefter traadte Giveren af den smukke Gave, Konsul Jeppesen, frem foran Bjørnebrønden, der var tildækket med et Dannebrogssflag.” Sådan skrev Lolland-Falsters Folketidende dagen efter afsløringen af Bjørnebrønden på en lun sommerdag den 30. juli 1939.¹

Den 30. juli 2019 var det 80 år siden, at Bjørnebrønden blev afsløret ved en festlig begivenhed på Torvet i Nykøbing F. Denne artikel handler om tilblivelsen af Bjørne-

Bjørnebrønden blev efter afsløringen i juli 1939 hurtigt et meget anvendt motiv på mange postkort fra Nykøbing F. Her formodentlig fotograferet kort tid efter afsløringen med et vue ind over det ligeledes relativt nyrenoverede torv. Foto fra Stadsarkivets fotosamling, fotograf ukendt.

Kasse indeholdende de fleste af Nykøbing F. Købstadskommunes arkivalier om byjubilæet i 1939 og etableringen af Bjørnebrønden 1936–1939. Det omfattende materiale var ikke journaliseret som købstadsforvaltningens øvrige almindelige sager, dvs. inden for den lange gruppe/serie af "Byraadssager", som hvert år blev behandlet med fortløbende nummerering. At der står "3 – 6 – 1939" betyder ikke, at byjubilæet fandt sted i juni. Jubilæumsfesten fandt derimod sted fra den 3. til den 6. august 1939. Foto: Christian Frederiksen, Stadsarkivet

brønden. Hvad var det for et begivenhedsforløb, der gav os Bjørnebrønden, og hvad kom kunstværket til at betyde for Nykøbing F.?

Min historie om Bjørnebrønden tager sin begyndelse i 2011, hvor Guldborgsund Kommune etablerede et stadsarkiv.² Noget af det første, jeg som stadsarkivar bogstaveligt talt "faldt" over i vore magasiner på rådhuset på Parkvej i Nykøbing, var en stor trækasse med hængelås. På låget stod teksten: "Bilag og regnskab for byfesten d. 3

– 6 - 1939³ samt papirer og regnskab for Bjørnebrønden".

Kassen viste sig at være en "skatkiste", for der var indeni, hvad der blev lovet udenpå, nemlig alt materialet om 400-års byjubilæumsfesten i 1939 og mange papirer fra perioden 1936 til 1939 om arbejdet med at finde et passende kunstværk til Torvet i Nykøbing F. Dermed var der naturligvis også meget om det kunstværk, som det endte med i 1939, nemlig Bjørnebrønden.

Om Bjørnebrønden indeholdt kassen således bl.a. en omfattende brevveksling mellem den kendte arkitekt Kaare Klint og borgmester H. P. Jensen i Nykøbing F., men også materiale om ideerne før Bjørnebrønden. Vi skal senere komme tilbage til persongalleriet i det lille, lykkelige drama, som endte med, at Bjørnebrønden i dag står på Torvet i Nykøbing F.

Reguleringen af Torvet i Nykøbing F. 1935 til 1937

Torvet i Nykøbing F. undergik i årene 1935 til 1937 en større regulering, som skulle skabe en større plads og sikre en bedre trafikafvikling i byen. Byrådets planer indebar bl.a., at:

- Kommunen i sommeren 1935 opsgade konditor Due og købmand Risoms lejemål, hvorefter disse ejendomme kunne nedrives.
- Karreerne mellem det daværende Asylstræde og Lille Torvestræde blev opkøbt og nedrevet.

Blik hen over taget af den udbrændte gamle industribygning og teater i 1934. Industribygningen blev revet ned og en ny opført, som ligeledes indeholdt det nye og meget moderne Nykøbing F. Teater. På billedet ses, at Vestensborg Allé endnu ikke er etableret, ligesom konditor Due og købmand Risums lejemål endnu ligger på Torvet. Foto fra Falsters Egnshistoriske Arkiv, fotograf ukendt.

- Første del af Vestensborg Allé skulle anlægges.
- Der blev mulighed for flere biler, parkering og et springvand på Torvet.

Startskuddet faldt officielt på Byrådets møde den 16. juni 1936, hvor Byrådet vedtog Byplanudvalgets forslag til regulering af Torvet,⁴ og Byrådet behandlede i resten af 1936 løbende sager vedr. reguleringen af Torvet. Dermed var der også skabt mulighed for placering af et kunstværk på Torvet, mens man afslog et ønske fra parkeringsopsynet om at give tilladelse til placering af en benzintank med tilhørende vagtstue på Torvet.⁵ Nok skulle der være biler, trafik og parkering på Torvet, men de måtte tanke andetsteds.

Her ses det nyetablerede torv i Nykøbing F. med parkeringspladser i midten, rundkørsel omkring og den nye industribygning og teatret i baggrunden. I nederste højre side af billedet ses den grønne græshelle, som Bjørnebrønden senere kom til at stå på. Vi er omkring 1937-38. Foto fra Falsters Egnshistoriske Arkiv.

Kunst på Torvet – hvor skal pengene og ideerne komme fra?

Allerede fire dage efter, at Byrådet den 16. juni 1936 havde vedtaget Byplanudvalgets forslag til regulering af Torvet, skrev billedhugger Johannes Hansen i Lyngby et brev til borgmester H. P. Jensen.⁶ Hansen

havde hørt om planerne i Nykøbing F. og set, at der skulle afsættes plads til et springvand på det nye torv. Han spurgte derfor borgmesteren, om han var interesseret i et skitseudkast til et springvand, da Hansen i så fald ville lave det uden beregning.⁷

For at give borgmesteren et indtryk af, hvad han havde i tankerne, vedlagde Hansen i første omgang et forslag til springvand, som var udført på bestilling af Ny Carlsbergfondet, der havde lovet at dække halvdelen af Omkostningerne ”til en mindre By”.⁸ Den mindre by ” havde imidlertid truffet andre Dispositioner”, og forslaget blev ikke udført.⁹ Johannes Hansen lokkede borgmesteren med en formodet lettere vej til finansiering af springvandet, idet han forestillede sig, at fondet i stedet måske ville imødekomme en ansøgning fra Nykøbing F.¹⁰

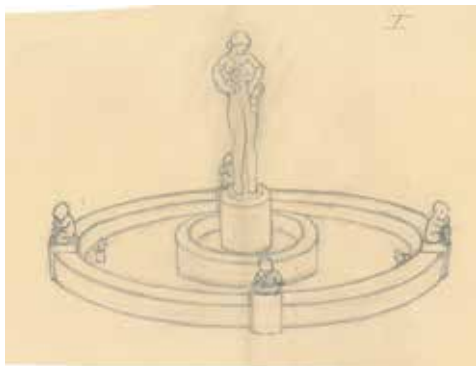

Billedhugger Johannes Larsens ”skuffeforslag”, som han havde udarbejdet for Ny Carlsbergfondet til ”en mindre By”. Borgmesteren og Byplanudvalget fandt forslaget ”baade originalt og smukt” og bad Hansen om at komme med et egentligt forslag, som Kommunen kunne sende til Ny Carlsbergfondet. Foto fra Stadsarkivets materiale om Bjørnebrønden, ukendt fotograf.

Borgmesteren og Byplanudvalget fandt forslaget ”baade originalt og smukt”.¹¹ De

slog til, og accepterede derfor Hansens tilbud, som var omkostningsfrit for Kommunen, ligesom Hansen på sin vis måske selv havde pengene eller en del af dem med fra Ny Carlsbergfondet. Kommunen bad Hansen om at sende et udkast til springvand med nøjagtige mål og skønnet pris. Borgmesteren og Kommunen var meget interesserede i at få en fond eller lignende til at finansiere kunstværket og mente ikke selv at have penge til et springvand, idet man i forvejen brugte mange penge på at regulere Torvet.¹²

Johannes Hansen udarbejdede og sendte derefter et forslag til Nykøbing F., som mindede om det tidligere fremsendte ”skuffeforslag” til ”en mindre By”, men som på nogle punkter også afveg herfra. Det centrale tema var en moder med børn. Det reviderede forslag var dog udvidet med fire drenge på fire sokler på vandkummens yderste side, en i hvert verdenshjørne. Moderen skulle symbolisere byen, der med omhu og klogskab tager sig af sine børn, så de bliver dygtige til handel, håndværk,

Billedhugger Johannes Hansens forslag til springvand på Torvet. Det reviderede forslag var udvidet med fire drenge på fire sokler på vandkummens yderste side, en i hvert verdenshjørne. Tegning af Johannes Hansen fra Stadsarkivets materiale om Bjørnebrønden.

industri og skibsfart. De fire drenge skulle derfor symbolisere: handel (vejende varer på en vægt), håndværk (byggende på et hus), industri (legende med et kamhjul) og skibsfart (skibet i Nykøbing F. Købstads-kommunes byvåben).¹³

Spørgsmålet var så, hvor springvandet skulle stå? Her opererede man med to muligheder: enten midt på Torvet, dvs. i midten af den parkeringsplads, som skulle etableres, eller ud for det daværende Centralhotel (nuværende Café Zelo) og kolonial- og materialhandel på hjørnet (nuværende The Burger), dvs. på den senere Bjørnebrønds placering. Placeringen ser ud til at have optaget borgmester H. P. Jensen en hel del, for den 28. august 1936 skriver han til Byrådet, at "[e]fter megen Grublen over Forholdene paa Torvet, kom jeg en Dag til det Resultat, at Forslaget om et Cykelstativ udfør Centralhotellet m.fl. Ejendomme maatte ændres, og at Springvandet burde anbringes midt i denne Plads, der anlægges saaledes, at Kørebanerne faar samme Bredde, som de har andre Steder paa Torvet."¹⁴ Figuren skulle have front mod palæet, dvs. mod Langgade.

Den 25. september 1936 sendte borgmester H. P. Jensen på vegne af Nykøbing F. Byråd en ansøgning om støtte "til et Kunstværk, der kan anbringes på Byens Torv" til Ny Carlsbergfondet.¹⁵ Borgmesteren skød tilsyneladende lidt med spredde hagl over for fondet, for han vedlagde ikke blot Johannes Hansens seneste forslag til springvand, men også Hansens tidligere skitser til fondet, ligesom han nævnte den yngre lokalt bosatte billedhugger Åke Salomonsson, som havde henvendt sig til borgmesteren og bedt om at komme i betragtning i forbindelse med kunst på Torvet.¹⁶

Borgmesteren gav den ikke for lidt i byens henvendelse til fondet. Han henviste til de store ofre, som byen bragte for at skabe et flot torv, regulere trafikforholdene og ga-

derne omkring Torvet og ikke mindst etablere en ny, moderne teaterbygning efter den gamle industribygningens brand i 1934. Han håbede at opnå støtte til en udgift i størrelsesordenen 15-18.000 kr., "da Ny Carlsberg Fonden har ydet kongelige Gaver til Kunstens Alter i flere Købstæder [...]"¹⁷

Afslutningsvis lod borgmesteren det i øvrigt være helt op til fondets direktion, hvilket udkastet evt. ville støtte, herunder om fondet havde ønsker til helt andre motiver eller kunstnere. Vigtigst for borgmesteren var, at det hele stod færdigt i foråret 1937. Borgmesteren tillod sig derfor "høfligst at anmode om æret Svar, snarest belejligt [...]"¹⁸

Ny Carlsbergfondets svar kom hurtigt, nemlig den 2. oktober 1936, men var desværre et yderst kortfattet afslag. Lakonisk meddelte fondet, at "Direktionen ikke for Øjeblikket ser sig i Stand til at give en saadan Bevilling [...]"¹⁹

Afslaget var selvfølgelig ærgerligt, men det slog tilsyneladende ikke borgmesteren ud, for han fortsatte i første omgang med at forfølge Johannes Hansens idé til springvand, dvs. moderen med børnene, ligesom han fortsat ikke havde opgivet at søge støtte hos Ny Carlsbergfondet. Den 4. november 1936 skrev borgmesteren således til Johannes Hansen og bad ham rette personlig henvendelse til fondet, idet han håbede, at det kunne få fondet til at genoverveje ansøgningen.²⁰

Det stod i den forbindelse hurtigt klart for kommunen, at en ansøgning uden nogen form for lokal medfinansiering ikke havde mange chancer. Ny Carlsbergfond eller ej - man var nødt til selv at punge ud, hvis andre skulle bidrage. Den 30. april 1937 sendte Kommunen derfor en fornyet ansøgning med Johannes Hansens forslag til springvand til fondet, hvor man stiller en kommunal medfinansiering på 5-6.000 kr. i udsigt. Svaret på denne ansøgning kom

også relativt hurtigt cirka en måned senere, og igen fik man et afslag.²¹ Fondets begrundelse for afslaget var, at fondet året før havde skænket 5.000 kr. til det nye Nykøbing F. Teaters fortæppe, hvorfor fondet ikke mente umiddelbart at kunne imødekomme flere ansøgninger fra Nykøbing F.²²

Dermed så der definitivt ud til at være lukket for muligheden for støtte fra Ny Carlsbergfondet til springvandet eller anden kunst på Torvet. Så tog historien imidlertid en ny drejning, som i sidste ende førte til, at vi i dag har Bjørnebrønden stående på Torvet. Det hele startede ved en fødselsdagsfest, nemlig købmand og konsul J. P. Jeppesens 70-års dag den 9. juli 1937. Blandt gæsterne ved Jeppesens fødselsdagsreception var naturligvis borgmester H. P. Jensen. Jeppesen var ikke blot en af Nykøbings mest fremtrædende erhvervsfolk, han var også en mand, som ønskede at gavne sin by kulturelt.

Købmand Jeppesen og borgmester Jensen faldt i snak om situationen vedr. kunst på Torvet og afslagene på støtte fra Ny Carlsbergfondet. I sagen om Bjørnebrønden finder vi nemlig et brev dateret den 21. juli 1937 fra borgmesteren til købmand Jeppesen, som refererer til samtalen ved fødselsdagen, og hvori borgmesteren samler og sender de væsentligste papirer i sagen til Jeppesen, så han kan få et overblik over, ”hvorledes Sagen ligger i Øjeblikket.”²³

Jeppesen må have udtrykt sin interesse i at støtte projektet, for efter at have fnyst en smule over Carlsbergfondets påberåbelse af støtten til teatrets fortæppe for sit afslag til springvandet på Torvet, skriver borgmesteren således: ”Sandt at sige fryder jeg mig ogsaa meget mere over Sagens Løsning, hvis dette kan ske ved en af Byens Borgere, det viser nemlig atter, at den Samfølelse, som jeg altid har kæmpet for i det offentlige Liv, stadig er i Udvikling her i vor By.”²⁴ Borgmesteren bragte afslutningsvis såvel

kommunens som sin egen tak ”til Dem Hr. Konsul for det Storsind, de har lagt for Dagen ved forskellige Lejligheder [...]”, idet han håbede, at der med Jeppesens hjælp ”virkelig kan skaffes ”Noget” til den grønne, men tomme Plads paa Torvet.”²⁵

Med købmand Jeppesens entré på scenen, kom der nu atter skred i sagen, ligesom man synes at kunne fornemme en mere professionel tilgang til sagen. Borgmester H. P. Jensen, som også hidtil havde været personligt engageret i spørgsmålet om et springvand på Torvet, slap herfra ikke sagen. Han deltog i alle detaljer, i al planlægning af det, der nu skulle vise sig at blive et toårigt projekt, indtil Bjørnebrønden kunne afsløres i slutningen af juli 1939. Man fornemmer næsten ud af akterne, at borgmesteren ikke vil skuffe købmand Jeppesen og dennes ønske om at betale et kunstværk på Torvet i Nykøbing F.

Persongalleriet

Før vi går videre, er det måske på sin plads at præsentere persongalleriet i det, der skulle blive en toårig tour de force, før Bjørnebrønden stod på Torvet.

J. P. (Jens Peder) Jeppesen (1867–1941)

Udlært hos en landskendt kaffegrosserer i Odense mod lovnin g på, at han ikke, så længe denne drev forretning i Odense, ville etablere sig på Fyn. Slog sig ned i Nykøbing, hvorfra han fra 1894 i et kælderlokale i Langgade 30 etablerede sin detailforretning, der hurtigt voksede sig større. I 1897 lejede han Langgade 25 overfor. Her åbnede han Lolland-Falsters Caffè- og Thehandel. Senere kom også afdelinger i Næstved og København til. Han var en stor mæcen i byen – giver bl.a. Foreningen Falsters Minder mulighed for at købe Czarens Hus og de to bygninger ved siden af til oprettelse af et museum (1923–24). Og så blev han giveren af et kunstværk på Torvet, nemlig Bjørnebrønden. Kilde: <https://aabne-samlinger.dk/falstersminder/falsters-minder/om-museet/kaffespecialisten/>. Foto fra Falsters Egnshistoriske Arkiv.

H. P. (Hans Peder) Jensen (1864–1939) Socialdemokrat; Byrådsmedlem 1909–39; Borgmester i Nykøbing F. 1924–1939; Medlem af Landstinget 1920–1939; Formand for bedømmelseskomiteen til kunst på Torvet. H. P. Jensen var den drivende og vedholdende kraft bag etableringen af det kunstværk, som endte med at blive Bjørnebrønden på Torvet. Renoveringen af Torvet i Nykøbing F., Bjørnebrønden og byjubilæet blev blandt H. P. Jensens sidste store politiske gerninger. Han døde senere samme år, nemlig den 24. december 1939. En markant byrådspolitiker og borgmester var gået bort, men ikke uden at sætte sig nogle aftryk i byens historie. Fotografi af en lidt yngre H. P. Jensen fra Guldborgsund Stadsarkivs fotosamling, Fotograf: Ukendt

Kaare Klint (1888-1954) Arkitekt; docent og professor ved Kunstakademiet 1924-1954; samarbejdede ofte med Mogens Bøggild og fungerede nærmest som dennes "sekretær" og projektleder ved fæles opgaver; således også om Bjørnebrønden, hvor han skriver sammen med borgmester H. P. Jensen; vandt sammen med Bøggild opgaven med Bjørnebrønden. Billedet viser Klint i gang med at ordne nogle papirer på sit kontor. Er det mon endnu et brev til borgmester H. P. Jensen i Nykøbing, han sidder med? Fotograf: Ukendt

Konkurrencen

Den mere professionelle tilgang kom særligt til udtryk, ved at man nu valgte at udskrive en konkurrence om kunstværket på Torvet med bistand fra Dansk Billedhuggersamfund. Hvor ideen til en konkurrence kom fra, fremgår ikke af Stadsarkivets sag om Bjørnebrønden, men vi kan se, at H. P. Jensen kontaktede Johannes Hansen for råd om, hvordan en konkurrence kunne gribes an. Hansen, som efterhånden nærmest fungerede som kunstnerisk rådgiver

Mogen Bøggild (1901-1987) Billedhugger, kendt for sine mange levende dyremotiver; professor ved Kunstakademiet 1955-1971; vandt sammen med Kaare Klint konkurrencen om et springvand på Torvet, og sammen skabte de Bjørnebrønden. Billedet viser Bøggild i fuld vigør med en opgave. Fotograf: Ukendt

for borgmesteren, svarede, at den sædvanlige fremgangsmåde var at henvende sig til Billedhuggersamfundets formand, Eggelin, for at afvikle en sådan konkurrence.²⁶ H. P. Jensen spildte ikke tiden og skrev straks

til formanden for Dansk Billedhuggersamfund, Eduard Eggelin, for at rådføre sig med denne om, hvordan en sådan konkurrence skulle gribes an. Borgmesteren havde allerede gjort sig tanker om præmiestørrelser, sammensætningen af bedømmelseskomiteen og ikke mindst tidsplanen, som skulle være kort. Borgmesteren foreslog, at Billedhuggersamfundet fik en repræsentant, byrådet to repræsentanter, den lokale arkitektforening en og byens erhvervsdrivende en repræsentant i bedømmelseskomiteen, dvs. i alt fem medlemmer. Tidsfristen for indlevering af forslag til kunstværk skulle sættes til tre uger.²⁷ Borgmesteren havde travlt.

Billedhuggersamfundet ville gerne være behjælpelige med at tilrettelægge en konkurrence, men Eduard Eggelin havde dog nogle indvendinger mod dele af den aktive og selvbevidste borgmesters planer. Det viser den kommende måneds brevveksling mellem borgmesteren og Billedhuggersamfundet.²⁸

Eggelin anbefalede borgmesteren at øge det samlede præmiebeløb, for at gøre konkurrencen mere attraktiv at deltage i. På baggrund af Billedhuggersamfundets erfaringer fra tidligere lignende konkurrencer vurderede Eggelin, at de samlede omkostninger for gennemførelse af den samlede påtænkte opgave let kunne komme til at ligge omkring de 30.000 kr.²⁹ Et skøn, som skulle vise sig at være forbavsende præcist. Borgmesteren konfererede den 25. august 1937 med købmand Jeppesen om beløbene. Det skulle endnu ikke være offentligt kendt, at Jeppesen var giveren. Det fremgår af borgmesterens håndskrevne bemærkninger i brevet fra Eggelin. I borgmesterens svar til Eggelin omtales Jeppesen nemlig som "den "Danielsen", som står bag Anskaffelsen af et Springvand."³⁰

"Danielsen", dvs. købmand Jeppesen, kunne gå med til ca. 25.000 kr. til vinderen,

som deraf skulle bekoste arbejdet og udførelsen af det valgte kunstværk, samt derudover et præmiebeløb på 1.500 kr. fordelt på yderligere to eller tre præmier.

Stor var uenigheden derimod om sammensætningen af medlemmerne af bedømmelseskomiteen, hvor borgmesteren holdt fast i, at "Byens Folk" skulle have flertallet og derfor ikke kunne gå med til, at Billedhuggersamfundet skulle have to repræsentanter i komiteen, som Eggelin ønskede.³¹ Borgmesteren regnede i den forbindelse tilsyneladende ikke en repræsentant fra den lokale arkitektforening, som en sikker lokal repræsentant. Han bad derfor om, at den af ham foreslåede sammensætning blev bibeholdt.

Eggelin svarede borgmesteren den 6. september 1937. Brevet indeholdt dels et spørgsmål til borgmesteren om, hvor værkerne skulle indleveres og bedømmelsen finde sted: Nykøbing F. eller København? Billedhuggersamfundet argumenterede for at anvende København, herunder muligheder for opstilling m.v. på enten Charlottenborg eller Den Frie Udstilling, idet der var mange praktiske og økonomiske udfordringer ved at transportere og bedømme alle konkurrencebidrag i Nykøbing F.

Billedhuggersamfundet advarede mod de meget korte tidsfrister, som borgmesteren opererede med. Borgmesteren regnede på dette tidspunkt med en frist for indlevering af konkurrencebidrag på seks uger efter offentliggørelse af konkurrencen. Det mente Eggelin var en "en lige lovlig kort Tid til Projekternes Udarbejdelse [...]"; ligesom han mente, at fristen for opstilling af det færdige kunstværk, som var sat til den 1. maj 1938, var for kort. Eggelin frygtede, at de korte frister ville afholde nogle kunstnere fra at deltage i konkurrencen. Eggelin satte afslutningsvis streg under sin og Billedhuggersamfundets holdning ved at minde om, "at det jo her drejer sig om et bety-

deligt Arbejde, og det er jo dog Meningen, der gerne skulde søges skabt et Kunstværk af blivende Værd for Nykøbing By; men dette forudsætter en passende Tid til Kunstværkets Udførelse.”³²

Endelig holdt Eggelin kraftigt fast i Billedhuggersamfundets konkurrenceregler, som forudsatte to billedhuggere ved bedømmelsen. Han bad komiteen om ”venligst gaa med til, at dette Forhold ikke fraviges; et Forhold Billedhuggerne altid har holdt stærkt paa.” Så kunne det næsten ikke siges klarere fra samfundets side. Eggelin gjorde opmærksom på, at komiteen dermed ville bestå af lige mange kunstnere og ikke-kunstnere, og at byens folk alligevel ville have den afgørende indflydelse, idet komiteens formand (borgmesteren) ville have den afgørende stemme i tilfælde af stemmelighed.³⁴

H. P. Jensen imødekom Billedhuggersamfundets argumenter, selvom det ikke skete uden en lille skarp bemærkning. Således skriver han eksempelvis i sit svar til Eggelin den 10. september 1937, at ”Billedhuggernes Krav om 2 Mand i Bedømmelseskomiteen maa man vel efter omstændighederne gaa ind paa, skønt det er Billedhuggerne, der skal tjene Pengene, og vi andre betale.”³⁵

Den 16. september 1937 var ”Program for en Konkurrence om et Springvand paa Torvet i Nykøbing, Falster” klar. Borgmesteren imødekom langt hen ad vejen Eggelins ønsker. Charlottenborg blev valgt som indleverings- og bedømmelsessted for bidragene. Hovedpræmien blev 25.000 kr. til arbejdets udførelse og opstilling, ekskl. tekniske installationer. Andenpræmien blev på 1.000 kr. og tredjepremien på 500 kr. Afleveringsfristen for bidragene blev sat til den 24. november 1937, og afsløringen af springvandet blev skubbet til den 9. juli 1938, som i parentes bemærket var købmand Jeppesens 71-års fødselsdag. Bedøm-

melseskomiteen bestod af borgmester H. P. Jensen, konsul J. P. Jeppesen, Købmand Chr. Thrane, arkitekt Carl Andersen samt de to billedhuggere Svend Rathsack og Henry Luckow-Nielsen. Borgmester H. P. Jensen fik dog alligevel sin vilje med hensyn til den lokale repræsentation, for i hånden tilføjede han i programmet et syvende medlem af komiteen, nemlig sin egen datter, Eja Jensen.³⁶ Et rimeligt sikkert lokalt valg har borgmesteren og faderen formodentligt vurderet.

De fire lokale medlemmer, H. P. Jensen, J. P. Jeppesen, Chr. Thrane og Carl Andersen, kom i øvrigt efter konkurrencen også til at fungere som en lokalkomite for konkurrencen om et springvand/Bjørnebrønden på torvet.

Så gik konkurrencen ellers i gang. Da indleveringsfristen udløb den 24. november 1937, var der indleveret 62 forslag til et springvand i Charlottenborgs udstillingsbygning i København.³⁷ Den 27. november 1937 kl. 11 mødtes bedømmelseskomiteen på Charlottenborg og vurderede værkerne. Borgmesterens datter, Eja Jensen, ses her ikke at have deltaget i vurderingen, for hun nævnes ikke i komiteens beslutningsprotokol blandt de deltagende, ligesom hendes underskrift ikke ses her. Komiteens medlemmer beså samtlige værker og opmærkede derefter de modeller, som de fandt særligt egnede til bedømmelse. Alle forslag var i overensstemmelse med konkurrencereglerne afleveret anonymt, idet kunsternes navne befandt sig separat i afleverede kuverter. Af protokollen fremgår det herefter, at ”Komiteens samtlige Medlemmer samlede Interessen om Nr. 51 mærket ”Bjørn” og det vedtoges enstemmigt at antage dette Arbejde.”³⁸

Da bedømmelseskomiteen efterfølgende havde fundet vinderne af 2. og 3. præmien, åbnede man kuverterne og kunne se, at tredjepremien gik til professor Einar

Utzon-Frank, som under mærket ”Falstria II” havde indleveret forslag til en frodig bondepige med et æblespisende barn i den ene hånd og byens våben i den anden. Andenpræmien under mærket ”Kundskabens træ”, som forestillede Adam og Eva med æblet og slangen i træet og tre vandspyende slanger på fodstykket, gik til Helene Schou.³⁹

Nr. 51 og dermed førstepremien, indleveret under mærket ”Bjørn”, gik til billedhugger Mogens Bøggild og arkitekt Kaare Klint. Værket forestillede en bjørn, som stod på kanten af et bassin eller et kar.⁴⁰ Bøggild var i øvrigt tidligere elev af tredjepræmievinderen, Einar Utzon-Frank, som altså her måtte se sig slået af sin tidligere elev.⁴¹ Der findes desværre ingen skriftlige motiveringer for de tre vindere i Stadsarkivets materiale om sagen.

Vinderen – ”Mrk. Bjørn”

Hvad var det så for et værk, der havde vundet konkurrencen? I den medfølgende beskrivelse af projektet, hvor man genkender Kaare Klints håndskrift, kan man bl.a. læse: ”Tværs over Midten af det langagtige Brøndkar staar den 170 cm høje rødbrune Granit-Bjørn, spændt som en Brobue over Vandet fra Karm til Karm. Den hviler paa den ene Karmsten med de to Bagben, medens den lette forkrop kun understøttes paa den modsatte Brøndkarm af den ene, bevidst overdrevne, Forlap. Med den anden Forlap leger Bjørnen med Vandspringet, der vælder op fra Karrets Bund. (Motivet med Bjørnen som Springbrønde-Figur er valgt ud fra et rent kunstnerisk Synspunkt uden Tilknytning til Nykøbing – men Bjørnen kan, om det behager, ogsaa opfattes som et velkendt Symbol paa en Nation, og derved paa Tilknytning til et nærliggende Hus og et berømt Besøg der fandt sted i Aaret 1716).⁴² Den lidt kryptiske beskrivelse sigter na-

turligvis til det nærliggende Czarens Hus. Gelius (2013) mener dog ikke, at bjørnen fra kunstnerens side er tænkt som et symbol på russisk styrke. Han vurderer nærmere, at kunstnerne har set bjørnens symbolværdi for styrke i al almindelighed som et godt salgsargument, idet bjørnen dermed også kunne stå som symbol på et stort og stærkt Nykøbing. Noget som naturligt måtte tiltale de lokale medlemmer af bedømmelseskomiteen.⁴³

Omkring Bjørnebrønden foreslog Kaare Klint i projektbeskrivelsen en ændring af den torvehelle, som kunstværket skulle stå på. Klint foreslog bl.a. at fjerne græsrabatten og belægge hele torvehellen med 10 cm fortovsbelægning, om mulig af gamle slidte sten, ”der er smukkere i Stofvirkningen end nye.” Som erstatning for græsarealerne foreslog Klint at plante to store træer, et ved hver af hellernes halvcirkulære afslutninger. Hvert af disse træer skulle omslutes og beskyttes af sekskantede (de blev runde) svære egetræsbænke.⁴⁴

En forsinket fødselsdagsgave

Så skulle man i gang, og borgmester H. P. Jensen tog frisk fat. I brev af 4. december 1937 meddelte han Mogens Bøggild og Kaare Klint, at ”Bjørn” havde vundet konkurrencen og bad ”D’Herrer om at paabegynde Arbejdet snarest [...]” Borgmesteren understregede, at afsløringen skulle finde sted den 6. juli 1938, da det var giverens fødselsdag. ”[D]er bliver derfor ikke Dispenseret fra dette Krav [...]”, skrev borgmesteren og bad de to kunstnere om at underskrive og returnere en kopi af brevet som bevis på, at de var indforstået med tidsplanen. Bøggild og Klint valgte at skrive under, selvom de – som Billedhuggersamfundet ved konkurrenceudskrivelsen – formodentlig var i tvivl om, hvorvidt borgmesterens stramme tidsplan var realistisk.⁴⁵ At det måske forholdt sig sådan,

K O P I.

BORGMESTEREN
NYKØBING F.
den 4. December 1937.

Herr Billedhugger Mogens Bøggild,
St.Kongensgade 106, København.

Som det sikkert allerede er Dem bekendt, har Dommerkomiteen for Tilvejebringelse af et Springvand tilkendt Dem og Herr Arkitekt Kaare Klint Arbejdet med Udførelsen af Motivet "Bjørnen" og anmoder hermed D'Herrer om at paabegynde Arbejdet snarest, idet man understreger Bestemmelsen i Programmet og, at Afsøringen skal finde Sted den 6. Juli 1938 Kl. 16. Dagen er Giverens Fødselsdag, og der bliver derfor ikke dispenseret fra dette Krav.

Isvrigt vil alle Forespørgsler Sagen vedrørende være at rette til undertegnede Borgmester H.P. Jensen, Nykøbing F.

Som et Bevis paa at de nævnte Kunstnere er indforstaaet med foranstaaende bedes medfølgende Kopi underskrevet og tilbagesendt.

H. P. Jensen.

Hermed indforstaaet:
København, den

Mogens Bøggild
Kaare Klint.

Borgmesterens forsøg på en "håndfæstning" til Bøggild og Klint, som valgte at skrive under, selvom de formodentlig anså leveringsfristen for urealistisk. Fra Stadsarkivets materiale om Bjørnebrønden. (Billedet er beskåret).

viser Klints svarbrev til borgmesterens håndfaste krav til afleveringsfrist. Den 10. december 1937 takker Klint for brevet og arbejdet. Han oplyser, at han og Bøggild ”er indforståede med, at Afsløringen skal finde Sted den 6. juli 1938, og er villige til at imødekomme Deres Anmodning om med vor Underskrift at binde os til Deres Leveringstid, men henstiller, at dette venter til vore forberedende Arbejder er afsluttede, og vi har haft lejlighed til personligt at forelægge disse for de stedlige medlemmer af Dommerkomiteen.”⁴⁶ Det ser altså ud til, at Bøggild og Klint gerne ville vinde tid, og måske forsøge at få udsat afleveringspunktet eller på anden vis ændret rammerne for eller indholdet af projektet.

Borgmesterens formuleringer har på den anden side et skær af den selvbevidste bykonges begyndende frustration over at være uden for det, man på nutidsdansk ville kalde sin komfortzone. H. P. Jensen var som mangeårig borgmester utvivlsomt vant til, at når man gav en besked til den kommunale forvaltning, så blev den udført som ønsket. I springvandsprojektet havde han derimod bevæget sig ind i en for ham ukendt og mere kaotisk verden, nemlig kunstens og kunstnernes. Dertil kom en betydelig aldersforskel mellem den ældre, 73-årige, borgmester og de to yngre kunstnere, hvor Bøggild var blot 36 år, mens Klint var 50 år. ”Kulturforskellen” mellem de to typer gemytter fornemmes gennem det meste af arbejdet med springvandet, men det var kun begyndelsen, for det skulle blive værre endnu.

For nu begyndte det, der skulle vise sig at blive cirka halvandet års ”dans” mellem H. P. Jensen og J. P. Jeppesen på den ene og Mogens Bøggild og Kaare Klint på den anden side om udfærdigelse og opstilling af ”Bjørn”. I de skriftlige kilder, dvs. i Stadsarkivets akter om Bjørnebrønden, er det

dog næsten udelukkende en ”dans” mellem H. P. Jensen og Kaare Klint, som de to skrivende. De dansede bestemt ikke altid i takt, men alligevel lykkedes det i løbet af cirka halvandet år at få udarbejdet og opstillet Bjørnebrønden. Hvordan gik det til?

Afsløringen skulle som bekendt ske på Nykøbing F. Torv den 9. juli 1938. Det havde Bøggild og Klint skrevet under på, og det arbejdede borgmester H. P. Jensen benhårdt på. Sådan kom det ikke helt til at gå.

Bøggild og Klints samarbejde med borgmester Jensen kom nemlig skidt fra start. Allerede i løbet af december 1937 opstod der pludselig en uoverensstemmelse om, hvorvidt bjørnen skulle udføres i granit eller i bronze. Bøggild og Klint ønskede tilsyneladende bjørnen udført i bronze, selvom de i deres egen konkurrencebeskrivelse havde stillet en granitbjørn i udsigt. Når sagen ser mystisk ud i akterne, er det, fordi kilden til Bøggild og Klints holdning her er andenhånds, nemlig et brev fra de to medlemmer af bedømmelseskomiteen, som var udpeget af Dansk Billedhuggersamfund, Henry Luckow-Nielsen og Svend Rathsack.

De skriver den 27. december 1937 til borgmester H. P. Jensen, at de gennem Kaare Klint har fået at vide, at komiteens medlemmer i Nykøbing har været samlet og her – efter forespørgsel fra Bøggild og Klint – besluttet, at bjørnen skulle være af granit. Luckow-Nielsen og Rathsack bad nu borgmesteren om, at de øvrige komiteemedlemmer blev gjort bekendt med brevets indhold. Hvad var da brevets indhold? Ja, det var en to siders argumentation for, at Bjørnen burde udarbejdes i bronze, fordi Bøggild ifølge de to billedhuggere i virkeligheden havde ”tænkt sig Bjørnen i Bronze først ud fra Motivet, at han da kunde overholde den forlangte Leveringsfrist, men efterhånden mere og mere er klar over, at det kunstnerisk er bedre, ligesom Kaare Klint finder det rigtigere, hvad hans Kumme an-

gaar [...].⁴⁷

Borgmesteren indkaldte de lokale komite-medlemmer, og der var bestemt ikke stemning for at imødekomme hverken de to københavnske komitémedlemmer, og dermed heller ikke Bøggild og Klint via denne noget utraditionelle indirekte henvendelse via to – må vi tro – stråmænd. I bunden af brevet har borgmesteren i hånden skrevet: ”Skal vi ikke svare, da der ikke er sket andet end, at man har fastholdt det en Gang vedtagne, maa man i høj Grad beklage den Holdning Kunstnerne nu indtager, eftersom ”Antagendet” var enstemmigt.”⁴⁸

Konklusionen blev, at borgmesteren og den lokale komite holdt fast i, at både bjørn og kar skulle være af granit. Som middel hertil sendte H. P. Jensen den 6. januar 1938 et ganske håndfast brev og vedlagt en aftale, som han bad de to kunstnere om at returnere. Af aftalen fremgik, hvad der var indbefattet i kunstnerentreprisen, herunder at der skulle leveres og opstilles ”en rødbrun Granit-Bjørn”. I følgebrevet konkluderede borgmesteren i vanligt klart sprog, at ”[h]vis Kunstnerne ikke erklærer, at deres Forslag til Opstilling af Granitbjørn er uigen-nemførligt, maa man fastholde, at Arbejdet udføres efter den af Kunstnerne selv givne Beskrivelse, da Konkurrencen fandt sted.” Borgmesteren gik dog med til at forlænge leveringsfristen med en måned, dvs. til primo august 1938. Samtidig fik kunstnerne dog også en lille gulerod, idet han stillede første rate af honoraret, nemlig 8.000 af 25.000 kr., i udsigt fra konsul Jeppesen, når den underskrevne aftale og svaret på følgebrevet var modtaget.⁴⁹ Bøggild og Klint returnerede aftalen underskrevet.

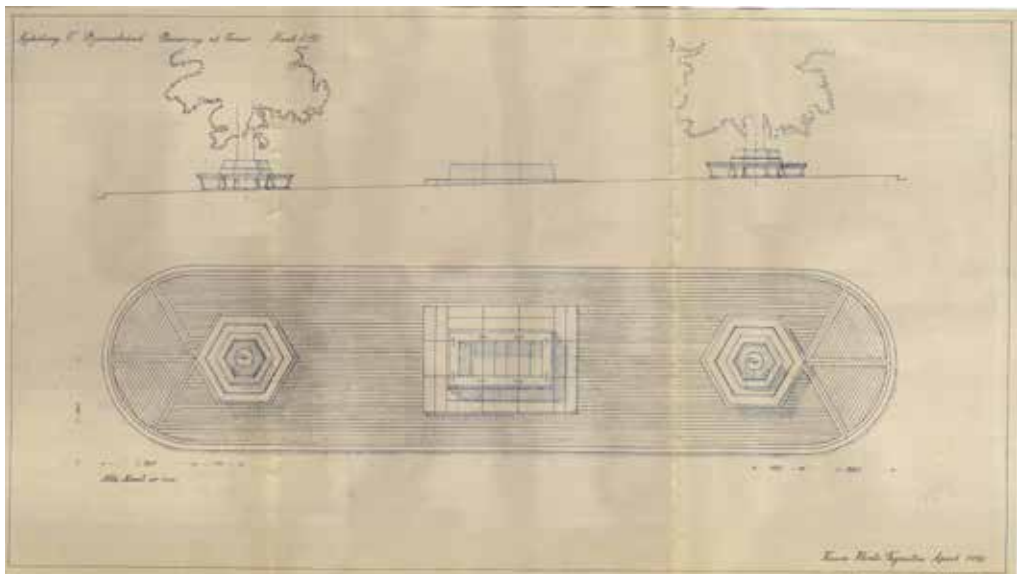
Hvordan skal man tolke dette lille intermezzo? Havde Bøggild og Klint ikke fået aftalt materialevalget på bjørnen ordentligt, inden Klint afleverede deres konkurrencebeskrivelse? Troede de, at de kunne tale sig fra afleveringsfristen i programmet for kon-

kurrencen, hvis/når de havde vundet den? Forsøgte de at imødekomme borgmesterens urealistiske tidsfrist ved at foreslå en bjørn i bronze, som måske kunne udarbejdes og opstilles hurtigere end en granitbjørn? Eller fandt de reelt en bjørn i bronze for en bedre løsning? Vi ved det ikke med sikkerhed, men at de to kunstnere var skeptiske over for tidsfristen, er der som nævnt tidligere nok ingen tvivl om.⁵⁰

Efter den mindre heldige start var den overordnede plan tilsyneladende, at Bøggild skulle gå i gang med modelleringen af bjørnen i ler, hvorefter lermodellen skulle støbes i cement og transporteres til den stenhugger, der vandt licitationen om opgaven. Her skulle cementmodellen være udgangspunkt (model) for grovhugningen i granit efter Bøggilds anvisninger hos stenhuggeren. Klint og Bøggild ønskede derefter både cementmodellen og den næsten færdige granitskulptur transporteret til Bøggilds bopæl og værksted i Fredensborg, hvor den allersidste finhugning skulle ske.⁵¹

Fra begyndelsen af januar til begyndelsen af april 1938 er der ingen breve på sagen om Bjørnebrønden. Den 12. april 1938 fremsendte Klint en ændret situationsplan over hellen, hvor bjørnen og karret skulle stå, ligesom en række andre forhold vedr. hellens udformning, belægning og træer blev berørt. En væsentlig ændring var det, at karret skulle bestå af tre og ikke fire stykker, og at bjørnen skulle hugges ud af samme stykke som midterstykket, som den dermed fik en meget bedre og smukkere forbindelse med, i stedet for den metalforankring, som Klint og Bøggild hidtil havde opereret med.⁵²

Arbejdet må dog ikke have skredet hurtigt nok frem for den utålmodige borgmester, som juni 1938 må have set tidsplanen skride voldsomt. Opgaven med hugning af bjørnen efter en cementmodel fra Bøggild

I april 1938 sender Klint en revideret tegning af hellen, hvor karret og bjørnen skulle stå. Klint gik meget op i udformningen af trafikhellen. Han ville skabe et harmonisk rum omkring Bjørnebrønden og vendte i sine breve til borgmesteren gang på gang tilbage til arbejdet med hellen. De her sekskantede bænke endte som bekendt også med at blive runde. Fra Stadsarkivets materiale om Bjørnebrønden.

var endnu ikke igangsat, og utålmodigheden nærmest lyste ud af borgmesterens brev, da han den 25. juni 1938 kortfattet skrev til Bøggild, ”at Konsul J. P. Jeppesen og undertegnede Borgmester H. P. Jensen vil komme til København Torsdag den 7. Juli kl. 10½ for at bese Kunstværket. De bedes derfor omgaaende meddele Adressen paa Deres Atelier.”⁵³

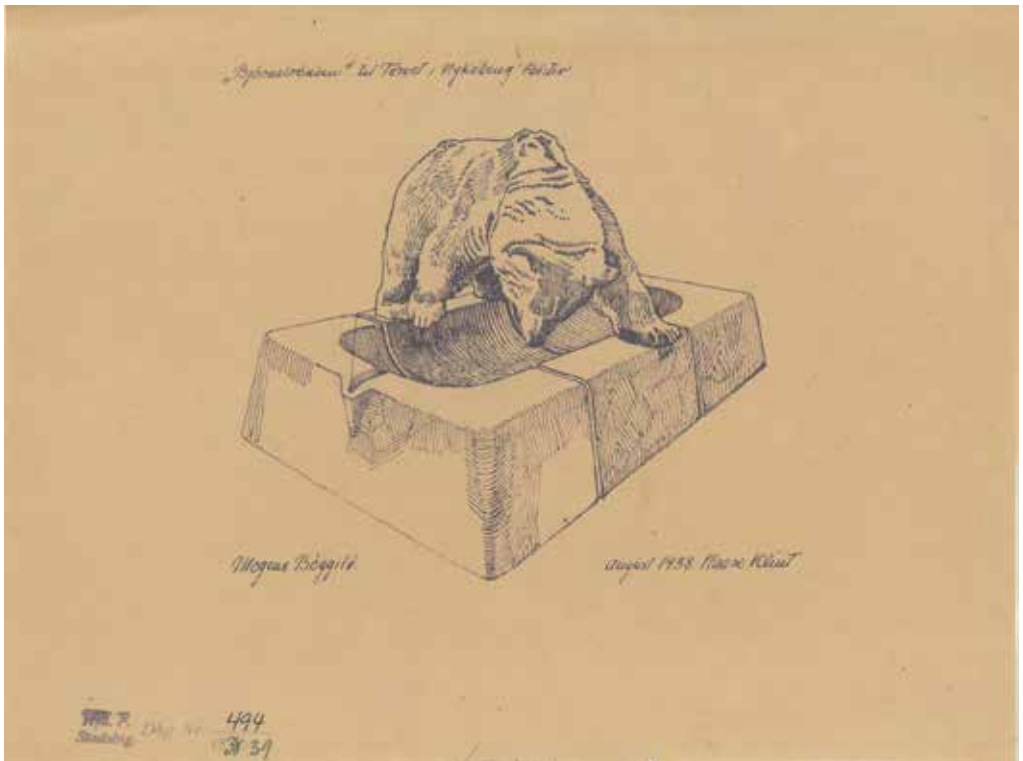
Der foreligger ikke nogen optegnelser eller noget referat fra mødet mellem Bøggild, borgmesteren og J. P. Jeppesen, men i slutningen af august 1938 er Bøggild og Klint klar med udbuddet af stenhuggeropgaven. Borgmesteren og Jeppesen må derfor have accepteret, at frist nummer to, dvs. afsløring primo august 1938, som var givet i januar samme år, ikke kunne overholdes.

Klint skrev et længere brev om indholdet af stenhuggerudbuddet til H. P. Jensen. Løs-

ningen, hvor den midterste del af kummen skulle hugges sammen med bjørnen ud i én stor sten, var langt finere kunstnerisk, men også dyrere at hugge. Da det var klart, at det lokale stenhuggerfirma Børge Schiøler i Nykøbing ville blive indbudt til at byde, fandt Klint det ”dog [...] bedst ikke at omtale dette Forhold for stærkt over for Stenhuggermester Schiøler [...]”, idet Klint dermed håbede på en lavere pris på denne underentreprise, som jo skulle tages ud af honoraret til Bøggild og Klint. Det var dog en formindskelse af honoraret, som de to var villige til, idet de fandt den foreslåede løsning for langt den bedste. Stenhugger Børge Schiøler endte i øvrigt med at få opgaven med at hugge bjørnen, idet han ifølge Klint gav det billigste bud.⁵⁵

Borgmesteren svarede imidlertid Klint, at

Klints reviderede tegning af Bjørnebrønden fra august 1938. Nu skulle den midterste del af kummen hugges sammen med bjørnen ud i én stor sten, hvilket var langt finere kunstnerisk, men også dyrere at hugge. Stenhugger Børge Schiøler fik i en licitation opgaven med at hugge bjørnen, idet han ifølge Klint gav det billigste bud. Hos Schiøler fik den dygtige stenhugger Oscar Olsen den primære opgave med at hugge bjørnen ud under tilsyn af Mogens Bøggild. Til sidst udførte eller eftergik Bøggild selv alle enkeltheder i figuren. Fra Stadsarkivets materiale om Bjørnebrønden.

han savnede en afleveringsfrist for stenhuggeropgaven i udbudsmaterialet. ”Vi maa dog snart have en Smule Garanti for, at Kunstværket opstilles indenfor en rimelig Tidsfrist”, skrev H. P. Jensen lettere opgivende og – bemærker man – nu uden at henvise til nogen konkret tidsfrist for opstilling.⁵⁶ Klint svarede allerede dagen efter, at det var oplyst til de fem tilbudsgivende stenhuggerfirmaer, at opstillingen ønskedes udført inden for de kommende fem måneder, dvs. inden den 1. februar 1939.⁵⁷ En

betingelse for at opstille brønden var dog samtidig, at der ikke indtrådte frost i januar, så det var reelt ingen garanti for opstilling af værket.

I slutningen af oktober 1938 skrev Klint til H. P. Jensen og luftede her en ny færdiggørelsesdato, nemlig den 1. juni 1939. Begrundelsen var bl.a., at færdiggørelsen af bjørnen skal ske i fri luft uden for Bøggilds atelier i Fredensborg, hvorfor arbejdet tidligst kunne begynde udendørs efter den 1. april 1939 og afsluttes den 1. juni 1939.⁵⁸

Borgmesteren vendte Klints brev og forskellige ønsker med J. P. Jeppesen, som var enig i svaret til Klint, og særligt flytningen af skulpturen til færdiggørelse i Fredensborg gjorde H. P. Jensen tydeligt sur, selv om Klint begrundede arrangementet med, at man med valget af Schiøler også gerne havde villet ”imødekomme de lokale Interesser”, selvom tilsynet med arbejdet var praktisk vanskeligt pga. afstanden mellem København og Nykøbing F.⁵⁹ Nu var ner-
verne tyndslidte og velviljen næsten brugt op. H. P. Jensen skrev:

”For almindelige dødelige ser det i høj Grad mærkeligt ud, at Kunstværket skal sendes til Fredensborg for at blive ”afpudset”, saa meget mere, som det forklares, at dette Arbejde skal foregaa under aaben Himmel. Det vil da være langt billigere og nemmere, hvis man flyttede Herr Bøggild til Nykøbing F. i otte Dage, og det vilde ogsaa fremme Arbejdet. Køberen er dog ikke tjent med, at det af ham bestilte Kunstværk først leveres et helt Aar efter den trufne Af-
tale, og der maa vel i dansk Ret findes Lovbestemmelser, som værner en Køber mod saa stor Sendrægtighed fra en Kunstners Side, som her præsteres. Selv den største Taalmodighed kan briste, og derfor stilles der nu det absolutte Krav, at Kunstværket er færdigt og opstillet paa Plads senest 1. juni 1939.”⁶⁰

Klint svarede den 11. januar 1939 H. P. Jensen, at fristen den 1. juni 1939 afhang af, om Børge Schiøler overholdt sin overenskomst, hvilket Klint bestemt regnede med var tilfældet, og at Bøggild fastholdt at foretage færdiggørelsen ”under rolige hjemlige Forhold.” Klint argumenterede med, at hvis arbejdet skulle udføres i Nykøbing F., så ville det være ensbetydende med, at Bøggilds kone og barn måtte indlogeres i byen, hvilket formodentlig vil koste det samme, som at transportere ”Bjørn” og stenhuggersvend til Fredensborg. Denne

ordning var derfor også blevet ordlyden i kontrakten med Børge Schiøler.⁶¹

I begyndelsen af maj 1939 spurgte Klint

Bøggilds model til Bjørnebrønden, formodentlig fotograferet i 1939. Ifølge teksten til dette billede fra Børge Schiølers Eftf. er der tale om ”Bøggilds lermodel, der var forbillede for udmejslingen i granit”. Ifølge aftalen mellem Schiøler og Bøggild og Klint skulle bjørnen dog udhugges med en cementmodel som forlæg. Større eksperter ud i stenhuggerfaget end denne artikels forfatter må derfor afgøre, om der her er tale om en ler- eller cementmodel. Det ser i øvrigt ud til, at bjørnemodellen her mangler sit højre øre.

Fotografiet er venligst overdraget til Stadsarkivet af tidligere ejer af Børge Schiølers Eftf., Rolf Christoffersen.

igen til dagen for afsløring af Bjørnebrønden. Klint oplyste, at Bøggild nu alligevel havde besluttet sig for at gøre bjørnen fær-

dig i Nykøbing F., og at han derfor regnede med en måneds ophold med både kone, barn og husassistent ”paa Landet eller ved Falsters Kyst.” Bøggild ønskede ikke at bo på dyrt badehotel, så han ville indlogere sig på en bondegård.⁶² Borgmesterens pres havde tilsyneladende virket, og Bøggild havde måske også erkendt, at tiden ikke rakte til at få bjørnen til Fredensborg. Borgmesteren svarede Kaare Klint, at dagen for afsløringen skulle være den 9. juli 1939. Bøggild tog sammen med hustruen Toni, datteren og en husassistent til Falster og indlogerede sig på at gård i Idestrup, hvorfra han hver dag tog ind til stenhuggermester Børge Schiøler i Nykøbing, hvor han overvågede og selv deltog i finhugningen sammen med primært Oscar Olsen, som var Schiølers dygtige svend på udhugningen.⁶³

Den 8. juni 1939 skrev Kaare Klint et af sine mest interessante breve til H. P. Jensen. Et brev, som primært handlede om afsløringsdagen. Klint fiskede i brevet efter, om afsløringsdagen kunne flyttes en måned til byjubilæet i begyndelsen af august. Det gjorde han faktisk også i brevet en måned tidligere, men denne gang gjorde han det så subtilt og loyalt over for Bøggild, som han skrev ikke kendte til henvendelsen. Klint oplyste, at han ikke spurgte om udsættelse for sit eget arbejdes skyld, for han skulle nok nå at blive færdig. Han tænkte mere på, at Bøggilds arbejde ville vinde i yderligere kvalitet, hvis indvielsen kunne udsættes en måned. Klint roste borgmesteren ”som den kloge og erfarne Mand”, som måske reelt havde regnet med afsløring i august, men for en sikkerheds skyld fastholdt juli over for kunstnerne. Bøggild skulle nok få bjørnen færdig, men ”færdig” var jo et vidt begreb i en kunstners verden, mente Klint. Bøggild havde ifølge Klint sågar luftet muligheden for at fortsætte arbejdet på bjørnen efter afsløringen, hvis han ikke nåede et for ham selv tilfredsstillende resul-

tat inden afsløringen. Klint slutter med en smuk karakteristik af Bøggild, som han jo gennem brevvækslingen med H. P. Jensen godt kender borgmesterens mindre positive holdning til:

”En anden Bevæggrund for mig til at skrive er, at jeg, trods de omtalte smaa Svagheder, ser paa Bøggild som en ualmindelig stærk Kunstner, som kun nødtvunget gaar paa Akkord med sit Arbejde og [...] ”Bjørnen” indebærer Mulighed for at blive et fremragende Kunstværk.”⁶⁴

Vi har ikke borgmesterens svar til Klint, men vi kan se af en note på brevet fra Klint, at han svarede den 10. juni 1939, hvilket bekræftes af et nyt, kortere brev fra Klint dateret den 12. juni 1939. Heri anerkender Klint H. P. Jensens ønske om at holde Bøggild ”til Ilden, og ikke aabenbare eventuelle mulighed for at hugge videre i indeværende Sommer før i sidste Øjeblik.”⁶⁵ Klints brev og forbøn for Bøggild havde måske alligevel en virkning på borgmesterens holdning, for da invitationerne til afsløringen blev sendt ud den 21. juli, fremgik det, at Bjørnebrønden skulle afsløres søndag den 30. juli 1939, kort tid før byjubilæumsfesten den 3. til 6. august 1939. Mogens Bøggild fik sin ekstra måned til færdiggørelse af bjørnen.

Gemytternes kamp - hvorfor gik det alligevel?

Hvordan skal man da søge at forklare denne forskel i gemytter og tilgange, som heldigvis endte med et smukt resultat og i fryd og gammen for alle involverede. En forklaring for Bøggilds ageren er, at den kunstneriske idé for Bøggild nærmest var noget helligt, som kunstneren måtte tro på og stædigt forfølge. Gelius (2013) anser det som den væsentligste årsag til, at Bøggild ikke lod sig ”tyrannisere” af bestillerens krav om overholdelse af leveringsterminer. Kunst havde for Bøggild ikke noget med

varer og ekspeditioner at gøre.⁶⁶

En anden grund til forsinkelserne var, at Bøggild dybest set slet ikke troede på det færdige værk. På spørgsmålet om, hvornår han mente, han ville være færdig med en bestemt skulptur, svarede han engang: ”man er først færdig, når man opgiver.”⁶⁷

Denne holdning førte naturligvis til, at Bøggild, som faktisk var meget arbejdsom og hurtig, altid kom til at skuffe bestillere, der ønskede skulpturer leveret til tiden – på mærkedage og ved særlige anledninger.⁶⁸ Borgmester H. P. Jensen og købmand Jepsen var og blev derfor ikke de eneste bestillere, som småfrustrerede måtte acceptere, at tidsfristerne røg og leveringsterminerne skred.

At det overhovedet gik og ikke resulterede større uoverensstemmelser, end tilfældet var, skyldes formodentlig særligt Kaare Klint. Han og Bøggilds meget tætte samarbejde gik tilbage til 1920'erne, hvor Bøggild havde leveret tegninger til dyremotiver, der skulle anvendes som intarsia til møbler tegnet af Klint. De to fortsatte samarbejdet indtil Klints død i 1953, men Bøggild forsømte senere aldrig en lejlighed til over for kunstakademielever og i andre sammenhænge at give udtryk for den respekt, han nærrede for Klint.⁷⁰

Klint var som nævnt den skrivende af de to. Klints store andel i Bjørnebrøndsprojektet fremgår bl.a. af, at alt, hvad kunstnerne formulerede på skrift om Bjørnebrønden, er skrevet af Klint. Det gælder lige fra beskrivelsen af konkurrenceprojektet til de mange, mange håndskrevne breve fra Klint til H. P. Jensen, hvor Klint redegør for arbejdets status, spørger og argumenterer overbevisende i spørgsmål om materialevalg, kunstværkets udformning og indpasning i det offentlige rum, dvs. i trafikhellen på Torvet. Han udglatter og forklarer og får med en utrolig god sprogbehandling tingene til at glide. Det er også fra Klints tegne-

stue, at alle tegninger af bjørnen, kummen og området omkring brønden (bænke, træer og belægning) kommer.⁷¹

Kaare Klint var reelt projektlederen på projektet, samtidig med at han bidrog kunstnerisk til helheden i form af karret, som bjørnen står på, og omgivelserne. Da Klint den 6. januar 1938 returnerer den underskrevne kontrakt på arbejdet med Bjørnebrønden, som borgmesteren havde sendt til Bøggild, er det eksempelvis Klint, der svarer og elegant meddeler, at al kontakt skal gå via ham. Klint skriver til borgmesteren:

”De har fuldkommen Ret i at henvende Dem direkte til Billedhugger Mogens Bøggild med Skrivelser o.l., men De maa ikke tage det ilde op, at jeg, som hans, skal vi sige ”Sekretær” efter hans eget Ønske, har paataget mig at være behjælpelig med den forretningsmæssige Side af Sagen.”⁷²

Gelius (2013) skriver, at det bedste udtryk for, hvor tæt samarbejdet har været, er dog den kendsgerning, at bjørnen og den tredelte kummes midterdel er hugget i et eneste stykke granit, hvorved arkitektur og skulptur formeligt smelter sammen.⁷³

Endelig må man også anerkende borgmester H. P. Jensens og konsul Jepsens både vedholdende og insisterende, men også fleksibelt langmodige tilgang til den lettere ustyrlige Bøggild. En tilgang, som trods alt fik Bjørnebrønden sikkert på plads på Torvet.

Afsløringen – skønhed og styrke

Afsløringen skete ved en festlig begivenhed en varm sommerdag den 30. juli 1939 på Torvet.

Højtideligheden samlede en stor tilskuerskare, og blandt de indbudte var naturligvis også giveren, J. P. Jepsen, borgmesteren og de øvrige medlemmer af den lokale komité for kunstværket på Torvet, byrådets medlemmer, politimesteren, stenhuggermester Børge Schiøler sammen med sten-

BORGMESTEREN,
Nykebing F., den 21. Juli 1939.

Søndag den 30. ds. Kl. 11 vil Bjørnebrønden paa Torvet
blive afsløret.

I den Anledning har jeg herved den Ære paa Giverens
Vegne at indbyde Dem til at overvære Afsløringshøjtidelig-
heden.

P. K. V.

Endelig, den 21. juli, kunne borgmester H. P. Jensen på J. P. Jepsens vegne invitere til indvielse af Bjørnebrønden den 30. juli 1939 kl. 11. Havde Klints forbøn for Bøggild i juni alligevel haft sin virkning og ført til en sidste forlængelse af afleveringsfristen? Fra Stadsarkivets materiale om Bjørnebrønden.

J. P. Jeppesen holder tale, før han afslører Bjørnebrønden, som er under Dannebrog til venstre i billedet. Yderst til højre lytter borgmester H. P. Jensen til konsulens ord. Guldborgsund Stadsarkiv og Museum Lolland-Falster: Stillbillede fra filmen "400 AarsFesten i Nykøbing F. 3. - 6. August 1939. "Bio" Optagelse", som starter med optagelser fra afsløringen af Bjørnebrønden den 30. juli 1939.

hugger Oscar Olsen, som havde gennemført meget af den praktiske udhugning, og så naturligvis ”Bjørnens Fædre”, arkitekt Kaare Klint og billedhugger Mogens Bøggild.⁷⁴

Og så var det ellers tid til taler. Efter en kort velkomst af borgmesteren trådte J. P. Jeppesen frem foran Bjørnebrønden, der var tildækket med et Dannebrogflag, og lagde for. Han gennemgik kort den omlægning, som Torvet havde gennemgået, herunder tanker om et kunstværk på den store trafikhelle i hjørnet af Torvet. Jeppesen motive-rede sit ønske om at give byen en gave ved at gå tilbage til sin samtale med borgmesteren på sin 70-årsdag i 1937, hvor borgmesteren kom forbi og gratulerede ham på byens og på egne vegne. ”Ja, tænkte jeg dette skal Borgmesteren og Nykøbing By faa honoreret. Det er jo saadan, at naar man runder et Hjørne, saa synes man, at det skal markeres paa en eller anden Vis, og det kunde jeg jo gøre ved at skænke Byen den omtalte Brønd.”⁷⁵

Jeppesen lagde ikke skjul på den ”megen Møje og Besvær med Forsinkelser”, som han anså havde præget projektet, men han var meget glad for det færdige resultat og brøndens omgivelser, som i første række skyldtes Bøggild og Klint, men også stenhugger Olsen, som i løbet af et halvt års tid havde ”forvandlet den store svenske Granitsten til en smuk ”Bamse”.⁷⁶

Til sidst i sin tale gav købmand Jeppesen Bjørnebrønden følgende ord med på vejen, som de fleste i dag nok fortsat kan tilslutte sig:

”Idet jeg hermed overgiver Bjørnen til Nykøbing By og dens Beboeres Beskyttelse, gør jeg det med det Ønske, og i det Haab, at den maa faa lov til at pynte, hvor den nu har sin Plads, og at den maa være et Vartegn paa Nykøbing Bys Udvikling, nemlig Skønhed og Styrke – og hermed beder jeg Dem, Hr. Borgmester, paa Byens Vegne

modtage denne min Gave.”⁷⁷

Aviserne dækkede afsløringen. Her en artikel fra Lolland-Falsters Folketidende den 31. juli 1939. Foto: Stadsarkivets samling af Folketidende 1873 –1949.

Dernæst holdt også borgmester H. P. Jensen en tale, hvor han takkede Jeppesen for gaven, Bøggild og Klint, men ikke mindst de lokale folk, stadsingeniøren og de virksomheder, der havde udført meget af arbejdet. Borgmesteren udtrykte håb om, at alle ville føle sig forpligtede til at ”værne om dette Kunstværk.”⁷⁸ Efter afsløringen mødtes en indbudt kreds til en kort sammenkomst i Guldborgsundpavillonen.

Og så blev Bjørnebrønden ”givet fri” til offentligheden og blev hurtigt populær. Den 1. august 1939 kunne Folketidende således berette, at folk flokkedes på pladsen omkring bjørnen, og at Klints bænk på den lille plads var optaget uafbrudt.⁷⁹

Nykøbing F. 1937 med Bjørnegruppen.

Bjørnen blev hurtigt et yndet motiv på postkort fra byen. Nogle gange løb fantasien måske af med producenterne, som når Bjørnebrønden ligefrem formerede sig og blev til "Bjørnegruppen", eller mere udramatisk måske til "Isbjørnen". "Bjørnegruppen" sigtede måske til Klints to runde bænke på hver sin side, som gav mulighed for at betragte bjørnen siddende fra to sider. Der var dog stadigvæk kun tale om én bjørn.

Foto fra Falsters Egnshistoriske Arkiv. "Bjørnegruppen" er formodentlig taget ikke så længe efter indvielsen, for træerne i bænken er endnu ikke så store.

Prisen

Da borgmesteren ved udgangen af november 1939 sad og gjorde det endelige regnskab for Bjørnebrønden op, kom han frem til, at de samlede omkostninger i datidens kroner beløb sig til 30.591,27 Et beløb som lå meget tæt på Billedhuggersamfundets skøn tilbage i 1937 og i øvrigt et anseeligt beløb, som ville være det samme som 1.011.809,85 kr. i nutidskroner (2018) i henhold til Danmarks Statistiks prisberegner.⁸⁰ Det var derfor ikke nogen helt lille gave, som købmand Jeppesen havde givet til den by, han var kommet til at holde så meget af. Og så indeholdt beløbet endda ikke udgifterne til bedømmelsen af konkurrencen

på Charlottenborg i 1937 og afsløringen i 1939. Borgmesteren fremsendte regnskab og bilag til konsul Jeppesen, så han kunne betale de endnu udestående poster. Af de 30.591,27 kr. modtog Bøggild og Klint de 25.000 kr., men skulle, jf. kontrakt, heraf betale 8.460 kr. til stenhuggermester Børge Schiøler for hugning af bjørnen.

Ud over Schiøler bidrog mange andre lokale håndværkere til Bjørnebrønden. Bænken blev eksempelvis fremstillet af C. M. Nielsen & Co.s Bådebyggeri v/Carl og Charles Nielsen; Eggert Pedersens Planteskole leverede træerne; Laur. Larsens Eftf. v/Carl Olsen og Carl Petersen var entreprenører; Nykøbing F. Vandværk sørgede

for vandtilslutningen; og Stadsingeniørens kontor hjalp naturligvis også til.⁸¹ Det var således ikke blot i borgmesterens festtale, at mange i Nykøbing havde været involveret i fremstilling og opstilling af Bjørnebrønden. Det var helt reelt.

Eftertiden – Bamser, branding og byfornyelse

Hvordan skal vi da se på forløbet omkring kunstværkets tilblivelse samt Bjørnebrønden som kunstværk i dag?

Ser man tilbage på forløbet fra december 1937 til juli 1939 i dag, så synes en ”produktionstid” på cirka halvandet år, fra december 1937 til juli 1939, egentlig ikke som nogen lang periode. Snarere virker borgmesterens tidsfrist måske til at have været temmelig urealistisk fra starten af. I eftertidens skær ser projektførelset derfor ganske fredeligt ud, selvom deltagerne dengang ikke tog så let på det, som vi kan tillade os 80 år efter.

Hvad så med bjørnen og selve værket – hvad kan det sige os i dag? Bøggilds formverden var dyrene, og metoden var øjeblikket, dvs. at fremstille dyret i et øjebliksbillede, som fanger betragteren. Bøggild opfattede naturen og jagttagelsen af naturen som det eneste sikre udgangspunkt for kunstnerisk skaben.⁸² For Bøggild var dyrene i deres naturlighed og umiddelbarhed et middel til at forstå mennesket. Hierarkiet var her givet: dyrene var her først, menneskene kom siden, og Bøggild var derfor i hele sin karriere dybt optaget af at skildre dyr i både granit, bronze, lerskitser, penneskitser og træskærerarbejder. Bøggilds dyrekunst ses også mange andre steder i det offentlige byrum i Danmark, som eksempelvis Løvebrønden i skolegården på Ålholm Skole fra 1934-38, Ceres Brønden (Grisebrønden) uden for rådhuset i Aarhus fra 1950 eller Ørnebrønden i gården på Sønderborg Slot fra 1976. Her var og er Mogens Bøggilds

kunst helt unik.⁸³

Bjørnebrønden er i øvrigt så populær, at den har fået familie både i Danmark og udenlands, idet der er blevet lavet tre kopier af den. I begyndelse af 1960’erne blev der foretaget et gipsafstøbning af bjørnen i Nykøbing. I den støbform er der indtil videre kommet tre yderligere eksemplarer af bjørnen til verden: en i cementsten foran Byskolen i Hillerød, en anden i cementsten i Dallas, Texas, USA, og en i bronze ved chokoladefabrikken Carletti i Skødstrup ved Aarhus. Alle tre blev gået efter i sømmene af Bøggild inden afleveringen.⁸⁴ Historien om disse tre senere kopier hører dog ikke til her.

Gelius (2013) forklarer vores fascination af værket før som nu med, at Bøggild af den døde sten har vakt en bjørn til live – ”stærk, men også rund og tilsyneladende blød. Og med umiddelbar appel ikke mindst til børn og barnlige sjæle. Bøggilds bjørn i Nykøbing er – til trods for sin granit – gjort af det stof, som bamser og maskotter er lavet af, og det kan ikke undre, at den gennem årene er gået hen og blevet byens vartegn.”⁸⁵ Det er helt i tråd med købmand J. P. Jeppesens ønsker ved afsløringen den 30. juli 1939, som nævnt i afsnittet ovenfor.

At bjørnen i forskellige sammenhænge anvendes som symbol på Nykøbing F. ses bl.a. i reklamemateriale for både virksomheder og kommune. Det begyndte måske ikke så underligt med stenhugger Børge Schiøler, som allerede ved byjubilæet i august 1939 brugte den bjørn, som hans firma havde hugget.

Da Nykøbing F. i 1989 fejrede 700-års jubilæum pegede en enig byjubilæumskomiteé på en bjørn tegnet af Steen Vraasø som vinder blandt over 100 indkomne forslag. I pressemeddelelsen om valget motiverede komiteen valget med, at: Bjørnebrønden ”er et af byens vartegn. Bjørnen kan stå

Børge Schiølers Stenhuggeri, som havde stået for udhugningen af bjørnen og brønden, havde naturligvis al mulig grund til at anvende Bjørnebrønden i firmaets store avisreklamer i dage-ne omkring byjubilæet umiddelbart efter afsløringen. Det gjorde de bl.a. i alle de jubilæum-stillæg, som de store lokale aviser bragte. Her er reklame fra Socialdemokratens Ugetillæg den 30. juli 1939. Stadsarkivets foto af avistillægget, som ligger i sagen om byjubilæet 3.– 6. august 1939.

Steen Vraasø blev vinder med den glade bjørn, som vandt logokonkurrencen ved byens 700-års jubilæum i 1989. Logoet blev meget populært og blev bl.a. trykt på "jubi-trøjer" (T-shirts), plastposer, bord-vimpler, flagvimpler, flag, plakater, slips, pins, kommunens brevpapir og mapper osv. Foto fra Stadsarkivets materiale fra Nykø-bing F. Kommune, Byjubilæumssekretaria-tets arkiv. (Billedet er beskåret).

for sig selv, den løfter på hatten og fører dermed straks tankene hen på byens mangeårige revytraditioner. Den smiler med en åbenhed, der symboliserer ”mulighedernes by”, som Nykøbing F. – den glade by ved Guldborgsund – også kaldes.⁸⁶ Den glade bjørn blev trykt på alt, hvad der havde med byjubilæet at gøre.

At Bjørnebrønden stadigvæk kan vække følelser, viser den aktuelle debat, der i perioden 2017 til 2019 har været om Guldborgsund Kommunes planer for reovering af Torvet og bymidten i Nykøbing. Planer, som oprindeligt bl.a. indebar en flytning af Bjørnebrønden på nogle meter samt en fjernelse af Klints runde bænke og sammenhængen i den tidligere trafikhelle.⁸⁷ Disse planer er senere blevet justeret for at imødegå kritikken, men om det er nok, det er en anden historie, som forhåbentlig kan fortælles ved 100-års jubilæet for Bøggild og Klints værk i 2039.

Christian Frederiksen (f. 1969) er siden 2011 stadsarkivar og leder af Informationshåndtering & Stadsarkiv i Guldborgsund Kommune. Han er cand.mag. i historie og finske studier. Christian Frederiksen har tidligere arbejdet som akademisk medarbejder ved Institut for Grænseregionsforskning og embedsmand ved Storstrøms Amt, Nykøbing F. Kommune og Guldborgsund Kommune. Christian Frederiksen var i perioden 2012 til 2019 medlem af bestyrelsen for Lolland Falsters Historiske Samfund.

E-mail: chr.frederiksen69@gmail.com

Litteratur og kilder

Tidsskriftartikler:

Gelius, William: Mogens Bøggild og syv skulpturer i det offentlige rum. in: William Gelius (m.fl.): *Mogens Bøggild på Thorvaldsens Museum*. (Thorvaldsens Museum 2013). (Forkortet Gelius 2013).

Kjærboe, Rasmus: Nogle temaer i Mogens Bøggilds kunst. Et essay om at se på naturalistisk skulptur. in: William Gelius (m.fl.): *Mogens Bøggild på Thorvaldsens Museum*. (Thorvaldsens Museum 2013). (Forkortet Kjærboe 2013).

Mørch, Palle: Omkring Bjørnebrønden i Nykøbing F. med efterskrift af Henrik Hertig. in: Henrik Hertig (m.fl.): *Lolland-Falsters Kunstmuseum. Årsskrift 1987*. (Lolland-Falster Kunstmuseum. 1987). (Forkortet Mørch & Hertig 1987).

Trykte kilder:

Lolland-Falsters Folketidende, juli og august 1939. (Forkortet LF Folketidende)
Wivel, Henrik: Dyrenes forvandling. Anmeldelse af Thorvaldsens Museums udstilling i 2013 om Mogens Bøggild i Kristeligt Dagblad den 9. april 2013. (Forkortet Wivel, 2013)

Nykøbing F. Byråds Forhandlinger 1936 – 1937, møderne den 16. juni 1936, 6. juli 1936, 5. oktober 1936, 20. oktober 1936 og 17. november 1936. (Forkortet GBS-BYR-FOR)

Utrykte kilder:

(Guldborgsund Stadsarkiv GBS), Nykøbing F. Købstadskommunes arkiv (NFKK), Byrådssager 1930, j.nr. 218/30 vedr. regulering af Torvet. (Forkortet GBS-NFKK-BYR 218/30).

Guldborgsund Stadsarkiv (GBS), Nykøbing F. Købstadskommunes arkiv (NFKK), Byrådssager 1936, j.nr. 287/36 vedr. udgifter ved nedrivning af ejendomme på Torvet.

(Forkortet GBS-NYKK-BYR 287/36).

Guldborgsund Stadsarkiv (GBS), Nykøbing F. Købstadskommunes arkiv (NFKK), Byrådssager 1937, j.nr. 522/37 vedr. anbringelse af en benzintank på Torvet. (Forkortet GBS-NYKK-BYR 522/37).

Guldborgsund Stadsarkiv (GBS), Nykøbing F. Købstadskommunes arkiv (NFKK), Bjørnebrønden i Nykøbing F. og 400 års købstadsjubilæum, 1936–1939, kasse nr. 973 B, 974 B og 975 B. (Forkortet GBS-NFKK Bjørnebrønd).

Guldborgsund Stadsarkiv (GBS), Nykøbing F. Købstadskommunes arkiv (NFKK), Byjubilæumsfest 400-års jubilæum 3.–6. august 1939. (Forkortet: GBS-NFKK Byjubilæum 1939)

Guldborgsund Stadsarkiv (GBS), Nykøbing F. Kommunes arkiv (NYKF), Byjubilæumssekretariatets arkiv, 1988–1989. (Forkortet GBS-NYKF Byjubilæum 1989).

Film

Guldborgsund Stadsarkiv og Museum Lolland-Falster: Filmen ”400 AarsFesten i Nykøbing F. 3.–6. August 1939. ”Bio” Optagelse”, som starter med optagelser fra afsløringen af Bjørnebrønden den 30. juli 1939.

Websider:

Den Store Danske Encyklopædi om Mogens Bøggild: http://denstoredanske.dk/Dansk_Biografisk_Leksikon/Kunst_og_kultur/Billedkunst/Billedhugger/Mogens_B%C3%B8ggild (29.07.2019) (Forkortet DSDE 2019 Bøggild) og om Kaare Klint:

http://denstoredanske.dk/Kunst_og_kultur/Kunsth%C3%A5ndv%C3%A6rk_og_design/Kunsth%C3%A5ndv%C3%A6rk_i_Danmark_efter_1850/Kaare_Klint (29.07.2019) (Forkortet DSDE 2019 Klint)

Intarsia: http://denstoredanske.dk/Kunst_og_

kultur/Kunsth%C3%A5ndv%C3%A6rk_og_design/M%C3%B8belkunst/intarsia (30.07.2019) (Forkortet DSDE 2019 – Intarsia)

Kulturindeks Danmark & Weilbachs kunstnerleksikon: <https://www.kulturarv.dk> (28.07.2019) (Forkortet Weilbach, 2019)

Landsforeningen for bygnings- og landskabskultur (LBL), fredningsforslag: https://byogland.dk/wp-content/uploads/F-R-E-D-N-I-N-G-S-F-O-R-S-L-A-G-for-Bj%C3%B8rnebr%C3%B8nden-i-Nyk%C3%B8bing-Falster_okt-2018.pdf (06.07.2019). (Forkortet LBL 2018).

Danmarks Statistiks prisberegner: <https://www.dst.dk/da/Statistik/emner/priser-og-forbrug/forbrugerpriser/forbrugerprisindeks> (31.07.2019) (Forkortet DST Prisberegner).

Noter

- 1 LF-Folketidende, den 31. juli 1939.
- 2 Stadsarkivet er Kommunens egen arkivmyndighed for kommunale arkivalier – både papir, billeder/film og digitalt skabte – oprettet ved byrådsbeslutning, med egen vedtægt og i henhold til arkivlovens § 7.
- 3 At byen var ældre end 400 år, vidste man naturligvis godt i 1939. Det viser materialet, som bl.a. indeholder en brevveksling mellem Nykøbing F. Købstadskommunes borgmester, H. P. Jensen, og rigsarkivar Axel Linvald om byens alder. I 1939 benyttede byen dog 400-året for Christian III's bekræftelse af Nykøbing F.s købstadsrettigheder til at fejre byen. I 1989 fejrede byen så 700-års jubilæum, og hvis man i sit stille sind undrer sig over, hvor hurtigt tiden går, så hænger det sammen med, at man i 1989 valgte 1289 som udgangspunkt for dateringen, idet vi ved, at den fredløse Marsk Stig, som havde myrdet kong Erik Klipping, det år brændte Nykøbing Slot ned. Vurderingen er derfor, at der på dette tidspunkt også må have været en by ved slottet.

- 4 GBS-BYR-FOR 1936-37, mødet den 16. juni 1936, sag nr. 98, s. 21; GBS-BYR-FOR 1936-37, ekstraordinært møde den 6. juli 1936, sag nr. 119, s. 27; GBS-BYR-FOR, møde den 20. oktober 1936, sag nr. 209, s. 48 og sag nr. 211, s. 29; GBS-BYR-FOR 1936-37, møde den 17. november 1936, sag nr. 236, s. 54; GBS-NFKK-BYR 218/30; GBS-NYKK-BYR 287/36.
- 5 GBS-BYR-FOR 1937-38, møde den 5. oktober 1937, sag nr. 219, s. 61; GBS-NYKK-BYR 522/37.
- 6 Weilbach, 2019: Johannes Christian Hansen, dansk billedhugger (født 1903 i København, død 1995).
- 7 GBS-NFKK Bjørnebrønd: Johannes Hansen til H. P. Jensen den 20. juni 1936.
- 8 GBS-NFKK Bjørnebrønd: Johannes Hansen til H. P. Jensen den 20. juni 1936.
- 9 GBS-NFKK Bjørnebrønd: Johannes Hansen til H. P. Jensen den 20. juni 1936.
- 10 GBS-NFKK Bjørnebrønd: Johannes Hansen til H. P. Jensen den 20. juni 1936.
- 11 GBS-NFKK-BYR 218/30: H. P. Jensen til Johannes Hansen den 29. juni 1936.
- 12 GBS-NFKK-BYR 218/30: Brev fra borgmester H. P. Jensen til billedhugger Johannes Hansen den 29. juni 1936.
- 13 GBS-NFKK Bjørnebrønd: Udaterede skitseforslag og beskrivelser fra billedhugger Johannes Hansen.
- 14 GBS-NFKK-BYR 218/30: H.P Jensen på vegne af Byplanudvalget til Byrådet den 28. august 1936; GBS-BYR-FOR 1936-37, møde den 16. juli 1936, sag nr. 98, s. 21: Borgmesterens ændringsforslag blev vedtaget af Byrådet i møde den 8. september 1936, men beslutningen er i Byrådets trykte forhandlinger protokolleret sammen med beslutningen om torvereguleringen på mødet den 16. juni 1936.
- 15 GBS-NFKK-BYR 218/30: H. P. Jensen på vegne af Nykøbing F. Byråd til Ny Carlsbergfondet den 25. september 1936.
- 16 Weilbach, 2019: Åke Elis Salomonsson, billedhugger (født 1895 i Sundsvall, Sverige, dansk indfødsret i 1932, død 1953 i Nykøbing F.). Sammen med bl.a. Otto Larsen, Thorbjørn Skeel Ankersen og Erik

- Bischoff tilhørte han en kreds af kunstnere, som i 1930'erne samledes på Marielyst på Falster for at arbejde.
- 17 GBS-NFKK-BYR 218/30: H. P. Jensen på vegne af Nykøbing F. Byråd til Ny Carlsbergfondet den 25. september 1936.
  - 18 GBS-NFKK-BYR 218/30: H. P. Jensen på vegne af Nykøbing F. Byråd til Ny Carlsbergfondet den 25. september 1936.
  - 19 GBS-NFKK-BYR 218/30: Brev fra formanden for Ny Carlsbergfondets direktion, Helge Jacobsen, til Nykøbing F. Byråd den 2. oktober 1936.
  - 20 GBS-NFKK-BYR 218/30: H. P. Jensen til Johannes Hansen den 4. november 1936.
  - 21 GBS-NFKK-BYR 218/30: Breve fra Nykøbing F. Byråd til Ny Carlsbergfondet den 30. april 1937 og brev med afslag fra Ny Carlsbergfondet til Nykøbing F. Byråd den 28. maj 1937.
  - 22 GBS-NFKK-BYR 218/30: Brev fra Ny Carlsbergfondet til Nykøbing F. Byråd den 28. maj 1937.
  - 23 GBS-NFKK-BYR 218/30: H. P. Jensen til J.P. Jeppesen den 21. juli 1937.
  - 24 GBS-NFKK-BYR 218/30: H. P. Jensen til J.P. Jeppesen den 21. juli 1937.
  - 25 GBS-NFKK-BYR 218/30: H. P. Jensen til J.P. Jeppesen den 21. juli 1937.
  - 26 GBS-NFKK Bjørnebrønd: Johannes Hansen til H. P. Jensen den 10. august 1937.
  - 27 GBS-NFKK Bjørnebrønd: H. P. Jensen til Eduard Eggelin den 11. august 1937.
  - 28 GBS-NFKK Bjørnebrønd: Breve fra borgmester H. P. Jensen til formand for Dansk Billedhuggersamfund Eduard Eggelin den 11., og 26. august samt 10. september 1937; fra Eggelin til H. P. Jensen den 17. august, 1., 5., 6., 17. og 23. september 1937 og "Program for en Konkurrence om et Springvand paa Torvet i Nykøbing, Falster" dateret den 16. september 1937.
  - 29 GBS-NFKK Bjørnebrønd: H. P. Jensen til Eduard Eggelin den 17. august 1937.
  - 30 GBS-NFKK Bjørnebrønd: H. P. Jensen til Eduard Eggelin den 26. august 1937.
  - 31 GBS-NFKK Bjørnebrønd: H. P. Jensen til Eduard Eggelin den 26. august 1937.
  - 32 GBS-NFKK Bjørnebrønd: Eduard Egge-
lin til H. P. Jensen den 6. september 1937.
  - 33 GBS-NFKK Bjørnebrønd: Eduard Eggelin til H. P. Jensen den 6. september 1937.
  - 34 GBS-NFKK Bjørnebrønd: Eduard Eggelin til H. P. Jensen den 6. september 1937.
  - 35 GBS-NFKK Bjørnebrønd: H. P. Jensen til Eduard Eggelin den 10. september 1937.
  - 36 GBS-NFKK Bjørnebrønd: "Program for en Konkurrence om et Springvand paa Torvet i Nykøbing, Falster" dateret den 16. september 1937. "Desuden deltager Borgmesterens Datter Frk. Eja Jensen", tilføjede borgmesteren i hånden.
  - 37 GBS-NFKK Bjørnebrønd; bedømmelseskomiteens protokol af 27. november 1937; Mørch & Hertig 1987, s. 16; Gelius 2013, s. 19.
  - 38 GBS-NFKK Bjørnebrønd bedømmelseskomiteens protokol af 27. november 1937.
  - 39 GBS-NFKK Bjørnebrønd bedømmelseskomiteens protokol af 27. november 1937; Mørch & Hertig 1987, s. 16; Gelius 2013, s. 19.
  - 40 GBS-NFKK Bjørnebrønd: bedømmelseskomiteens protokol af 27. november 1937; Mørch & Hertig 1987, s. 16; Gelius 2013, s. 19.
  - 41 Kjarboe 2013, s. 84; Wivel 2013; DSDE 2019 Bøggild.
  - 42 GBS-NFKK Bjørnebrønd: Udateret "Beskrivelse til Projekt mrk. "Bjørn"" indleveret til konkurrencen.
  - 43 Gelius 2013, s. 20.
  - 44 GBS-NFKK Bjørnebrønd: Udateret "Beskrivelse til Projekt mrk. "Bjørn"" indleveret til konkurrencen.
  - 45 GBS-NFKK Bjørnebrønd: H. P. Jensen til Bøggild og Klint den 4. december 1937, underskrevet og returneret af Bøggild og Klint til borgmesteren. I brevet står afleveringsfristen angivet til den 6. juli 1938, men det må være en fejl, idet Jeppesen var født den 9. juli, hvilket også er den tilrettede dato i borgmesterens udgave af konkurrencematerialet (programmet); Gelius 2013, s. 20 om kunstnernes formodede tvivl vedr. tidsfristen.
  - 46 GBS-NFKK Bjørnebrønd: Kaare Klint til H. P. Jensen den 10. december 1937. Her

- gentages J.P. Jeppesens fejlagtige fødselsdagsdato, som fremgik af H. P. Jensens brev af 4. december 1937 til Bøggild og Klint.
- 47 GBS-NYKK Bjørnebrønd: Henry Luckow-Nielsen og Svend Rathsack til H. P. Jensen den 27. december 1937.
- 48 GBS-NYKK Bjørnebrønd: Henry Luckow-Nielsen og Svend Rathsack til H. P. Jensen den 27. december 1937.
- 49 GBS-NFKK Bjørnebrønd: H. P. Jensen til Bøggild den 6. januar 1938.
- 50 Jf. GBS-NFKK Bjørnebrønd: Klints brev til H. P. Jensen den 10. december 1937 i et forsøg på at udskyde underskrivelsen af borgmesterens brev af 4. december 1937 om afsløring den 6. (9.) juli 1938.
- 51 GBS-NYKK Bjørnebrønd; Gelius 2013, s. 21.
- 52 GBS-NFKK Bjørnebrønd: Kaare Klint til H. P. Jensen den 12. april 1938.
- 53 GBS-NFKK Bjørnebrønd: H. P. Jensen til Mogens Bøggild den 25. juni 1938.
- 54 GBS-NFKK Bjørnebrønd: Kaare Klint til H. P. Jensen til 29. august 1938.
- 55 GBS-NFKK Bjørnebrønd: Kaare Klint til H. P. Jensen den 26. oktober 1938; Overenskomst mellem Mogens Bøggild, Kaare Klint og Børge Schiøler af 8. januar 1939.
- 56 GBS-NFKK Bjørnebrønd: H. P. Jensen til Kaare Klint den 30. august 1938.
- 57 GBS-NFKK Bjørnebrønd: Kaare Klint til H. P. Jensen den 31. august 1938.
- 58 GBS-NFKK Bjørnebrønd: Kaare Klint til H. P. Jensen den 26. oktober 1938.
- 59 GBS-NFKK Bjørnebrønd: Kaare Klint til H. P. Jensen den 26. oktober 1938.
- 60 GBS-NFKK Bjørnebrønd: H. P. Jensen til Kaare Klint den 3. november 1938 (tilskrevet J.P. Jeppesen den 27. oktober, men først svar fra denne den 3/11-1938 pga. bortrejse).
- 61 GBS-NFKK Bjørnebrønd: Kaare Klint til H. P. Jensen den 11. januar 1939; Overenskomst mellem Mogens Bøggild, Kaare Klint og Børge Schiøler af 8. januar 1939.
- 62 GBS-NFKK Bjørnebrønd: Kaare Klint til H. P. Jensen den 3. maj 1939.
- 63 GBS-NFKK Bjørnebrønd: Kaare Klint til H. P. Jensen den 3. maj 1939; Mørch & Hertig 1987, s. 18; Gelius 2013, s. 21; omtale af borgmesterens takketale ved afsløringen i LF Folketidende den 31. juli 1939. En historie om, at Bøggild ikke selv kunne hugge i granit, må afvises som ukorrekt. Bøggild udførte eller eftergik selv alle finere enkeltheder i figuren, og enkeltheder er der jo mange af, jf. Mørch & Hertig 1987, s. 20.
- 64 GBS-NFKK Bjørnebrønd: Kaare Klint til H. P. Jensen den 8. juni 1939.
- 65 GBS-NFKK Bjørnebrønd: Kaare Klint til H. P. Jensen den 12. juni 1939
- 66 Gelius 2013, s. 16.
- 67 Gelius 2013, s. 10 – 11, som har Bøggilds citat fra Eric Erlandsens artikel Ørnen i buret i "Billedkunst", oktober 3 2000, s. 7.
- 68 Gelius 2013, s. 11. Om Bøggilds notoriske forsinkelser skriver Gelius 2013 skriver også s. 17, at det, at Bøggild var sen til at afslutte et værk, har ført til den misforståelse, at han i det hele taget arbejdede langsomt. Det er dog en fejlagtig opfattelse, for når han først stod med leret i hænderne, gik modelleringen endog særdeles hurtig. Gelius skriver således, hvordan gamle elever på kunstakademiet endnu kunne huske, hvordan de om morgenen, når de kom til akademiet, kunne blive mødt af synet af en helt ny skulptur, som Bøggild havde smækket op i løbet af nogle timer den foregående aften.
- 69 DSDE 2019 – Intarsia: Intarsia er dekorationer udført i forskellige træsorter, der nedfældes i en massiv træplade på møbler, paneler o.l.
- 70 Gelius 2013, s. 21 – 22; DSDE 2019 – Bøggild; DSDE 2019 – Klint.
- 71 Se de mange breve fra Kaare Klint til H. P. Jensen i GBS-NYKK Bjørnebrønd; Gelius 2013, s. 21.
- 72 GBS-NFKK Bjørnebrønd: Kaare Klint til H. P. Jensen den 7. januar 1938.
- 73 Gelius 2013, s. 21.
- 74 LF Folketidende, 31. juli 1939.
- 75 LF Folketidende, 31. juli 1939.
- 76 LF Folketidende, 31. juli 1939.
- 77 LF Folketidende, 31. juli 1939.

- 78 LF Folketidende, 31. juli 1939.
- 79 LF Folketidende, 1. august 1939.
- 80 GBS-NYKK Bjørnebrønd: samlet regnskab for Bjørnebrønden dateret den 28. november 1939 og underskrevet af H. P. Jensen; DST Prisberegner 1939 til 2018-priser.
- 81 GBS-NYKK Bjørnebrønd: samlet regnskab for Bjørnebrønden dateret den 28. november 1939 og underskrevet af H. P. Jensen samt diverse regninger og faktura-bilag.
- 82 Gelius 2013, s. 11.
- 83 Gelius 2013; Kjærboe 2013; Wivel 2013.
- 84 Mørch & Hertig 1987, s. 20.
- 85 Gelius 2013, s. 22.
- 86 GBS-NYKF Byjubilæum 1989, pressemeddelelse fra Byjubilæumskomiteen, maj 1988.
- 87 LBL 2018.

J. L. Ridders avistegninger fra Lolland-Falster

af Bjørn Westerbeek Dahl

Tegneren J.L. Ridter besøgte i sensommeren 1911 Lolland-Falster og publicerede i det følgende halve år flere tegninger fra sit besøg i det københavnske dagblad "Aftenposten". Men både før og efter sin rejse tegnede han motiver fra Lolland-Falster til avisen. Flere af tegningerne var led i formidlingen af "Bedre Byggeskik", der havde til formål at højne arkitekturstandarden i Danmark, og som fik afgørende betydning for dansk arkitektur i første halvdel af 1900-tallet. Ridders tegninger og Aftenpostens tekster giver desuden et godt billede af, hvad man ønskede at fremhæve over for læsere af avisen, der i særlig grad læstes af menigmand.

I årene mellem 1907 og 1916 udførte tegneren J. L. Ridter mere end 850 illustrationer til det københavnske dagblad Aftenposten. Sammen med en kortfattet tekst bærer de tydeligt præg af, at avisen var af almen oplysende karakter beregnet for menigmand. Det gælder tydeligt præsentationerne af de enkelte købstæder, hvor Ridter udførte en kollage af karakteristiske motiver fra byen, som han havde opfanget det under sit besøg. Det kunne være et nyt vandtårn, et alderdomshjem, en markant privat bygning

eller et smukt, malerisk gadeforløb. Disse tegninger giver et indtryk af, hvad man i samtiden var interesseret i at vise frem.

Af større interesse er dog de tegninger, der præsenterer tidens nyeste arkitektur. Aftenposten agiterede direkte for den reformbevægelse blandt yngre arkitekter, der i 1907 lanceredes under betegnelsen "Bedre Byggesæt", men som eftertiden har værdsat under navnet "Bedre Byggeskik". Bevægelsen havde til formål at erstatte den udbrede "stilløse" arkitektur, som man kunne finde rundt omkring i bl.a. stationsbyerne, med velproportionerede huse, bygget af gode materialer, som samtidigt var billige og kunne bygges af lokale håndværkere for folk med beskedne indtægter.¹ Avisen havde tætte kontakter til arkitekternes Tegnehjælp, der i særlig grad var primus motor i agitationen, og hvor man kunne få råd og vejledning i at få tegnet et godt hus, og en række af tidens førende arkitekter stod til rådighed med hjælp hertil.

Aftenposten havde redaktion i København, og langt de fleste af Ridders tegninger til avisen viser naturligvis motiver fra hovedstaden og den nærmeste omegn: København voksede omkring år 1900 kraftigt, byggeaktiviteten var omfattende, og Aftenposten orienterede derfor hyppigt om de

mange bemærkelsesværdige huse, der opførtes rundt omkring i hovedstadsområdet.

Men avisen var langt fra en københavneravis. Redaktionen ønskede tydeligvis også at dække provinsen, og den sørgede for at fremdrage, hvad der fandtes af interessant uden for hovedstaden. Lolland-Falster er repræsenteret med 21 tegninger, hvoraf de syv er generelle købstadsbeskrivelser, resten er anbefalinger af den nyeste arkitektur.

Aftenposten hørte ikke til de toneangivende dagblade, og Ridters tegninger og de tilhørende tekster har i mange år været totalt glemt, men de fortjener at blive trukket frem i lyset, da de med deres tekster giver et glimrende indtryk af det opbrud i arkitekturen, der fandt sted i disse år.

Janus Laurentius Ridter var født i Åkirkeby den 14. august 1854 som søn af en skrædder.² Efter sin konfirmation i 1868 kom han i lære som kontorist og medhjælper på Bornholms Amtstue, hvor han arbejdede i nogle år. Men så forlod han brat sin føde og rejste til København, hvor han den 1. juni 1875 begyndte som boghandlermedhjælp. I 1884 grundlagde han sammen med N. Olaf Møller firmaet ”Ridter og Møller” i Skindergade 27, men han trak sig allerede samme år tilbage fra kompagniskabet for at hellige sig sine interesser for journalistik og malerkunst. Samtidig var han blevet gift med en bornholmerpige, Petra Johanne Kirsten Nielsen, som han i de følgende år fik flere børn med. Kun en enkelt søn overlevede barneårene.

Det var et brat skifte i den da 30-årige bornholmers liv, og sandsynligvis lidt af en social deroute. I Kraks Vejviser optræder han som grosserer (1886-87), arkitekturtegner (1888-89) og (fra 1891) som kunstmaler. Vejviseren fortæller også, at han fra 1884 til

1896 boede på otte forskellige adresser, der alle viser, at familien ikke hørte til de mest velstående. Først omkring 1896 fik han et blivende hjem på adressen Nørre Voldgade 20, og han fik vel her lidt mere styr på sin tilværelse.

I disse år fik J. L. Ridter i et vist omfang opgaver for større og mindre erhvervsvirksomheder. Vi ved, at han i midten af 1880'erne tegnede forlæg for N. Malmgrens store billedværk ”Danmarks industrielle Etablissementer i Billeder med Tekst”, der udkom i årene 1887-1889. Ridter har i alt tegnet forlæg for 23 af værkets 97 litografier. Det var en genre, Ridter også senere arbejdede med, og han har vel kunnet skaffe sig lidt indtægt ved at udføre ”virksomhedsportrætter” her og der.

Han udførte også reklameplakater. Således findes en tysksproget plakat for ”Kattegat-Bad Gilleleje Hôtel & Badepensionat” fra 1896, og Ridter blev måske særligt benyttet, når der var brug for en tegner, der kunne bringe lidt liv over tekniske tegninger, således udførte han i 1903 en hel del tegninger til et katalog over maskinbyggede stålpladehuse for aktieselskabet ”Københavns Pavillonbyggeri”.

Fra 1890'erne stammer et stort antal akvareller af københavnske motiver, som han afbildede med reporterens nøgterne blik.³ Han opsøgte særligt steder, hvor ældre bygninger skulle vige for nye, og Ridter har derfor fået ord for at være en smule tilbagestående, omend uden sentimentalitet. Hans interesse for at kopiere ældre stik og fotografier syntes at bekræfte dette; men de dele af hans oeuvre, der er bevaret på Københavns Bymuseum, Øregårdsamlingen og spredt hos private, viser, at der kun er tale om en dokumentation af ”det gamle”, før det viger for det nye, der kom i stedet, og som tegningerne klart viser glæden ved.

J.L. Ridter i sit atelier med hustruen. Privateje.

Måske var det blot et udtryk for en vis fornemmelse for markedet, for familien Ridter har rimeligvis levet af de indtægter, han fik ved salget af akvarellerne. Hvorledes det er foregået, og hvem der købte, vides dog ikke.

Ridter ophørte stort set med at udføre disse tegninger i 1906, netop da han blev tilknyttet Aftenposten. Hans virksomhed som tegner her har vel betydet, at hans produktion kom i faste rammer, og sandsynligvis har han kunnet leve af de to til tre tegninger han udførte til avisen pr. uge.

Skattebøgerne, der tidligere havde afslø-

ret en mere beskedne indtægt, fortæller da også, at han i disse år betalte skat af en indkomst på 1.200-1.250 kr. stigende til de 1.800-1.900 i årene 1911 og 1912.

I 1917 ophører hans tegninger i Aftenposten ganske pludseligt. Hans indtægter daledte til 900 kr. om året, og en mindre formue, der i de gode år havde været oppe på 2.000 kr., forsvandt fuldkommen i de følgende år.

Da var Ridter i begyndelsen af 60'erne. Man må formode, at han er blevet ramt af sygdom. Han døde som følge af et slagtilfælde den 30. november 1921, da han plud-

seligt faldt om ud for Skindergade 27 i det indre København, altså ud for den forretning, hvor han og N. Olaf Møller i en kort periode havde drevet boghandlervirksomhed sammen. Ved ankomsten til Kommunehospitalet var han død.

Nekrologerne var venlige, men skjulte heller ikke, at ”hans Kunstnerdrømme aldrig gik i Opfyldelse, og Døden kom som en Befrielse”, som der stod at læse i Socialdemokraten. Også hans gamle avis omtalte dødsfaldet i meget nøgterne vendinger, i betragtning af at han havde været tilknyttet avisen i godt 10 år.

Ridter blev hurtigt glemt som kunstner, men hans akvareller gav ham en vis anseelse som en ”moderne Fattig-Holm”, og mange har været hyppigt gengivet i den historisk-topografiske litteratur, hvor hans lidt naive, men ganske troværdige gengivelser har vist deres force.⁴

Derimod blev tegningerne fra Aftenposten hurtigt glemt: Forlæggene er gået tabt, og de er derfor ikke som tegningerne fra før 1906 dukket op på auktioner og i private samlinger, så de kunne holde erindringen om Ridters virksomhed på dette område i live. En systematisk gennemgang af Aftenposten har imidlertid kunnet registrere over 850 tegninger fra hans hånd, der vidnede om hans store flid.⁵

Avisillustrationerne har givetvis givet Ridter brød på bordet, men ikke foldet hans nydelige tegninger særlig godt ud. Originalerne synes alle at være udført som farvelagte akvareller i lighed med de mange kendte tegninger fra før 1906, men for at blive reproduceret i avisen skulle de fotograferes, og billedet forsynes med raster, så der kunne skabes en kliché, der kunne bruges direkte til trykningen. Her sparede

Aftenposten tilsyneladende på udgifterne: Rasteren er undertiden meget grovkornet, og gengivelsen synes i flere tilfælde nærmest forvrænget i forhold til originaltegningen, helt bortset fra at illustrationerne kun kunne gengives i gråtoner uden deres fine farver. Men det er jo den eneste repræsentation af tegningerne, der findes, og med dem må man i dag lade sig nøje.

Ridters tegninger blev i avisen gengivet med en kortfattet tekst, som præsenterer motivet for læseren. De er næsten alle usigenerede – det gælder således teksterne til samtlige tegninger fra Lolland og Falster. Det forekommer mest sandsynligt, at disse tekster er skrevet af redaktionen, der tydeligvis er blevet fodret med realoplysninger og beskrivelser af Ridter. Tekstens hyppige omtale af ”vor Tegner” synes at bekræfte dette. De oplysninger, som Ridter havde fået lokalt, skinner dog ofte tydeligt igennem. I teksten til tegningen af Rødby (gengivet 7. september 1911) synes sammenligningen af indskriften på rådhuset med den tilsvarende på rådhuset i Nexø, der lå tæt på Ridters barndomshjem, at stamme fra ham.

I andre tilfælde kommer oplysningerne fra de personer, som Ridter havde fået forlæg fra. Mange af tegningerne viser tidlige faser af projekter, der først senere blev til virkelighed, og som Ridter derfor ikke kunne tegne ”in natura”. Ridters største billedleverandører var arkitekter og bygmestre, der smukt blev krediteret i teksterne for at have vist ”vor Tegner” opstalter og grundplaner af nyprojekterede huse samt fortalt om omstændighederne ved byggeriet.

Den pædagogiske funktion over for læseren ses f. eks. i artiklen for 5. august 1909, hvor Aftenposten ligefrem gav eksempler på, hvorledes man brugte ”Arkitekternes Tegnehjælp”. En bygherre skulle indsende

forslag og idéer til sit planlagte hus med en angivelse af de økonomiske muligheder, hvorefter man fik en tegning retur fra en af landets førende arkitekter inden for reformbevægelsen "Bedre Byggeskik". Det havde postekspedient frk. B. [Trykfejl for V.] Mathiesson i Saksøbing gjort: Hun havde angivet, hvor mange og hvor store værelser hun ønskede sig, og anført et omtrentligt omkostningsniveau, og så fået tegninger og planer retur af den velrenommerede Thor-kild Henningsen (gengivet 5. september 1909).

Ridter brugte ofte arkitekturudstillinger og konkurrencer som afsæt for kontakten til arkitekterne. Det gælder f.eks. gengivelse af et "Landsted til helaarlig Beboelse", der i ændret form tænkte opført ved Nykøbing Falster. Her var Ridter hurtigt ude, idet udstillingen åbnede i Den Frie Udstillingsbygning i København den 6. oktober, og tegningen var allerede i avisen den 28. Ridter var faldet over en model af huset, som han så havde udført en perspektivtegning af. Teksten til illustrationen synes også at antyde, at han havde haft kontakt med arkitekten J.P. Tvede. Omtalen af netop dette hus var bemærkelsesværdig, idet de store dagblade tilsyneladende ikke nævnte Tvedes bidrag blandt de mange andre på udstillingen.⁶ De fleste tegninger er således gengivet på anden hånd på grundlag af tegninger – og i nævnte tilfælde ligefrem en arkitekturmodel.

Men Ridter har også leveret tegninger fra egne iagttagelser rundt om i landet. Aftenposten havde ligefrem en serie artikler med tilhørende Ridtertegninger, der hed "Gennem Landet", hvoraf en god del hvilede på indtryk, Ridter havde fået ved besøg rundt omkring. Af de 21 tegninger fra Lolland og Falster er de syv angiveligt resultatet af et besøg "gennem Danmarks sydlige Øer" i

august 1911, og sandsynligvis er samtlige de tegninger fra Lolland-Falster, der blev gengivet i perioden fra 19. august 1911 frem til 11. januar 1912, resultatet af rejsen. Der er ikke bevaret yderligere oplysninger om Ridters besøg. Blot ved vi, at Ridter den 8. august 1911 befandt sig i Rørbæk uden for Saksøbing, hvorfra der findes en nydelig tegning (gengivet i Aftenposten så sent som 10. januar 1912).

Nogle dage før den 19. august må han være kommet tilbage til København, for da gives Amtssygehuset i Nakskov som det første resultat af rejsen efter "Skitser paa Stedet, suppleret med Arkitektens Tegninger". Også her synes teksterne inspireret af hans indtryk af stedet.

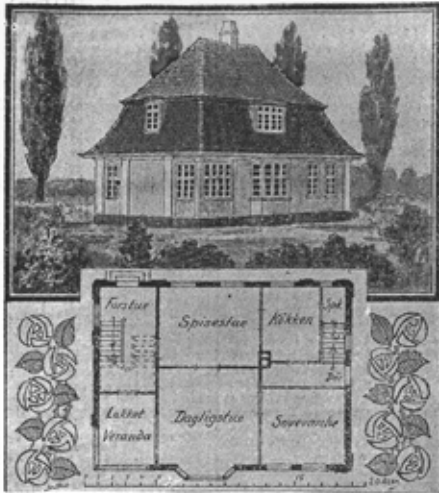
Teksterne i Aftenposten er sjældent særligt dybsindige. De er altid positive og optimistiske – og aldrig kritiske. Aftenpostens almindelige læsere skulle følge med, og avisen så det ikke som sin opgave at skabe debat ved utidig kritik af dette eller hint.

Arkitekturgengivelserne er ofte ledsaget af en beskrivelse af husenes indretning, som kunne fås ved studiet af en grundplan. Og man savner ikke den indirekte reklame for bygmester og håndværkere i angivelsen af, hvem der har opført det og til hvilken oftest overraskende lav pris. Gengivelsen i Aftenposten var åbenlyst et led i agitationen for at udbrede tankerne i Bedre Byggeskik blandt menigmand. Alene dette berettiger til at vise dem en vis opmærksomhed i vore dage.

Ridters Tegninger fra Lolland-Falster i Aftenposten

1909

Illustration 1

Arkitektforeningens Tegnehjælp: Beboelseshus ved Sækkøbing.

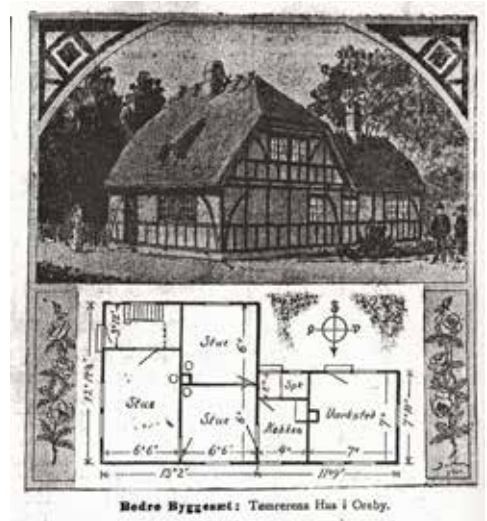
Tekst til illustration 1: 5. august 1909, s. 4: Arkitektforeningens Tegnehjælp: Beboelseshus ved Sækkøbing. JLR. 14,5 x 12,9.

Tegning og grundplan af hus for frk. B. Mathiesson ved Thorkild Henningsen. Postexpedient, Frk. B. Mathiesson i Sækkøbing agtede at bygge sig et eget Hjem og havde den gode Ide at henvende sig til Tegnehjælpen. Efter en Angivelse af de ønskede Værelser og deres Størrelse, samt den omtrentlige Byggesum har Arkitekt Thorkild Henningsen derefter givet Tegninger og Planer til det ovenstaaende, allerkæreste, lille Hus, som nu er under Opførelse, og som vil komme til at pynte paa Omgivelserne. Indretningen af Huset staar i god Samklang med det stilfulde Ydre, foruden de Rum i Stueetagen, som ses paa Billedet, bliver der i Tagetagen indrettet Gæsteværelse og Pigeværelse.

Husets Beboere synes at høre til de moderne Mennesker, der vil have rigeligt med Lys og Luft i Stuerne; der er, som man ser, godt med Vinduer.

Huset tænkes gulkalket med hvidkalkede Pilastre, Gesimsen, som er af Træ, males hvid, ligeledes males Vinduerne hvide, medens de udvendige Døre males blaa. Taget dækkes med sorte, glacerede Tegl, og Skorstene kalkes hvide.

Illustration 2

Bedre Byggesæt: Tømrers Hus i Oreby.

Tekst til illustration 2: 28. oktober 1909, s. 5: Bedre Byggesæt: Tømrers Hus i Oreby. JLR 1909. 13,5 x 13,3. Tegning og Grundplan.

Ovenstaaende Billede og Plan gengiver et hyggeligt og smukt Haandværkerhjem paa Landet. Det er en Bolig med Værksted for Tømreren ved Godset Guldborgland paa Lolland, bygget efter Tegning af Arkitekt Godfred Tvede i København.

I Stedet for et langt, smalt gult Murstenshus med Skifertag af den sædvanlige Sta-

tions-Type er det ved Arkitektens kunstneriske Behandling blevet til et herligt, lille, dansk Hjem af den gamle, maleriske Slags, der harmonerer saa godt med Landskabet. Det er, som man ser, indrettet som Vinkelbygning, idet Køkken og Værksted er lagt i en Tværlænge, medens de rummelige Stuer og Forstuen er fordelte i en omtrent firkantet Hovedbygning.

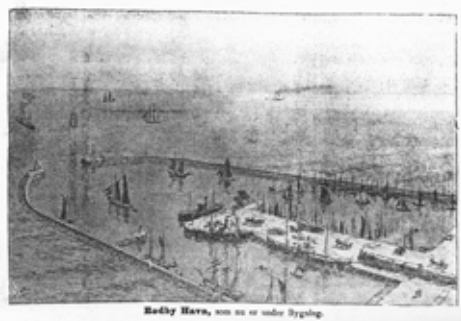
Bygningens Sokkel er støbt Beton med Cementpuds, tømret Fyrretræ med indmuret Tavl af almindelige, flammede Mursten, berappet og hvidtet, Bindingsværket mørktmalet, Taget af Straa.

I Stuerne er Breddegulve og pudsede Lofter, i Køkkenet Murstensgulv, i Ydermuren er anbragt Rister til Ventilation under Gulvene.

Lolland har sin Skønhed i Øens store Frugtbarhed og de ved Kunst anlagte Herregaardsparker. Et af de Steder, hvor der er særlig smukt, er Oreby ved Saxkøbing Fjord, og paa dette Sted kan man nemt forestille sig, at det lille Hus maa tage sig særlig smukt ud.

1910

Illustration 3a

Tekst til illustration 3a: 25. februar 1910, s. 5: Rødby Havn, som nu er under Bygning. JLR 1910.12,2 x 18,4.

Siden Esbjerg Havn blev anlagt, har man ikke næret større Forventninger til nogen ny dansk Havn end til den, der for Tiden anlægges ved Rødby. Det var vel oprindeligt Hensynet til den rige Fiskefangst ved Lollands Sydkyst, der gav Stødet til, at der blev gjort Alvor af Havneanlægget. En Mængde Fiskere, ikke blot fra Lolland, Falster og Fyen, men ogsaa fra Jylland og Bornholm, drev indbringende Fiskeri imellem Lolland og Femern, men der var fra langt til den nærmeste Havn; man havde Valget mellem Nakskov og Gedser, og ikke saa faa danske Fiskere søgte ned til tyske Havne, hvad der jo ikke var til Gavn for de danske Forbrugere.

Illustration 3b - Rødby Havn Situationsplan.

Havnens Anlæggelse er derfor bleven støttet af de forskellige Fiskeriforeninger i Landet, og den vil blive til uvurderlig Gavn for Fiskerne, men det er dog som Trafikhavn, at Rødby Havn vil faa ligefrem europæisk Betydning. Det er givet at Forbindelsen mellem Vesteuropa og Skandinavien i Fremtiden vil gaa over denne Havn og ikke over Gedser. Der vil ad Aare blive installeret Færgeforbindelse mellem Lolland og Femern, hvorved Vejen til Hamborg forkortes, og Sørejsen kun bliver 2½ Mil (der er ca. 6 Mil mellem Gedser og Warnemünde). Rødby vil med et Slag gaa ind i Rækken af de kendte Byer med den internationale Trafik. Havnen indrettes saaledes, at den let kan udvides og forsynes med Færgelejer. Den foreløbige Havn vil, som det ses af Billedet, komme til at bestaa af tre Dele, en Forhavn, hvis Størrelse bliver 3 Tdr. Ld. med en Dybde af 15 Fod, og to Inderhavne, hver paa 2 Td. land, den nærmeste er Trafikhavnen og har 14 Fods Dybde, den anden er Fiskerihavnen, som er fra 6-10 Fod dyb. Imellem disse Havne ligger en Pier, som er 375 Fod lang og 3 Gange saa bred som en almindelig københavnsk Gade, nemlig henved 150 Fod. Paa hver Side af Pier'en kommer dobbelte Jernbanespor. I Fiskerihavnen indrettes Slæbesteder med forskellig Dybde for Baade og Hyttefade. Havnen skal kunne rumme ca. 100 Fiskerfartøjer.

Arbejdet med Havnens Opførelse paabegyndtes i April i Fjor af Entreprenør Hey, der overtog det for en Sum af 415,000 Kroner. Efter Overslaget vil Havnen komme til at koste 460,000 Kroner, hvoraf Staten giver den ene Halvdel, og Rødby Kommune, Amtet, Sukkerfabrikkerne o. fl. a. den anden Halvdel. Til første Oktober 1911 skal Havnen efter Overslaget staa færdig.

Havnen ligger, som man ser af Kortet, en lille Mils Vej fra Rødby. Det var efter en af

Ingeniør J. Munch-Petersen for Vandbygningsdirektoratet foretagen Opmaaling af Kysten, at man valgte at anlægge Havnen paa dette Sted. Forholdene frembød her nogle Fordele, blandt andet den, at Molerne kunde føres ud paa tilstrækkelig Dybde, og Faren for Tilsanding her var saa godt som udelukket.

Da Afstanden fra selve Rødby er saa stor, er det temmelig sikkert, at der ved Havnen vil rejse sig en ny By. Med dette for Øje har man exproprieret 2 Gaarde, hvis Arealer stødte til Havnen, i alt 120 Tdr. Land. Arealet er paa Kortet indrammet ved en punkteret Linie. 25 Tdr. heraf er reserveret til fremtidige Havneudvidelser. Terrænet er her saa lavt, at Vandet staa lige under Græsset. Paa det højere liggende Parti vil man opføre Byen, og for ikke at faa en af de kendte, planløse Stationsbyer om igen er Arkitekt A. Clemmensen i Færd med at udarbejde Planen til Anlæggelsen af en ny By. Vi skal senere komme tilbage til denne interessante Del af det betydningsfulde Foretagende som hedder Rødby Havn.

Illustration 4

Tekst til illustration 4: 7. juni 1910, s. 5: *Gennem Landet: Billeder fra Maribo. Kirken Vandtårnet Stiftsmuseet. JLR 1910. 10,7 x 21,0.*

Af de tre danske Byer, der i sin Tid fik Navn efter den hellige Jomfru, Maribo, Mariager

og Mariested (nu Sæby), blev Maribo den betydeligste, beliggende som den var paa en af vore frugtbareste Øer. De tre Byer betegner hver for sig nogle af Landets mest naturskønne Partier, Maribo ikke mindst. Mellem de to Søer, den store Maribo Sø eller Sønder Søen og den mindre Nørresø, gemmer Byen sig under løvrige Træer, en hyggelig, gammel Købstad, der altid har havt noget fornemt over sig.

Det første af vore Billeder viser Byens Kirke, set fra det idylliske Skovparti, der ligger ligeoverfor og som hedder Bangs Have. Den var tidligere Birgittinernes Klosterkirke, opført i det 15. Aarhundrede, med Moderkirken i Vadstena som Mønster. Det slanke Taarn foran er 112 Fod højt, selve Kirken er temmelig lang, og dens rummelige Indre er ualmindelig smukt og seværdigt.

Som bekendt ligger Christian den Fjerdes Datter Eleonora Christine Ulfeldt begravet her, død 1698.

Det næste Billede er en arkitektonisk Prydelse, Byen har faaet i den sidste Tid, et Vandtaarn opført efter Tegning af Arkitekt Alf. Jørgensen, København. Det staaer i den østlige Del af Byen og er bygget af armeret Beton, rummer 130 Kubikfavne Vand, er 22 Mt. højt og har kostet 16,000 Kroner. Foruden i det hele at være smukt tegnet har Taarnet faaet en særlig kunstnerisk Udsmykning. Over Granitsokkelen er som Base for de bærende Piller anbragt Frøer og Tudser og foroven sammenholdes Pillerne af Baand, formet af Vandøgler. Paa Billedet ses et Par Modeller af disse karakteristiske Dyr, som er udførte af Billedhugger Th. Hansen.

Det sidste Billede viser Maribo Stiftsmuseum, som Rejsende, der kommer til Byen med Banen, strax lægger Mærke til, naar

de passerer ind ad Torvegade. Den stilfulde Bygning er opført 1890 af det Kgl. Theaters Arkitekt Prof. Ove Petersen. Den indeholder en Oldsamling, en historisk Samling og en fortræffelig Fugle-Samling. Desuden en Kunstsamling, der jævnlig fornyes ved Indkøb hos vores Kunsthandlere. Tillige har Stiftsbiblioteket til Huse i Bygningen.

Illustration 5

Tekst til Illustration 5: 28. december 1910, s. 5: Fra "Den frie Arkitektforening"s Udstilling: Landsted til helaarig Beboelse. JLR 1910. 6,7 x 13,4. – I ændret Form udført i Nykøbing Falster af Ingeniør Berthelsen ved Arkitekt Tvede.

Som tidligere nævnt, er det mest Privatbygninger og Beboelseshuse udenfor København, man finder paa "Den frie Arkitektforening"s Udstilling, men de er ogsaa gode nok. Til de bedste hører Arkitekt J. P. Tvedes. Efter en Model paa Udstillingen har vor Tegner gengivet ovenstaaende fortræffelige Bygningskomplex af Arkitekt Tvede. Den kaldes "Helaarsbolig med Have udenfor København". For at faa det meste med er Landstedet taget fra Gaardsiden, hvor man ser de to Sidefløje, der saa fortræffeligt føjer sig sammen med Hovedbygningen. Til Havesiden ser Bygningen maaske mere herskabelig ud, den har her fulde 2 Etager med Karnappen og en bred, stilfuld Indgang.

I noget ændret, mere sammentrængt Form er

Bygningen opført for Ingeniør Berthelsen, Nykøbing Falster, men det vilde være ønskeligt, om dette maleriske Bygningskomplex kunde komme til Udførelse i sin Helhed.

Af samme Arkitekt findes desuden paa Udstillingen en Birkedommerbolig ved Holsteinsborg, der gør megen Lykke, og bl.a. et særdeles fint Hus, bygget for Herredsfuld­mægtig Vogelius i Frederikshavn.

1911

Illustration 6

Tekst til illustration 6: 19. august 1911, s. 5: Gennem Landet: Det nye Amtssygehus i Nakskov. Nakskov Aug. 1911 JLR. 8,8 x 20,5.

Øst for Nakskov, paa en Grund, der tidligere har tilhørt Sukkerfabrikken, har der i Sommerens Løb rejst sig et Bygningskomplex, der efterhaanden, som det skred frem, har antaget en stilfuld og monumental Karakter. Det er det nye Amtssygehus, der opføres til Erstatning for det gamle Sygehus i Nakskov Bredgade.

Efter Skitser paa Stedet, suppleret med Arkitektens Tegninger, bringer vi i Dag et Billede af Bygningens Hovedgade, set fra Sydøst med Nakskov By i Baggrunden. Som man ser, bliver det en særlig smuk Bygning i det Ydre, og hvad det indre angaar, da vil Resultatet blive som alt, hvad man har af nyere kommunale Anstalter i Nakskov; det mest tidssvarende, der kan tilvejebringes. Sygehuset faar indtil videre 52 Senge, men

kan let udvides. Byggesummen andrager 215,000 Kr., hvoraf Amtet udreder $\frac{1}{2}$ og Nakskov Kommune Resten.

Tegningen til Bygningen er udført af Arkitekt Glahn i Nykøbing F. Ingeniørarbejderne udføres af Ingeniør Sv. Koch i København, og Bygningerne opføres af Muremester J. M. Andersen i Nakskov. Købmand Julius Tarp, Nakskov, er Formand for Byggeudvalget.

Bygningen, der er højt og frit beliggende, fremtræder i graat Puds med hvide Gesimser og sort glaceret Tag, kronet med et lille Kobberspir.

Illustration 7

Tekst til illustration 7: 6. september 1911, s. 6: Gennem Landet: To Nybygninger i Saxkøbing. Muremester Christensens Hus-Elektricitetsværket. JLR. 8,7 x 20,5.

Fra en Rejse gennem Danmarks sydlige Øer, har vor Tegner hjembragt Billederne af de hosstaaende to Nybygninger, der er under Opførelse i Saxkøbing. Det første er et Privathus, der bygges i Søndergade af den kendte og ansete Muremester C. F. Christensen, der i Byen, efter Tegning af Hr. R. Christensen Jun.

Den efter de stedlige Forhold anseelige Bygning vil saavel i sit Ydre som ved sin praktiske Indretning betegne det mest moderne paa Beboelseshusenes Område i den lille By. Den opføres af røde, haandstrøgne Sten paa en grovpudset Cementsokkel og tækkes med sortglaserede Tagsten. Paa

Hjørnet kommer Blomsteraltaner under Vinduerne, dækkede af et lille Tag under Gesimsen.

Der er en Lejlighed i hver Etage, Mansard-etagen medregnet; og hver Lejlighed har 3 Værelser, Pigekammer, Køkken, Spisekammer og W. C., indlagt Vand, Gas og elektrisk Lys. Under hele Huset er Kælder, hvori foruden Gennemgang til Gaarden findes Vadske- og Brændselsrum.

Naar der ovenfor nævnes, at det nye Hus faar elektrisk Lys, da er dette noget Nyt i Saxkøbing, idet Byen først nu faar Elektricitetsværk. Det anlægges paa en Grund ligeoverfor Jernbanestationen af Ingeniør Walther, København, og forannævnte Hr. C. F. Christensen er Murermesteren. Paa Billedet Nr. 2 ses Bygningen, saaledes som den vil komme til at se ud, naar den staar færdig. Den opføres af røde haandstrøgne Mursten paa Granitsokkel og tækkes med røde hollandske Falstagsten. Gesimsen pudses og hvidtes, Slutsten og Kilesten samt Søjlen mellem Vinduerne udføres i Granit. Byggesummen er ca. 11,000 Kr.

I Baggrunden ses Byens slanke, karakteristiske Vandtaarn.

Illustration 8

Tekst til illustration 8: 7. september 1911, s. 6: Gennem Landet: Billeder fra Rødby. Rødby Aug. 1911 JLR. 13,5 x 20,5. – Anlægget med Pavillonen, Gadeparti med Kirken og Raadhuset.

Rødby er, som bekendt, en af Danmarks mindste Byer. I et Aktstykke fra 1776 omtales den som ”denne over alle uanseelige Købstad”. Indtil Slutningen af Frederik den Sjettes Tid var de fleste Huse i Byen straatækte, og indtil et Hundrede Aar i Forvejen (1735) havde den Byfoged fælles med Maribo.

Kommer man nu til Byen, gør den ingenlunde noget særlig smaastadsagtigt Indtryk, den præsenterer sig nu som en fin og hyggelig Købstad, og for Resten er da f. Ex. Præstø, Saxkøbing, Ebeltoft og 3 af de bornholmske Byer mindre end Rødby. Tager man Byens Markjorder med, er dens Omfang endog meget anseeligt. ”Bymarken” og ”Rødby Forland”, hvis Gaarde og Huse i kommunal Henseende hører til Byen, udgør henved 5000 Tdr. Land.

Brande og Stormskader har af og til været slemme ved den lille By. I et Kongebrev af 1551 siges, at ”da Byen for Størstedelen er brændt, skulde det undersøges, om det ikke var bedre at lægge den nærmere Stranden”. Der var nemlig i det 16. Aarhundrede en stærk Trafik til Holsten og Femern over Rødbys Udhavn ved Dragsminde; de mange fremmede, der i den Anledning kom til Byen, foranledigede Kongen til at bede Præsten, Hr. Jacob Jacobsen, om at trække sig tilbage, da Hans kongelige Majestæt af Hensyn til de fremmede ønskede ”en Præst af større Lærdom” ansat i Rødby. I Aaret 1749 sandede Havnen ved Dragsminde til og blev nedlagt; efter den Tid var Gabet ved Kramnitze Byens Udhavn.

Der anlægges nu, en Mil Syd for Byen, ved Syltholm, en stor, moderne Havn, hvorefter man venter sig meget. Vi skal i et af de følgende Numre bringe Billeder og Beskrivelse af den i dens nu snart færdige Tilstand. En Stormflod 10. November 1694 hærgede

Byen saa meget, at Borgerne maatte ansøge om Skattelettelse, og fra den nyere Tid erindres Stormfloden 13. November 1872, for hvilken en Sten, rejst i Byens Nørregade 1887, er sat som Minde med Angivelse af, hvor højt Vandet naaede.

Paa ovenstaaende Billede har Tegneren gengivet et malerisk Parti af Byens Vestergade, hvor grønne Træer titter frem mellem de røde Tage. Til Venstre ses Kirken, som stammer fra det 15. Aarhundrede og har en meget smuk og værdifuld Altertavle: Christus hos Martha og Maria, malet af A. Dorph 1894. Til Højre i Gaden ses Gavlen af Byens tekniske Skole, bygget i 1895 af Haandværker- og Industriforeningen.

Foroven ses Byens "Anlæg" med Pavillonen, der ligger tæt op til Byens Nordside, et overordentlig hyggeligt Sted, ca. 30 Aar gammelt.

Raadhuset, nederst til Højre, er opført 1853; paa dens Frontparti staar den Sætning, der bl. a. ogsaa er anbragt paa Raadhuset i Nexø: "Ingen maa tage sig selv Ret".

Illustration 9

Tekst til illustration 9:10. september 1911, s. 4: Gennem Landet: Et moderne Varehus i Nykøbing paa Falster. JLR 1911. 10,8 x 20,5.

De moderne Varehuse med Butiksvinduer efter Verdensstædernes System finder nu ogsaa Vej til de danske Provinsbyer. Vi

bringer i Dag Billedet af et saadant, der opføres efter Københavnermønster i Nykøbing paa Falster, og allerede i sin halvfærdige Skikkelse vækker stor Opmærksomhed i Byen.

Bygningen, der kun bliver med en høj Stueetage, faar Plads i den stærktbefærdede Jernbanegade og kommer, som Billedet viser, til at danne et meget karakteristisk Gadebillede med Arkitekt Ambts smukke Vandtaarn i Baggrunden.

Der indrettes i den lange Facade 6 Butiker, som efter Omstændighederne kan deles, og endnu inden Bygningen er færdig, er de alle udlejede. Systemet bestaar som bekendt i, at Butikerne former sig som en Række Karnapper: Karme og Sprosser bliver af Messing, og Karnapperne faar Kobbertage.

Forøvrigt anvendes ved denne Bygning første Gang her i Landet Lapis-Puds, som paa kort Tid har fundet stor Udbredelse i Sverrig og Tyskland og er indført her i Danmark af Ingeniør Harald Rump. Det dannes af findelte Stenarter med forskellige Toner, hvorved det færdige Puds kommer til at staa i ægte, uforgængelige Farver, som man ønsker dem, i Modsætning til Cementpuds, som er trist og graa.

Bygningen opføres af Tømrermester Lauritz Larsen der i Byen. Arkitekt Carl J. Larsen, København, har tegnet den og har skilt sig fortræffeligt fra Opgaven.

Illustration 10

Tekst til illustration 10: 14. september 1911, s. 5: Det nye Elektricitetsværk i Maribo. JLR 1911. 7,5 x 13,5.

Maribo er nu i Færd med at anlægge et Elektricitetsværk. Det skal være færdigt i Midten af November, og der er allerede stillet Lysmaster op i Gaderne. De store Jernopstandere, der de fleste Steder er højere end de omliggende Huse, pynter ikke paa Byen, men derved er der jo intet at gøre. Ved Aftenstid, naar Lamperne sender det hvide, kraftige Lys over den kønne hyggelige By, vil Arrangementet forhaabentlig tage sig noget bedre ud.

Bygningen, hvor Elektricitetsværket faar Plads, bliver særdeles smuk og vil gøre sig saa meget mere gældende, som den faar en fortræffelig Beliggenhed. Den opføres paa et kuperet Terræn Nord for Byen ved Hjørnet af Suhrs Vej og Stien, som fører fra det lille Anlæg til Lysmose Skov. Arkitekten er Hr. C. Brandstrup, København, og efter dennes Facadetegninger bringer vi Billede af Værket, saaledes som det vil komme til at tage sig ud fra det ovennævnte Hjørne.

Bygningen opføres paa en Kampestens-sokkel af røde Mursten og faar rødt Tag. Naar man ser, hvor stilfuld og anseelig den repræsenterer sig paa Billedet, bliver man nærmest overrasket ved at høre, at hele Byggesummen kun andrager ca. 30,000 Kr.

Murermestrene er d'Hrr. H. P. Jensen og W. Wulff af Maribo.

Illustration 11

Tekst til illustration 11: 16. september 1911, s. 4: Gennem Landet: Havnen ved Rødby. JLR Aug 1911. 16,4 x 20,5. – Skolen, Toldboden, Rødby og Burg (Femern).

Havneanlægget ved Rødby nærmer sig nu sin Fuldendelse. Efter Planen skulde det være færdigt til 1. November i Aar, og det bliver det, til Trods for, at det for udenforstaaende ser ret tvivlsomt ud. Der staar henved 100,000 Kr. Sten paa Havets Bund, uden nogen fra Strandbredden vil kunne se, at der overhovedet er bestilt noget. Men da Molerne først viste sig over Vandet, formode Havnen sig hurtigt, og alle, som har set den, er enige om, at Ingeniør K. B. Hey, der har havt Anlægget i Entreprise, har præsteret et overordentlig solidt og dygtigt Arbejde.

Havnen ligger, som bekendt, ved Syltholm, 1 Mil Syd for Rødby, og som Følge heraf vil Banen fra Maribo til Rødby blive forlænget hertil. Der vil da være aabnet Mulighed for en international Trafik over Havnen af meget vidtrækkende Betydning.

Fra først af rejstes Sagen om en Havn ved

Rødby, nærmest som en Fiskerisag. Der var paa den 10 Mil lange Strækning fra Gedser til Nakskov Fjord ingen Havn, hvor Skibe paa Vej op gennem Østersøen kunde søge ind, og dette var især et føleligt Savn for de mange Fiskere, der drev Fangst i disse Farvande.

I 1906 dannedes et Udvalg for Tilvejebringelse af en Fiskerihavn ved Rødby. Det gik til Regeringen med et skitseret Projekt, Beskrivelse og Overslag udarbejdede paa Vandbygningsvæsenets Vegne af Docent, Ingeniør J. Munch-Petersen, og androg om et Statstilskud, idet Rødby Kommune tilbød at overtage Driften og Vedligeholdelsen.

Overslagssummen var kalkuleret til 460,000 Kr., og i Rigsdagssamlingen 1907-08 bevilgedes Halvdelen af dette Beløb. Af den anden Halvdel har Rødby Kommune ydet Halvparten, men desuden har Amtet og de nærliggende Sogne samt Sukkerfabrikkerne givet deres Bidrag.

Til Gengæld for Tilskuddet har Staten exproprieret et Areal paa 120 Tdr. Land ved Havnen for selv at overtage Udnyttelsen af dette til Byggegrunde og saa vidt muligt hindre uheldige private Spekulationer, der kendes andre Steder fra, f. ex. Esbjerg. Der er udarbejdet en Byggeplan med Angivelse af Grundenes Pris efter deres Belliggenhed, varierende fra 20 Øre til 2 Kr. pr. Kv.-Alen.

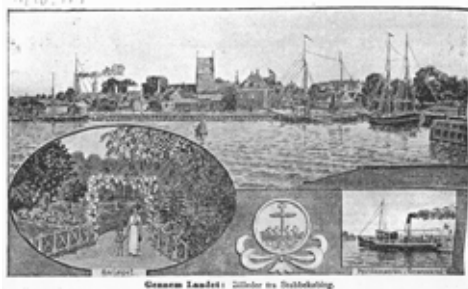
Den første Bygning i Rødby Havneby bliver forøvrigt en Skole, som opførtes i den nordre Del af Arealet efter Tegning af Arkitekt Glahn, Nykøbing. Den ses til Venstre paa ovenstaaende Billede. Til Højre ses et af de Fartøjer, der lossers Sten til Havnemolerne. De fleste af de til Arbejdet anvendte Sten er opfiskede ved Nysted. I Midten ses den beskedne Træbygning, hvor Toldvæsenet har Kontor, indtil det faar en mere

standsmæssig Bygning i Havnebyen.

Benyttelsen af Havnen som Overfartssted til Vesteuropa har i lige Grad interesseret Danske som Tyske. Paa et Møde i Lybæk i Efteraaret 1910 dannedes en dansk-tysk Komité for Tilvejebringelse af en Jernbaneforbindelse Hamburg-Lybæk, Lolland-København; af Komitéens Medlemmer har særlig Sagfører Ruder i Rødby udført et stort og dygtigt Arbejde til Sagens Fremme.

Paa det lille Kort kan man se Gedserlinien og Femernlinien, den sidstnævnte kræver en ny Bane fra Orehoved over Guldborg og Saxkøbing til Rødby, og naturligvis ligger Sagen endnu et Stykke ind i Fremtiden, men der er næppe Tvivl om, at den gamle Overfartslinie opstaaer igen under nye og tidssvarende Former.

Illustration 12

Tekst til illustration 12: 18. oktober 1911, s. 4: Gennem Landet. Billeder fra Stubbekøbing. Stubbekøbing. Aug. 1911 JLR. 11,7 x 20,5. – Anlæget, Postdamperen Grønsund.

De afsidesliggende Købstæder har sædvanlig en egen Charme over sig, og dette gælder ikke mindst for Stubbekøbing. Byen er ikke stor, den har vel næppe 2000 Indbyggere, og det er ikke godt at vide, om dens Jernbaneforbindelse vil bidrage til nogen egentlig Fremgang, den er jo saa ny endnu. De tidligere Baneanlæg paa Lolland-Falster

synes snarest at have været Byen til Skade, men man har jo Lov til at haabe det bedste.

Først sent fik Stubbekøbing en ordentlig Havn. Indtil 1840 tjente dens Vig, der Øst for Byen skærer sig ind under ”Kongenæs” til Havn for Byens Skibe. Saa anlagdes det nævnte Aar en Mole og et Brohoved tæt op til Byens Nordside; i de følgende Aar blev Anlægget forbedret, og endelig for godt 30 Aar siden blev den nuværende Havn dannet ved Udvidelse af den gamle. Den bestaar af et Bassin, 37,000 Kvadratalen stort, indrammet af to Vinkelmoler. Dybden er 12 til 14 Fod. Havnen har selvfølgelig gavnet Byen meget og vil vedblive at gøre det, hvordan det end ellers gaar.

Selve Byen er overordentlig hyggelig, og dens Kirke er den smukkeste paa Falster. Selvfølgelig har Stubbekøbing kun een rigtig stor Gade med mange Butiker og Forretningslokaler, men dens Liv er ikke præget af nogen nervøs Hast: de Forretningsdrivende sætter ofte deres Stol ud paa Fortovet uden for Butiken og faar sig her en lun Passiar med Byens andre Borgere, idet de smøger deres lange Pibe. Flere af Sidegaderne er i Sommertiden helt romantiske, en enkelt af dem er saaledes fra Ende til anden hegnet af mørkerøde Slyngrøser, der snor sig op ad alle Rækværker, som danner Skel mellem de smaa Haver foran Husene, der ligger lidt tilbagetrukne fra Gadelinien, det danner et højst tiltalende Billede.

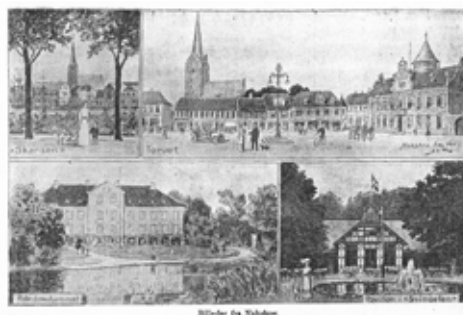
Vest for Byen ligger det kommunale Anlæg, som er enestaaende i sit Slags her i Landet, idet det er en hel først-botanisk Have med Varianter af en Mængde af Europas Løv- og Naaletræer, smukt ordnede som en Park med Plæner, Gange og Bænke. Dette Anlæg skyldes en Enkeltmands Interesse og Flid. Det er Overlærer R. C. Andersen der i Byen (født 1859, død 1900), som i sine Fritimer

har plantet alle disse Træer. Byens Borgere har med Rette sat ham en Mindesten paa en fremtrædende Plads med hans Navn og Paaskriften: Tak for din Livsgerning”.

Fra Havnen og de smukke, højtliggende Haver ved Stranden er en herlig Udsigt over Smaalandshavet til Bogø og Møen.

Et historisk Navn er knyttet til Stubbekøbing, idet ”Grønlands Apostel”, Præsten Hans Egede, døde her hos sin Svigersøn, Præsten Alsbach, i Aaret 1758.

Illustration 13

Tekst til Illustration 13: 18. november 1911, s. 5: Billeder fra Nakskov. Nakskov Aug. 1911 JLR. 13,4 x 20,8. – ”Skansen”, Torvet, Alderdomshjemmet, Pavillonon i ”Svingelen”.

Gennem Landet.

Den, der færdes i Centrum af Nakskov, Torvet og Søndergade med de mange morsomme og flotte Butiker og den livlige Færdsel, maa forbavses over, at Byen knapt har 9000 Indbyggere, selv om man maaske nok i Forvejen vidste, at Nakskov var en By, der uanset sin Størrelse altid har fulgt godt med Tiden. Der ligger ved Havnen en Række store, solide Pakhuse, 200 Aar gamle, som vidner om, at der ogsaa i Fortiden har været Købmænd i Byen, der ikke var af de smaatskaarne.

Nakskov ligger jo ogsaa midt i et rigt Op-land; dens svage Side er den vanskelige Indsejling gennem Nakskov Fjord. Her maa man søge Grunden til Byens Stagnation, trods dens dygtige Forretningsfolk. Adskillige af disse Mænd har da søgt andre Virkefelter; de mest bekendte i Nutiden er vel Japans Konsul i København forhenværende Telegrafdirektør J. Henningsen og Direktøren for "Østasiatisk Kompagni", Etatsraad Andersen.

Hvad kommunale Foranstaltninger angaar, har Nakskov paa flere Områder været forud for København. Da man i sin Tid i Borgerrepræsentationen kæmpede for at skaffe de københavnske Husmødre Kogegas til nedsat Pris, henviste man til Nakskov, hvor Systemet forlængst var bragt i Anvendelse og virkede fortræffeligt. Saa har Nakskov et fortræffeligt Kloaksystem, der er indrettet saaledes, at Kloakvandet benyttes til Overrisling af Enge i Byens Nærhed. Et sidste Udslag af kommunal Fremskridtsaand er Byens Alderdomshjem, en Mønsteranstalt, der jævnlig har Besøg af Embedsmænd fra andre Kommuner, der vil oprette noget lignende.

En Mose Nordvest for Byen, hvor ingen Mennesker kom, undtagen i Isvintre, da Ungdommen plejede at løbe paa Skøjter her, blev omdannet til den nydeligste Herregaardspark, og her byggede man i 1903 det stilfulde Alderdomshjem, som ses paa ovenstaaende Billede. Det har for Tiden 66 Beboere af begge Køn, der har fuld Forplejning og lidt kontante Maanedspenge. En Sygeplejerske og 5 Piger passer de gamle under Ledelse af Hjemmets udmærkede Forstanderinde Frk. F. C. Jørgensen. Hjemmet har en Samlingsstue, en Læsesal og en Mængde andre Bekvemmeligheder, deriblandt et særskilt Køkken, hvor Beboerne ugenert kan tilberede Kaffe eller lignende,

naar de har Besøg af Venner og Bekendte.

Foroven har vor Tegner gengivet det store Torv, hvor man ser Byens smukke Kirke bagved Husrækkerne, og Raadhuset tilhøjre (opført 1873 af Arkitekt Tvede), bagved Raadhuset rager Byens Vandtaarn op. Tilvenstre ses et Parti af Anlægget, "Skansen", og nederst tilhøjre "Borgerforeningens" Pavillon i Lystskoven "Svingelen", der er et af de smukkeste Anlæg i sin Art her i Landet.

Illustration 14

Tekst til illustration 14: 11. december 1911, s. 5: Billeder fra Saxkøbing. JLR Aug. 1911. 12,1 x 20,4. – Kirke, Mølle og Gadeparti.

Gennem Landet.

Saxkøbing hører, som vi ved, til Danmarks mindre Købstæder, men det har altid været en fin lille By, og hvis der er noget om, at Nutidsmennesker begynder at føle sig utilpas i Storbyerne, hvor man bor flere Lag oven paa hinanden i de høje, tæt sammenpakkede Huse, saa er Saxkøbing med sine mange Haver et Ideal af et Opholdssted. Som Handelsby har den været trykket af Nabobyerne, særlig siden der kom Bro over Guldborgsund til Nykøbing paa Falster, og Jernbanen har vistnok heller ikke bragt den Opkomst, om end den er en særdeles behagelig Ting for Byen, eftersom Havnen ikke kan søges af større Skibe. Byen er, som saa mange andre, lagt ved Bunden af en Fjord

for at være beskyttet af Fjender, Fjorden kunde naturligvis uddybes, men de Millioner, det vilde koste, forrenter sig sikkert ikke.

Syd for Byen ligger Byens Lystskov "Holmeskoven" og gennem denne kommer man til "Hardenberg", et af de prægtigste Herresæder i Landet. Til den anden Side ved Fjorden, knejser "Orebygaard", hvor den bekendte Udenrigsminister O. D. Rosenørn-Lehn i sin Tid boede. Tæt op til Byen, kun adskilt fra denne ved Saxkøbing Aa, ligger den hyggelige Landsby Rørbæk, og paa denne Kant er der i de sidste Aar kommet et moderne Villakvarter – Saxes Alle – hvis Beboere til Dels har Erhverv i den store Sukkerfabrik ved Byen.

Fremragende Naturskønhed byder Saxkøbings Omegn ikke paa, men en Sommeraften ved Aaen, mellem Landsbyen og Købstaden, naar Nattergalen "slaar" i Havernes Træer og "Mosekonen brygger" i Engene, kan man finde Stedet saa uforligneligt smukt, at man absolut tager det med, naar man med Digteren erkender, at "jeg troer, at der er skønnest i Danmark". Foruden Sukkerfabriken, som vi allerede har nævnt, ligger ved Saxkøbing et andet stort Bygningskomplex, nemlig Amts-, Tvangsarbejds- og Sindssygeanstalten, som blev bygget i 1865.

Vort Billede viser et Parti fra Byen, set fra Fjorden, i Havnen ligger Sukkerfabrikernes kendte lille Damper "Toto". Forneden ses en af de gamle "Stubmøller", som vi snart ikke har flere af her i Landet. Saxkøbingmøllen var i Virksomhed indtil for et Par Aar siden, da den købtes af Murermester C. F. Christensen, hvis nye smukke Hus paa den til Møllen hørende Grund for kort Tid siden var gjevnet her i Bladet.

I Gadepartiet nederst til Højre, Vestergade med et Kig ind i Brogade, ses to interessante Huse, det store Bindingsværkshus med det høje Tag paa Hjørnet, som stammer fra det 18. Aarhundrede, og Huset længst til Venstre. I det sidste boede Lægen og Digteren Emil Aarestrup i sine bedste Manddomsaaer, fra 1838 til 1849, han var født i København 1800 og døde som Stiftsphysikus i Odense i 1856. Huset er Lægebolig endnu, idet Dr. Halvorsens Øjenklinik har til Huse her. Saxkøbing har som bekendt en Gang havt den Ære af være kongelig Residensstad. Christoffer den Anden boede her i de sørgelige Aar, da Landet var pantsat, og han levede paa sin Halvbroder Grev Johans Naade i den afsides lille By. Det var i den sidste Tid for Kongens Død paa Nykøbing Slot i 1332.

1912

Illustration 15

Tekst til illustration 15: 10. januar 1912, s. 4: Gennem Landet: Landsbyen Rørbæk ved Saxkøbing. JLR 8/8 1911. 11,0 x 10,0.

I den Beskrivelse af Saxkøbing, som for nogen Tid siden fandtes her i Bladet, omtaltes Landsbyen Rørbæk, der støder umiddelbart op til Byen, kun adskilt fra denne ved Saxkøbing-Aa, og i gejstlig Henseende

er forenet med Saxkøbing. Vi bringer i Dag et Par Billeder, som vor Tegner sidste Sommer bragte hjem fra Rørbæk.

Det er en ualmindelig tiltalende Landsby, men skal man til at beskrive den, bliver det vanskeligt at finde det rette Ord. Der er noget ualmindeligt hyggeligt og smilende over Rørbæk ved Sommertid, og den, der har set dette ægte danske Landskab, tager et smukt og hyggeligt Minde med sig hjem, et Billede af noget ualmindelig kønt og smilende.

Skal man udpege noget bestemt, som karakteriserer Rørbæk, saa maa det være Skolen, og hvad der atter gør denne tiltalende fremfor mange andre Skoler i Landet, er den smukke Have, der omgiver den. Der boede her i Midten af forrige Aarhundrede en Lærer M. Krag; det er ham, som med stor Flid og Kyndighed har anlagt Haven med de mange Frugtræer og andre Væxter. Planterne fik han fra den nærliggende Herregaard "Orebygaard". Som Lærer Krag har de efterfølgende Lærere været landskendte Mænd. Hans Eftermand var den kendte Folkethingsmand Thomas Johannsen i Maribo Amts 2. Kreds, en Broder til den sønderjydske Patriot Gustav Johannsen. Efter ham kom en Lærer Marquardsen, der ogsaa nød megen Anseelse. Skolens gode Traditioner fortsættes nu af Lærer Rasmussen.

I Rørbæk ligger en meget gammel Stiftelse, "Christoffer Gøyes Hospital", oprettet 1581 som Bolig for 10 Fattige af Oreby Gods. Af nyere Dato er et Missionshus, bygget 1896. Af historiske Personer omtales, at Væbneren Lage Mogensen Galt i Kong Christian den Førstes Tid boede i Rørbæk

Illustration 16

Tekst til illustration 16: 11. januar 1912, s. 4: Gennem Landet: Den præmierede Skovpavillon ved Maribo. JLR 1911. 10,0 x 17,0.

Den bekendte Lystskov ved Maribo, "Bangs Have", der har en saa smuk Beliggenhed paa et Næs, der Sydvest for Byen skyder sig ud i Maribo Sø, vil nu faa en stor og moderne Skovpavillon. Der har dannet sig et Aktieselskab med det Formaal at opføre en Skovrestauration paa et godt beliggende Sted i Skoven, hvor der er fri Udsigt over Søen.

Med paaskønnelsesværdigt Hensyn til de kunstneriske Krav, som man var berettiget til at stille til en Bygning, der fik saa skønne Omgivelser, udskrev Aktieselskabet en Konkurrence om Tegninger til den ønskede Pavillon. Fristen udløb den 4. Januar, og i Lørdags faldt Bedømmelsen.

Der var indkommet ialt 31 Projekter. De to udsatte Belønninger, en første Præmie paa 300 og en anden paa 200 Kr., tilkendtes henholdsvis Arkitekterne Funch-Espersen og K. Gotlob af København. Bedømmelsen foretoges af Aktieselskabets Bestyrelse i Forening med 2 af Akademisk Arkitektforening valgte Arkitekter: D'Hrr. Andr. Fussing og Sylvius Knutzen.

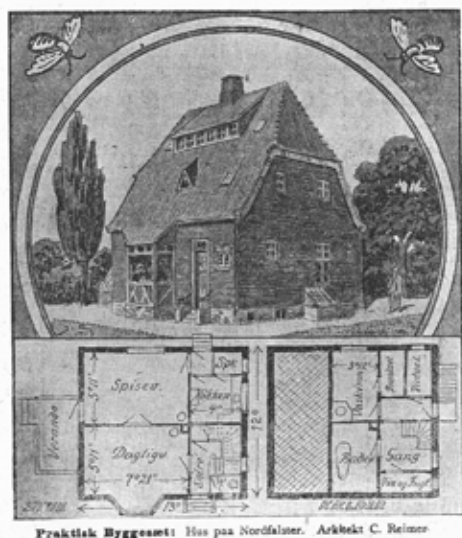
Vi bringer ovenfor et Billede af Arkitekt Funch-Espersens Pavillon, der fik første Præmie og altsaa rimeligvis bliver den, der skal opføres. Den bestaar, som man ser, af

en karakteristisk, afrundet Hovedbygning paa to Etager i Forbindelse med en lavere Vinkelbygning. Det samlede Komplex har et særdeles malerisk og tiltalende Udseende.

Byggesummen var opgivet til 18,000 Kr., og Bygningen skal indeholde en Sal en Tribune eller Scene og dertil hørende Omklædningsrum, endvidere almindelige Restaurationslokaler samt en stor Spisesal. Lokaler til Køkken, Forraadsrum, Toiletrum samt endelig Bolig for et Opsyn: 2 Værelser og et Køkken.

1913

Illustration 17

Tekst til illustration 17: 4. august 1913, s. 5: Praktisk Byggesæt: Hus paa Nordfalster. Arkitekt. C. Reimer. JLR 1913. 15,0 x 13,3. – Tegning og 2 Grundplaner af Villa paa Nordfalsters Kyst.

Huset, vi bringer i Dag, er bestemt til Opførelse paa Nordfalsters Kyst med Udsigt over Søen. Det bygges paa en pudset Ce-

mentsokkel, Murene er af røde, haandstrøgne Sten med flade, hvide Fuger, Gesimserne hvidtes. Vinduerne males hvide, Dørene faar en dyb, blaa Farve, det øvrige Træværk bliver brunbejtset. Taget dækkes med røde, vingeformede Tagsten.

Vi har fouden Stueplanen, der synes godt arrangeret, tillige medtaget Kælderplanen, som er lidt udenfor det almindelige. Paa første Sal er to Soveværelser mod den Gavl, som ikke ses paa Billedet, udfor det ene Værelse er en Altan. Mod den sydlige Gavl med de smaa Vinduer er Trappegang og Entré med nogle faste Skabe. Der er, som man ser, lagt Vind paa rigeligt Lys paa øverste Loft ved den brede, karakteristiske Kvist paa Taget.

Byggesummen er anslaaet til 3000 Kr. Huset er tegnet af Arkitekt C. Reimer, der har bygget nogle gode Villaer omkring Stubbeboing.

Illustration 18

Tekst til illustration 18: 1. november 1913, s. 5: Gennem Landet: Den nye Pavillonskole i Maribo. JLR Okt. 1913. 12,1 x 20,4. – Prospekt med to mindre Tegninger: PORT VED ØSTRE LANDEVEJ; BRØND I SKOLEGAARDEN.

Efterat Spørgsmaalet om en ny Kommuneskole i Maribo i mange Aar havde været

brændende, bestemte man sig i 1906 for at opføre en Pavillonskole, uagtet en saadan ville blive noget dyrere end en Skolebygning i flere Etager med alt under et Tag. Arkitekt C. Brandstrup, som jo i Københavns Kommune er vant til Skolebyggeri, blev engageret, og i 1907 opførte man saa paa den dertil erhvervede Grund ved Byens østlige Ende, Landevejen fra Saxkøbing, den første Pavillon. Næste Aar kom Pavillon Nr. 2, saa gik et Aar over uden Byggeri, men dernæst opførte man Gymnastikbygningen, som ses i Baggrunden paa Billedet med Skolebad og i Forbindelse hermed en Folkebadeanstalt, som er udmærket besøgt. I 1912 opførte man Pavillon Nr. 3. Pavillon Nr. 4 er endnu ikke opført, men vises dog paa Billedet for Helhedens Skyld.

Byen synes at være tilfreds med sin nye Skole, som man forleden foreviste for Majestæterne, da disse besøgte Maribo. Et stort og godt Arbejde i denne for Byen saa vigtige Skolesag er nedlagt af Skoleudvalget, hvis energiske Formand i mange Aar var Købmand Thousig. Denne er nu fratradt og Læge Abrahamsen er for Tiden Formand for Udvalget. Under dennes Ægide vil Skolen da formentlig blive fuldført med sin 4. og sidste Pavillon.

Som det fremgaar af Billedet, danner Skolen et overordentlig smukt Bygningskomplex, ligesom den store Skolegaard og det hele Arrangement af Bygningerne gør et hyggeligt Indtryk.

1914

Illustration 19

Tekst til illustration 19: 21. marts 1914, s. 5: Den nye Nakskov-Kragens-Bane: Tre af Stationerne Horslunde Kragens Harpelunde. JLR... (ulæseligt) 1914. 10,5 x 20,5.

Den nye Privatbane gennem det folkerige og frugtbare Lollands Nørre-Herred nærmer sig nu sin Fuldendelse, til Efteraaret venter man at kunne tage Banen i Brug. Vi bringer her Billeder af 3 af den nye Banens Stationsbygninger efter Tegninger af d'Hrr. E. Ambt og A. Preisler, der er Banens Arkitekter. Som vore stedkendte Læsere ved, gaar Banen fra Nakskov Station i en Bue over Harpelunde, Købelev, Onsevig (Vindeby), Kastager, Horslunde, Svinsbjerg og Torrig til Kragens ved Kysten lige over for Fejø, ialt en Banelinie af godt 26 Kilometer.

Medens de 6 Stationer bliver af samme Type som den i Harpelunde, der er vist paa Billedet, faar Stationerne i Horslunde og Kragens større Dimensioner. Særlig den første bliver, som det fremgaar af Billedet, helt pompøs og stilfuld. Om dem alle gælder det, at de har et smukt Præg og vil pynte i Egnen. Bygningerne faar røde Tage og lyse Kalkfarver, rødlige, grønne eller blaalige, det virker oplivende, bryder Ensformigheden og har den praktiske Fordel, at man kan kende Stationen paa Farven.

De til Stationerne hørende Varehouse og Remiser, som bliver af Træ, faar en Kompositionsfarve, der svarer til Stationsbygningernes.

Som en god lille Nyhed paa Stationsbygningens Omraade kan nævnes den til Kontorlokale hørende Karnap, hvorfra man inden Døre kan se, naar Toget kommer.

Til Banen hører ogsaa nogle fixe og særdeles praktisk indrettede Formandsboliger.

Illustration 20

Tekst til illustration 20: 14. juli 1914, s. 3: Fra Udstillingen af Arkitektur og dekorativ Kunst Perspektivisk Fremstilling af en Havnebygning og et Pakhus ved Nakskov Havn (af Arkitekterne A. Preisler og E. Ambt). Juli 1914 JLR. 9,1 x 21,5.

Af de mange interessante Bygningstegninger, som Charlottenborgs Udstilling af Arkitektur og dekorativ Kunst rummer, og hvoraf forøvrigt en Del har været gengivet her i Bladet, da de paagældende Bygninger blev opførte, bringer vi i Dag ovenstaaende Tegning af Arkitekterne A. Preisler og E. Ambt.

De projekterede Bygninger staaer i Forbindelse med den betydelige Udvidelse af Nakskov Havn, som for Tiden finder Sted. Den lange Bygning tilhøjrer med Kuppelpartiet og Taarnet er tænkt som Kontorbygning og Varehus, Lokaler for Dampskibsselskaber m.m. samt Marketenteri. Det projektere-

de Pakhus, der er holdt i Stil med lignende Bygninger fra gammel Tid, ses tilvenstre.

For enkelte illustrationer har det ikke været muligt at få forbindelse med rettighedshaverne, men gengivelser i årbogen honoreres efter vanlig norm.

Bjørn Westerbeek Dahl (f. 1952), historiker, museumsinspektør. Formand for Selskabet for Københavns Historie. Beskæftiger sig særligt med forhold i 16- og 1700-tallet, herunder særligt datidens fæstningsanlæg. Har tidligere leveret bidrag til årbogen i 2010, 2011 og 2017. Seneste udgivelse: Til Rigets forsvar og Byens gavn. Københavns byplanlægning 1600-1728. 1-3. 2017. E-mail: bjoern.westerbeek.dahl@gmail.com

Litteratur og kilder:

Bjerrum, Laura: J.L. Ridter. I: Weilbachs Kunstnerleksikon, bind 7. s. 108. Kbh. 1998 (forkortet Bjerrum 1998).

Jørgensen, Lisbet Balslev: Enfamiliehuset. 1979 (Danmarks arkitektur), s. 112-[118]. Kbh. 1979 (Forkortet Jørgensen 1979).

København før og nu – og aldrig. Red.: Bo Bramsen. 1-11. 1987-1993. (Forkortet København før og nu – og aldrig).

Aabel, Leif: [Registrant over J.L. Ridders akvareller]. Ca. 1996. Upubliceret fortegnelse i privateje. (Forkortet Aabel ca.1996).

Aabel, Leif og Bjørn Westerbeek Dahl: En mislykket skæbne. I: Siden Saxo. 16. årg., nr. 1. 1999, s. 15-19. (Forkortet Aabel og Dahl 1999).

Aabel, Leif og Bjørn Westerbeek Dahl: Registrant over J.L. Ridders tegninger i Aftenposten 1906-1917. Upubliceret registrant i privateje. (Forkortet Aabel og Dahl ca. 1998).

Noter

- 1 Bedre Byggeskik er bl.a. omtalt i Jørgensen 1979, s. 112-[118].
- 2 Til Ridders biografi henvises generelt til Bjerrum 1998 og Aabel og Dahl 1999.
- 3 Aabel ca. 1996.
- 4 Se f.eks. København før og nu –og aldrig, passim.
- 5 Aabel og Dahl ca. 1998.
- 6 Således efter opslag i ”Mediastream”.

Rasmus Hansen Reravius

af Tove Nielsen

Lollikken Rasmus Hansen Reravius var blandt de flittigste skribenter og oversættere i reformationstidens Danmark. Hans værker beregnet til almuens uddannelse blev solgt i mange oplag, og han nød stor anseelse blandt adelige og gejstlige, som gang på gang bestilte værker hos ham til udgivelse på dansk. Men da han skulle prøve at udøve den praktiske gerning som sognepræst for menighederne i Rødby og Ringsebølle, kunne han ikke komme overens med sognebørnene, som foretrak en anden præst og derfor gjorde livet surt for ham i hans sidste år.

I tiden efter den lutherske reformation i Danmark i 1536 var der brug for en omfattende indsats for at forklare den nye, evangeliske lære for befolkningen, og med fremkomsten af bogtrykkerkunsten var det nu pludselig muligt at trykke bøger i store oplag og dermed nå et stort publikum. Men de fleste værker om den nye tro var skrevet på tysk eller latin og var derfor ikke tilgængelige for menigmand. Der var derfor brug for folk med gode sprogkunderskaber samt forstand på teologi og på den lutherske lære til at formidle teksterne til et dansk publikum.

En af de flittigste skribenter og oversættere

var Rasmus Hansen Reravius, som levede det meste af sit liv på Lolland, bortset fra nogle år som præst ved Helligåndskirken i København. Man kender ikke Reravius' fødselsår, men det må ligge et sted mellem 1535 og 1541. Han er efter al sandsynlighed født i Vejleby sogn på Sydjylland, som dengang hed Torpe sogn. Landsbyen Torpe er siden forsvundet, men kirken ligger der endnu og er nu opkaldt efter den nærmeste landsby, Vejleby. Han omtaler ikke selv sit fødested eller sin opvækst, men man kan slutte sig til navnet på hans fødesogn ud fra det tilnavn, han af og til bruger, især i sine tidlige værker: Toropius (fra Torpe). I de fleste tilfælde bruger han dog tilnavnet Reravius, som han selv har dannet. I sine værker skriver han heller ikke om sin uddannelse, men vi kan slutte af hans senere livsforløb, at han må have studeret teologi i København, idet han omtaler teologen Niels Hemmingsen som sin lærer på universitetet og "landsmand", da de begge var fra Lolland.

I 1565 får han sit første embede som kapellan (hjælpepræst) i Østofte sogn. En stilling som kapellan er som regel først trin på embedsvejen for en nyuddannet teolog, så han har nok færdiggjort sin uddannelse i første halvdel af 1560'erne. Allerede i 1567 når han næste trin på embedsstigen, da han

bliver sognepræst i Vignæs på det nordøstlige Lolland. Det er et lille embede med en beskedent indtægt og dermed typisk for den slags embeder, som en ung præst uden særlig gode forbindelser kunne få. De relativt få arbejdsopgaver i sognet gav ham dog tid til at beskæftige sig med det, der skulle blive hans væsentligste aktivitet, nemlig at oversætte og bearbejde bøger, som kunne udbrede den lutherske lære til almuen, dvs. almindelige mennesker uden forudsætninger for at læse bøger på tysk og latin.

Sognepræst i Vignæs

Iflg. Kirkeordinansen af 1539 skulle præsterne *"prædike hæderlig, forvalte sakramenterne på passende vis og forklare den kristne børnelærdom for de unge, uerfarne og ulærde kristne"*. Denne pligt tog Rasmus Reravius særdeles alvorligt, og gennem hele sit liv var han en flittig skribent og oversætter.

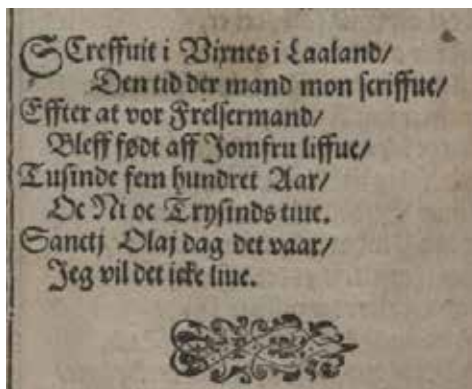
Allerede i 1568, mens han er sognepræst i Vignæs, bliver hans oversættelse af teologen Johannes Matthesius' tyske værk *Oeconomia* udgivet i København. I dette værk kan man læse om, hvordan en husfader bør opføre sig og i det hele taget *"hvordan man i det ganske liv bør skikke sig."*¹

Det fremgår tydeligt af forordet, at bogen er skrevet i Vignæs, idet det slutter med disse ord:

*"Skrevet i Vixnes i Lolland
Den tid der man mon skrive
Efter at vor Frelsermand
Blev født af et jomfru-live
Tusinde og femhundrede år
Og ni og tresindstve
Sancti Olai dag det var
Jeg vil det ikke lyve"*².

Han er åbenbart så glad for at skrive på vers, at selv oplysninger om sted og dato skal være på rim. Han har altså skrevet

forordet på Skt. Olavs dag, 29. juli, 1569 i Vignæs, og her kan vi som så mange andre steder se byens gamle stavemåde med -x- i stedet for -gs-.

*Fra forordet til bogen *Oeconomia*. I øverste linje omtales byen Vixnes (Vignæs), hvor Reravius var sognepræst 1567-1569. Foto: John M. Jensen.*

Arbejdet med at oversætte tyske og latinske værker til dansk kan ved første øjekast synes som en overkommelig opgave. Men man skal for det første lægge mærke til, at Reravius oversætter til danske rim, og derfor ikke blot kan tage den tyske tekst sætning for sætning og oversætte den til tilsvarende danske sætninger. Han skal jo også have rytme og rim til at passe. Dernæst skal man huske, at det danske sprog på dette tidspunkt ikke var fastlagt i regler, som nemt kunne slås op i ordbøger eller sågar på nettet. Dansk var et forholdsvis nyt skriftsprog, idet man tidligere som regel havde skrevet på latin eller tysk, så de tekster, man offentliggjorde, kunne læses af et større, internationalt publikum. Men efter Reformationen i 1536 blev det altså vigtigt at skrive på dansk, så læren om den nye måde at være kristen på kunne komme ud til dem, der havde brug for det, hvilket vil sige alle mænd, kvinder og børn i det danske rige.

Bogen handler om den rette protestantiske levevis og indeholder regler og gode råd om en lang række områder af livet. F.eks. er der råd om kvindens pligter i hjemmet og over for manden, hvordan børn skal være over for forældrene og om karle og pigers rette opførsel i huset og ved arbejdet.

Manden får grundig vejledning i, hvordan han skal finde sig en god hustru, og hvordan en sådan egentlig bør opføre sig. Han skal finde sig en kvinde,

*”Som ikke stedse for spejlet står
Og altid frem for rokken går.
Der ej smør’ manden med søde ord
Og elsker en anden, lille eller stor.
Ikke har vinduet om sin hals
Og kives og strides, er stiv og hvas.
Der ej altid i døren står
Og tager ”Guds fred”³ af hver der går.
Der ej er doven, urenlig og lad
Kan brygge, bage og vel rede mad.
Den mand lider vel⁴ både ude og inde
Som Gud vil give sådan en kvinde.
En ond kvinde er en bitter urt
Fast værre end sennep eller noget surt.”⁵*

Her maler forfatteren et skræmmebillede af den dårlige hustru, som hellere står foran spejlet end sidder ved rokken og spinder uld, og som bruger sin tid på kigge ud af vinduet eller stå i gadedøren for at hilse på enhver, som kommer forbi og måske har en sladderhistorie, som skal diskuteres indgående. Så kan man godt forstå, at det kan knibe med at få tid til at brygge, bage og lave mad!

Der er også advarsler til unge mænd i bogen:

*”Fiskefang og fuglefang
Øltrang og nattegang
Trumpeslag og horejagt
Har mangan smuk karl ødelagt”.*

”Trumpeslag” betyder trompetspil og henviser til musikken i et festligt lag, hvor festlighederne kan gå over gevind og ende i ”horejagt”, hvilket altså nemt kan ødelægge en mand.

Der er også meget praktiske råd om sundhed:

*Slå ikke for meget i din tarm,
Og hold dig for dit bryst vel varm.
En god nabo er meget bedre
End broder i anden by mon være.”*

Reravius gifter sig i 1567 med Kirstine Frost, som er datter af en sognepræst ved Gråbrødre Kirke i Odense. Det kan måske undre, at han finder sig en hustru i Odense, da den by synes at ligge langt væk fra de steder, han ellers færdes. Forklaringen kunne være, at han har været i Odense i forbindelse med, at han skulle ordinere til præst. På denne tid hørte Lolland-Falster til Fyns stift, og det var derfor biskoppen i Odense, som skulle ordinere nye præster til stillinger på Lolland, Falster og de omkringliggende øer. Reravius kan i den forbindelse have truffet sognepræsten ved Gråbrødre Kirke i Odense og gennem ham hans datter, som siden blev hans hustru gennem 25 år indtil hans død i 1582.

Der findes ingen bevarede kirkebøger eller andet materiale fra denne tid, som kan fortælle os om ægteparrets familieliv. Vi ved ikke, om de fik børn, men vi kan konstatere, at man ikke finder navnet Reravius hos nogen personer i senere tider. Det er lidt et mysterium, hvad navnet egentlig betyder. På denne tid var det almindeligt, at lærde personer med kendskab til latin opkaldte sig efter deres fødeby eller forfædrenes profession. Således opstod navne som Pontoppidan (Broby), Scavenius (Skagen), Paludan (Kær) og Fabricius (smed). Men der er ikke rigtig nogen af disse muligheder, som passer på det tilnavn, Rasmus Hansen har

skabt til sig selv, idet der ikke fandtes noget sted på Lolland med et navn, som på nogen måde ligner Reravius, og der er heller intet latinsk ord, som kunne passe. Måske har han benyttet et græsk ord, der betyder ”flyde” eller ”glide”, hvilket kunne passe med hans virksomhed som skribent, idet det antyder, at han skriver let og flydende. Skikken med disse latiniserede navne døde ud i 1700-tallet, og man kunne efterhånden gøre nar ad de få opblæste studenter, som holdt fast i skikken, således som vi møder det i Holbergs Erasmus Montanus, der egentlig hedder Rasmus Bjerg.

Tavle fundet i et hulrum i våbenhuset i Ringsebølle Kirke. Den fulde tekst lyder: ”Anno 1579 Erasmo Johannis Reravio pastore et tutore templi” (År 1579 Rasmus Hansen Reravius, præst og kirkeværge). Foto: John M. Jensen.

I de to-tre år Reravius befandt sig i Vigs-næs, var han en meget produktiv skribent; måske fordi forpligtelserne som sognepræst i det lille sogn ikke optog al hans tid, og han endnu ikke havde en stor familie, som kunne holde ham beskæftiget. Foruden det nævnte værk *Oeconomia* oversatte han et værk af den tyske teolog Casper Huber med titlen ”Den kristelige Ridder.”⁶ Her er ikke tale om ridder i harnisk, men om et menneske, som fristes af Satan og 16 laster, der træder frem én for én for at lokke ham

bort fra troen. Men hver gang mennesket er ved at blive overtalt til at falde for fristelsen og gå i Satans garn, træder Jesus til med en dyd, som opvejer hver enkelt fristelse.

I fortalen til denne bog kan man finde en form for programerklæring for hele Reravius’ litterære virke, idet han forklarer, at han har oversat værket til dansk ”*på det, at flere kristne kunne læse og forstå den bog, som enten ikke forstå tysk, eller også har større lyst til at læse deres eget danske mål.*”⁷

Embede i København

Vignæs sogn får kun glæde af Reravius i nogle få år. I slutningen af 1569 flytter han til København, hvor han har fået en stilling som præst ved Helligåndskapellet. Her skulle han betjene de syge og fattige, som opholdt sig her, og selv om selve stillingen ikke var særlig godt lønnet, havde han sikkert en pæn ekstra indtægt i form af de afgifter, der skulle betales ved kirkelige handlinger, nok først og fremmest begravelser. Måske er begrundelsen for flytningen til dette lidet ansete embede, at han derved kommer nærmere forlæggerne og bogtrykkerne, som alle befinder sig i hovedstaden.

Embedet som præst ved Helligåndskapellet er tilsyneladende ikke så krævende, idet Reravius får tid til at koncentrere sig endnu mere om sin skribentvirksomhed, og i den periode, hvor han bor i København, får han udgivet tre bøger om året.

De fleste af hans bøger udgives af Lorenz Benedicht, en af de bedst kendte bogtrykkere og forlæggere på denne tid. Reravius kalder ham i en fortale til en bog ”min kære svoger”⁸, men de nærmere familiære forhold mellem de to kendes ikke.

Mange af de bøger, Reravius skrev, var bestillingsarbejder. Det kunne enten være en forlægger, som gav ham til opgave at oversætte en tysk eller latinsk bog, eller det kunne være en højtstående person, som

henvendte sig direkte til ham med anmodning om at oversætte, bearbejde eller samle forskellige tekster i en bog. Han nævner ofte i sine fortællinger, at han er blevet opsøgt af en adelig eller i hvert fald formuende person, som har anmodet ham om at udgive netop den bog.

*Mange af Reravius' udgivelser indeholdt smukt udførte og farverige træsnit. Her ses mødet mellem Maria og Elisabeth fra værket *Passional* fra 1573. Foto: John M. Jensen.*

Frederik den 2.'s kroning

Et af de værker, han udgiver i tiden i København, skaffer ham kongens gunst, men om det ligefrem er udgivet på foranledning af kongen, vides ikke. Det drejer sig om en rimet beskrivelse af kongens kroning i 1559 samt hans bryllup med Sophie af Mecklenburg og hendes efterfølgende kroning i 1572.

Bogen udgives i 1574, dvs. 15 år efter kongens kroning, men Reravius har en god forklaring på, hvorfor der er gået så lang tid, før han udgiver denne øjensvidneberetning: han havde ventet, at der ville være andre, som ville udgive en beskrivelse på dansk af kroningen, men da der kun er kommet bøger på tysk og latin om denne vigtige begivenhed, føler han sig forpligtet til at udgive sin danske beskrivelse, som han havde skrevet kort efter selv at have overværet kroningen i 1559. Han begrundet det på denne måde:

*”Vi ville vort danske mål bruge også
At rigets indbyggere kunne forstå
Hvad denne her kroning har at sætte
Thi bruge vi dansk tungemål med rette.
Latin eller andet vi ej bruge må
Som menigmand ikke kan forstå”.*⁹

I alle de beskrivelser, der er udgivet af kroningen, lægges der vægt på de kirkelige ceremonier, og i Reravius' bog er der et udførligt referat af biskoppens taler og bønner, som til dels blev holdt på tysk og latin, men af Reravius er gengivet på danske rim. Et af formålene med udgivelsen var, at folket i tråd med reformationens tanker skal lære om ”øvrighedens kald og embede”, og hele bogen er skrevet på vers for at de kunne ”hænge bedre ved hukommelsen”.

Selv om der er lagt vægt på de kirkelige handlinger, skildrer Reravius også med stor indlevelse alle de festligheder, der foregik i København i forbindelse med kroningen. Der kom kongelige og adelige gæster fra nær og fjern, og de skulle beværtet på den overdådigste vis.

Her opregner han de retter – både spiselige retter og rene skueretter – som blev båret frem ved en af banketterne (her er Reravius' egen ortografi bibeholdt):

*”It stateligt Maaltid anrettis da dere
 Mand monne saa statelig Rætter indbære
 Met dyrebar urter vaare de beredt
 Oc anden velsmagende kræselighed.
 En part aff dennem forgylte oc vaare.
 De skinde alt som de stierne saa klare.
 Mand bar os statelig Skau essen ind
 Der paa vaar lagt stor flid oc vind
 Aff vox vaare de berede saa skøne.
 En Part som Træ og Urterne grønne.
 En Part som Fule og leffuendis Diur.
 Aff dem laa somme under Træ på lour.
 Og somme med konst vaare gjort ret saa
 At de omkring kunne løbe oc gaa.”¹⁰*

Det må have været et forunderligt syn med skueretter i form af voksdyr, som åbenbart var fremstillet så kunstfærdigt, at de kunne bevæge sig omkring.

Denne bog skaffede som nævnt Reravius kongens opmærksomhed, og han fik ud over en engangsgave på 100 mark hævet sin løn som præst ved Helligåndskapellet med 25 daler årligt.

Den nye stjerne

Emnevalget for Reravius’ bøger var meget bredt funderet. I november 1572 blev et nyt himmellegeme observeret mange steder rundt om på kloden, og i Danmark blev det set og fulgt af bl.a. Tycho Brahe i den periode på knap halvanden år, det kunne ses på himmelen, indtil det forsvandt igen uden spor.

I 1573 udgav Tycho Brahe skriftet *De Nova Stella* (Om den nye Stjerne), hvor han fastslog, at der virkelig var tale om en ny stjerne

ne i den moderne betydning af ordet, dvs. en ny sol, som var fremkommet på himmelen. Men allerede i december 1572 havde den tysk amatørastonom Georg Busch udgivet en bog om fænomenet, som han tolkede som en komet. Bogen var kun kvart så lang som Tycho Brahes og skrevet på et tysk i en mere folkelig tone end dennes, og måske af disse årsager vandt den hurtigt stor udbredelse blandt alle, som kunne læse tysk. Forlæggerne i København ville gerne smede, mens jernet var varmt, og interessen for det nye himmellegeme var stor, så der skulle hurtigst muligt en dansk oversættelse af Buschs værk på gaden. Opgaven blev overladt til den efterhånden erfarne skribent og oversætter Rasmus Reravius.

Det kan måske undre, at en uddannet teolog og virksom præst blev valgt til denne opgave. Men på denne tid havde man endnu ikke foretaget den skarpe opdeling af videnskaberne i *humaniora* og naturvidenskab, som siden har udviklet sig, og alle fænomener i naturen blev set som et udslag af Guds vilje. Når der skete voldsomme begivenheder som f.eks. fremkomsten af dette nye himmellegeme, var ingen i tvivl om, at det skulle ses om et tegn fra Gud. Reravius formulerer det på denne måde i fortalen til oversættelsen:

”Gud har optændt et nyt usædvanligt lys og dejlig klar stjerne.”¹¹

Han nævner to grunde til, at han har påtaget sig arbejdet med denne udgivelse: dels at han er blevet bedt om det af andre, og dels at himmellegemets tilsynkomst formåner menneskene til anger, bedring, bod og påkaldelse af Gud. Man kan se det som et forvarsel om Dommедag, og i Buschs udlægning af fænomenet er stjernen ligefrem i fysisk forstand skabt af menneskenes synder.

Titelbladet til bogen om den nye stjerne viser stjernens vandring hen over himmelen i forhold til de andre, kendte himmellegemer. Foto: John M. Jensen

Det var ikke kun teologerne, der repræsenterede denne holdning om, at stjernen måtte ses som en advarsel fra Gud. I fortalen til sit værk om den nye stjerne taler Tycho Brahe om, at der er tale om en vidunderlig åbenbaring uden for naturens orden stammende fra Gud, hele Universets skaber. Gud er ikke underlagt nogen naturlove, men kan handle frit og standse vandet i floderne og få stjernerne til at gå baglæns, hvis han vil. Brahe vil derfor ikke forsøge at forklare noget om stjernens tilblivelse, men vil begrænse sig til at undersøge matematikken omkring stjernen nærmere og beregne afstanden fra Jorden samt dens størrelse, lys og farve. Endelig vil han opstille nogle formodninger om stjernens indflydelse på livet og verdens gang ud fra astrologiske overvejelser.¹²

Reravius' danske udgave af Buschs bog blev så populær, at den tilsyneladende hurtigt blev udsolgt og måtte trykkes i nye oplag, denne gang hos en anden bogtrykker

– måske fordi Lorenz Benedichts trykkeri ikke kunne følge med efterspørgslen.

Salmebog som billigbog

Et centralt element i den nye, reformatorske gudstjeneste var salmesangen. Dels fordi den gav menigheden mulighed for at virke aktivt med i gudstjenesten, og dels fordi den man her havde en oplagt mulighed for at formidle den kristelige børnelærdom på vers.

Den første samlede salmebog, der udkom i Danmark, var Hans Thomisssøns Salmebog fra 1569, som indeholdt 269 salmer og melodier. Den blev autoriseret af kongen, og det blev bestemt ved kongeligt dekret, at alle kirker og skoler skulle anskaffe sig et eksemplar, og at ingen anden salmebog måtte udgives i det danske rige. Men bogen var meget dyr (den kostede lige så meget som en ko!)¹³ og blev kun udgivet i et stort, uhandy format. Derfor blev den næppe solgt til ret mange hjem og var meget upraktisk at have med på farten, hvis man skulle ud at rejse.

Mindre salmebøger med danske tekster blev trykt i Tyskland, men de måtte smugles til Danmark med risiko for at blive ramt af en hård straf, hvis smugleriet blev opdaget. Det var tilsyneladende ikke så meget indholdet i disse billigere salmebøger, myndighederne var bange for, men det var simpelt hen for at beskytte Hans Thomisssøns copyright, at man ikke ville tillade salg af andre salmebøger.

Til sidst lykkedes det dog Biskop Poul Madsen at overtale kongen til at tillade udarbejdelse og trykning af en mindre, billig salmebog, og Rasmus Reravius blev valgt til opgaven med at udvælge, redigere og i mange tilfælde oversætte salmerne.

Allerede i 1575 udkom Reravius' En liden Psalmebog, der ud over salmerne – hvoraf 15 er skrevet eller bearbejdet af Reravius selv – indeholdt evangelietekster, Kristi li-

delseshistorie, katekismus og udvalgte bønner. Netop denne sammenstilling af tekster blev siden normgivende for de efterfølgende, autoriserede salmebøger helt frem til i dag.

Han fortæller i sit forord, hvem bogen er bestemt for: *”ungdommen og den menige mand, for fattige skolebørn og andre som ikke kunne formå at købe den skønne store salmebog.”*¹⁴

Striden i Rødby

Den 30. juni 1577 informeres menighederne i Rødby og Ringsebølle om, at der efter Frederik 2.s befaling skal udnævnes en ny sognepræst. Herved tilsidesætter kongen kirkeordinansen, som ellers foreskriver, at sognet selv skal vælge sin sognepræst. Kongen begrundede udnævnelsen med, at Rødby ”burde være forsørget med en lærd og anset person, eftersom sognet ligger på et almindeligt færgested, hvor mange drage frem og tilbage”. Allerede søndagen efter får menighederne besked på, at den nye sognepræst skal være Rasmus Hansen Reravius.

Udnævnelsen bliver dog kilde til mange problemer for Reravius, først og fremmest fordi embedet som sognepræst i Rødby allerede var besat, da kongen udnævnte ham. Ved den forrige sognepræsts død i 1571 havde menigheden valgt den hidtidige kapellan Jakob Ipsen Tyche til sognepræst, men provsten og biskoppen var utilfredse med ham og ansættelsen blev tilbagekaldt. Jakob Tyche kunne dog fortsat være ansat i Rødby sogn efter Reravius’ tiltrædelse, men nu som kapellan, det embede han tidligere havde bestredet. Men den degradering ville Tyche absolut ikke finde sig i. Tre gange fik han tilbudt stillingen, og tre gange nægtede han på det bestemteste at tjene som Reravius’ kapellan. Det ser dog ud til, at ansættelsen alligevel blev gennemtvunget, idet Reravius den 15. august 1577 indstæv-

ner Tyche for provsteretten, tilsyneladende i form af en klage over, at han nægtede at udføre kapellangeringen.

Rødby Kirke, hvis udseende ikke har ændret sig meget siden Reravius’ tid. Foto: John M. Jensen.

Til sidst bestemte kongen, at der skulle ansættes en anden kapellan i Rødby og Ringsebølle, og at Jacob Tyche skulle have embedet som sognepræst i Døllefjelde, eller – hvis beboerne dér ikke ønskede ham ansat – det næste embede, der blev ledigt på Lolland-Falster.

Vi ved kun lidt om Jacob Tyches embedsførelse som sognepræst, men nogle optegnelser af den stedlige provst giver os et lille indblik i hans gøren og laden. Således berettes det, at han og hans kapellan engang drak sig fulde hos Anders Smed og på hjemvejen efter en heftig diskussion gik til håndgribeligheder og til sidst væltede sig rundt i et slagsmål på gaden med adskillige tilskuere.

Han var åbenbart ikke ivrig efter at udføre sine embedspligter, men gik ind for rationalisering af arbejdsgangene, hvor det lod sig gøre. På denne tid brugte man endnu den skik, at kvinder efter fødslen af et barn skulle holde sig hjemme i 40 dage for derefter at blive ”indført” i kirken. Tyche forlangte iflg. provsten, at denne indføring skulle ske

samtidig med barnets dåb, så præsten ikke skulle ulejliges to gange i forbindelse med en barnefødsel.

Modstand blandt sognebornene

Kapellanen var ikke den eneste, der voldte Reravius bryderier. En sognepræst var på denne tid og helt frem til begyndelsen af det 20. århundrede aflønnet af menigheden i form af tiende, dvs. en afgift i naturalier, som i princippet svarede til en tiendedel af en husstands indtægt. Man kan slutte ud fra mange tilgængelige kilder, at størrelsen og arten af denne afgift var en kilde til evige stridigheder mellem sognepræster og menigheder.

I begyndelsen af 1578 kunne Reravius ikke enes med menigheden om afgiften med det pudsige navn "hellemissesmad". Betegnelsen dækker over præstens andel af det, der blev slagtet i november, den typiske slagtemåned for de større dyr. Udtrykket stammer fra en ældre betegnelse for Allehelgensdag, 1. november: "helmisses" eller "hellemisses". Desuden var der uenighed om præstens andel af bælgssæd, først og fremmest ærter, men selv med provstens mellemkomst ser det ikke ud til, at sagens parter nåede til enighed.

Modstanden mod sognepræsten kom fra mange sider i sognet, og i september 1578 opremsede Reravius i en skrivelse til provsten ikke mindre end 22 klagepunkter over både enkeltpersoner i Rødby og menigheden generelt. Hele brevet er ikke bevaret, men nogle punkter har overlevet gennem afskrifter.

Flere af klagepunkterne koncentrerer sig om en mand ved navn Jens Rød. Reravius anfører, at han i 18 år ikke har været til alters, har foragtet bededagene "*med spotte-lige ord*" og har levet et ganske usædeligt levned, idet han fire år tidligere lokkede en kvinde fra Åhus i Skåne til sig "*og holder endnu sit horeri frem med hende*".¹⁶ Dette

har han betalt en bøde for til øvrigheden, men han har endnu ikke angret og bekendt sin synd i kirken. Grove synder som kønslig omgang uden for ægteskabet skulle på denne tid bekendes, ved at synderen stillede sig frem for hele menigheden ved en gudstjeneste og bekendte sin synd, det såkaldte "åbenbar skrifte". Først herefter kunne han gå til alters og hans synd blive ham forladt. Jens Rød har iflg. klagen til provsten også generet Reravius personligt ved at true ham med overfald på kirkegården, og endelig har han blandet sig i præstens embedsførelse ved at opfordre forældrene til at lære børnene at drive plov frem for – som præsten havde opfordret forældrene til – at sørge for, at de kom i skole og lærte deres kristelige børnelærdom. Jens Rød gav udtryk for, at forældrene skulle sørge for at bruge "smækkesvøben" over for børnene snarere end holde dem til bogen.

Jens Rød var ikke alene om at gøre livet surt for præsten. To mænd, Rasmus Kræmmer og Rasmus Olsen, har fysisk overfaldet ham, og han har store problemer med at inddrive den tiende, som sognets beboere skylder ham. En del af tienden betales i øl, og når den skal afleveres i præstegården, sker det, at bønderne bliver siddende og selv drikker deres øl i stedet for at lade præsten få den som en del af sin løn. Desuden har han store problemer med at få folk til at arbejde på de fastsatte høstdage.

Tiden i Rødby og Ringsebølle

Med de mange stridigheder in mente, som plagede Reravius' første år i Rødby, kan det ikke undre, at der er en pause på 2-3 år i hans ellers kontinuerlige udgivelsesfrekvens. I året før sin ansættelse, 1577, udgiver han to bøger, som ifølge fortalerne begge er skrevet i tiden i København, men herefter går der tre år, før han igen udgiver et værk.

Det første værk, som er skrevet i Rødby, er

en oversættelse af Luthers værk om Salme 90 fra Det Gamle Testamente. Reravius fortsætter med andre ord trofast sin mission om at udbrede de reformatoriske skrifter til den danske almue.

Et af de sidste værker, han får udgivet, er en bog med titlen ”Nogle sentenser og trøstesprog af Skriften”¹⁷, som er dedikeret til søhelten Peder Skram. Han var meget bedrøvet over sin hustru Elisabeth Krabbes død, og bogen er blevet til på opfordring af hovedsmanden på Nykøbing Slot, Henning Gøye, ejer af Kærstrup Gods, som var Peder Skrams svigersøn. Bogen er tænkt som en trøst til enkemanden og repræsenterer en genre, som optræder gentagne gange i Reravius’ forfatterskab, nemlig en samling af tekster fra mange forskellige kilder, bl.a. evangelierne, epistlerne, Det Gamle Testamente, salmer samt skrifter af Luther og andre reformatorer.

Hr. Rasmus nåede ikke at få lang tid som sognepræst i Rødby og Ringsebølle. Provsten noterer i sine papirer:

*”Anno 1582 den 3. april mellem 9 og 10 om aftenen blev af Herren hjemkaldt en dannemand, Hr. Rasmus Rerav, sognepræst i Rødby og Ringsebølle menigheder, formedelst en uforvarende og brat død, som han skulle gå i seng om aftenen. Blev begravet palmesøndag.”*¹⁸

Hans enke, Kirsten, skulle fortsat forsørges af sognet, så det blev stillet som en betingelse ved ansættelsen af den næste sognepræst, Hans Hansen, at han giftede sig med enken. Menigheden i Rødby fortsatte tilsyneladende den ret stridbare linje og klagede over deres næste kapellan, Laurits Hansen. Derved lykkedes det dem at få ham afsat allerede efter to år.

Tove Niclassen, født 1963, er cand. mag. i latin, oldtidskundskab og tysk og ansat som lektor på Vordingborg Gymnasium. Underviser desuden på Teologihøjskolen Lolland. Interessen for lokalhistorie har bl.a. udmøntet sig i medvirken ved udgivelsen af Klosterretten Lolland-Falster, artikler om emner relateret til Reformationen og senest bogen Vignæs – jubilæum for Kirke og Præstegård.

E-mail: tn4760@gmail.com

Litteratur

Appel, Charlotte og Fink-Jensen, Morten: Når det regner på præsten: en kulturhistorie om sognepræster og sognefolk 1550-1750. s.l. : Hovedland, 2009.

Brahe, Tycho. danmarkshistorien.dk. [Online] [Citeret: 22. 07 2019.] <http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/tycho-brahes-indledning-til-de-nova-stella-1573/>.

Fink-Jensen, Morten: Tycho Brahes supernova i 1572 set med samtidens øjne: religiøse og astronomiske tolkninger hos Georg Busch og Rasmus Hansen Reravius. Fund og Forskning i Det kongelige Biblioteks samlinger Bd. 49. 2010, s. 57-82.

Huberinus, Caspar og Reravius, Rasmus Hansen: Den Christelige Ridder en underlig Kamp oc Strid, i huilcken en Evangelisk Christen anectis aff de grumme Hellfuicides Bæster... København : Laurentz Benedicht, 1569.

Lyster, Jens: Reravs salmebog 1575. Hymnologiske Meddelelser Årg. 5, nr. 2/3. 1976, s. 78-89.

Lyster, Jens: Reravs salmebog 1575. En alternativ halvofficiel billig salmebog for 400 år siden. Hymnologiske Meddelelser. Oktober 1992, s. 152-159.

Reravius, Rasmus Hansen og Mathesius, Johannes: Oeconomia, eller Undervisning, huorledes en Husfader skal skicke sig,... København : Laurentz Benedicht, 1574.

Reravius, Rasmus Hansen: Stormectigste, Høybaarne og Førstis og Herris Friederichs den Andens, Danmarckis... Kongis... begge deris Kronings og Brøllups Historie. København : Laurentz Benedicht, 1574.

Reravius, Rasmus: Nogle udvalde Sententzer oc Trøstesprog aff Scrifften... København : Andreas Gutterwitz, 1581.

Rhode, P.: Samlinger til de danske øers Lollands og Falsters historie. København : J.J.F. Friis, 1859.

Rørdam, H. F. : Rasmus Hansen Reravius: Sognepræst i Rødby 1577. Kirkehistoriske samlinger. 1891, s. 1-54.

Skovgaard-Petersen, Karen: Beskrivelser af Frederik d. 2.'s kroning på dansk, tysk og latin. Renæssancestudier Bind 5. 1991, s. 11-20.

Noter

- 1 (Reravius, et al., 1574)
- 2 (Reravius, et al., 1574) Stavemåden er her, som i de fleste andre citater i artiklen, moderniseret.
- 3 ”Guds fred”: en almindelig hilsen på denne tid.
- 4 ”lider vel”: har det godt
- 5 (Reravius, et al., 1574)
- 6 (Huberinus, et al., 1569)
- 7 (Huberinus, et al., 1569)
- 8 (Appel, et al., 2009)
- 9 (Reravius, 1574)
- 10 (Reravius, 1574)
- 11 Citeret efter (Fink-Jensen, 2010)
- 12 (Brahe)
- 13 (Lyster, 1992)
- 14 Citeret efter (Lyster, 1976)
- 15 (Rørdam, 1891)
- 16 (Rørdam, 1891)
- 17 (Reravius, 1581)
- 18 (Rørdam, 1891)

Præstegården i Gloslunde.

1. del: en præstehistorie

Af Henrik Gade Jensen

Fra 1725 og frem findes der fortegnelser over alle præsterne i Gloslunde præstegård. Præsterækken er repræsentativ for en dansk landpræstegård, og i artiklen berettes således om præsternes virke under skiftende kulturelle forhold.

Præstehistorien

”Du stille, venlige Præstegaard, Dig bringer jeg min Hilsen! Som den blyssomme Martsviol skjuler sig mellem det yppig voxende Græs, saaledes skjuler Du Dig bag de mægtige Lindes skyggende Bladehang, og Vandreren seer kun et Glimt af dine hvide Vægge titte frem bag det grønne Løv. Flygtig iler han Dig forbi, han veed ikke, hvilke Skatte Du bærer i dit Skjød. Men jeg veed det, og jeg kjender Dig!”

Sådan begynder Henrik Scharling den populære roman *Ved Nytaarstid i Nøddebo Præstegaard* fra 1862, og det kunne være skrevet om Gloslunde præstegård. Den mægtige lind i gården, plantet i 1875 efter stormfloden, breder sig nu over hele gården, og under lindeløvet ser man de hvidkalkede mure.

Og de fleste vejfarende ved ikke, hvilke skatte der gemmer sig i en sådan præste-

gård. Men jeg ved det, og skriver om det.

Gloslunde præstegård fra haven i sommeren 2019. De samme træer har skærmet og skygget for 200 års præster med deres familier. Foto: Agnete Vistar.

I hvert fald siden reformationen har Gloslunde og Græshave sogn haft samme præst med bopæl i Gloslunde præstegård. Fra tiden før reformationen kendes kun enkelte præster, Broder Jakob i 1387 og Hr. Hennecke og Jens Heie fra 1400-tallet. Præsterækken siden hen følger tidens strømninger og teologiske retninger, og Gloslunde præstegård er repræsentativ for en dansk landpræstegård siden 1700-tallet. Men også med den undtagelse, at kirkelige bevægelser og vækkelser aldrig fik stor

betydning på Lolland. I sidste halvdel af 1700-tallet karakteriserede præsten i Uterslev, Peter Rhode, tilstanden således: ”I Henseende til Religionen findes mange Folk her i Almindelighed meget døsige til at lade sig opvække til nogen Eftertanke om deres Sjæls Tilstand; neppe skal nogen Prædikant her faae Aarsaag til at ivre mod nogen Religions-Seperatismum”.¹

Præsterne i 1500- og 1600-tallet er der ikke mange kilder om. Vi skal frem til 1725, hvor Anders Simonsen Aarhus (1694-1727) bliver præst. Han var søn af præsten i Halsted, Simon Pedersen Aarhus, som var en lærd præst, der talte latin til sin hest. Anders Aarhus døde efter kun to år som præst i Gloslunde og efterlod sin enkes forsørgelse til efterfølgeren.

Hans Seidelin (1701-1790) søgte embedet i Gloslunde i 1727 og blev præst i Gloslunde i 63 år. Han var søn af apotekeren i Nykøbing Falster, Frederik Hansen Seidelin (1667-1729), og farfaren, Hans Hansen Seidelin (1632-1668), var præst og hofprædikant ved Holmens kirke. Broderen Claus Seidelin overtog faderens apotekervirksomhed, og hans erindringer er udgivet.²

Som 25-årig kandidat og kaldet præst måtte Hans Seidelin, som det sociale velfærdssystem foreskrev dengang, gifte sig med forgængerens enke, Sophie Dorothea Ahlefeldt, som beskrives som ”frisk og hårdfør”. Hun var ca. 20 år ældre end ham, og ægteskabet forblev barnløst, men det var almindelig forsørgelsespraksis dengang, at enken blev gift med den nye præst, uanset alder. Det må have været et mærkeligt liv, som levedes i præstegården dengang; kærligt og hjerteligt kan det næppe have været, men man affandt sig med vilkårene, og Hans var formodentlig tilfreds med i så ung en alder at få et lollandsk præstekald, hvad der ikke var forventeligt. Da Sophie Dorothea Ahlefeldt så døde i 1748, giftede Seidelin sig straks med den 17-årige Mag-

dalena Christine Sidelmann, som var datter af præsten i Arninge.

Det blev et mere frugtbart ægteskab, og de fik sammen fem børn, fire sønner og en datter. Den ældste søn blev teolog og fungerede som kapellan i Gloslunde for faderen, men døde før ham. Den næste søn døde som student, ligesom den yngste søn. Datteren blev gift med præsten i Vestenskov, Lorentz Jacob Benzon (1740-1799), og døde kun 22 år gammel efter det første barns fødsel. Den tredje søn blev mest navnkundig: Klaus Henrik Seidelin (1761-1811). Hans hang stod ikke til teologien eller præstegerningen; han stak til søs, rejste rundt, var huslærer på De Dansk Vestindiske Øer, begyndte som bogtrykker i København og hang ud med de frisdede i slutningen af 1700-tallet, bl.a. som forlægger for Conrad Malthes Bruun og P.A. Heiberg. Han har lokalt høstet mest varig fortjeneste som grundlægger af Maribo Stiftsbibliotek, det første offentlige bibliotek med udlån i Danmark i 1795.³ Hans Seidelin forblev præst i 63 år. Dengang var der ingen aldersgrænse for præster, ligesom der heller ikke var nogen anden forsørgelsesmulighed, da de hovedsageligt levede af landbrugsdriften på præstegårdsjorden. Han blev 89 år, men var næppe meget bevendt de sidste år, hvor sønnen var kapellan for ham. Han kunne ikke se og høre, og på vej til Græshave kirke hilste han på piletræerne, som han troede var sognebørn.

Seidelin beskrives som en nøjsom og sparsommelig herre, der skulle have gravet en del penge ned ved præstegården, og han går nu igen om natten for at finde skatten. Han var også stridbar og blev i forbindelse med en provstebesættelse involveret i en injurieproces med kollegaen i Dannemare, sognepræst Christopher Zimmer (1705-1765), da denne kaldte Seidelin ”en falsk mand”.

Ifølge folketællingen fra 1787 bor der syv mennesker i præstegården. Foruden præste-

parret er det sønnen Friedrich Seidelin, der er opført som "personell Capellan", altså hjælpepræst for faderen. Så er der fire tjenestefolk i alderen fra 20 til 26 år.

Seidelin blev efterfulgt af Andreas Lyhmann (1736-1799). Han fik kun 9 år i embedet som sognepræst i Gloslunde og døde i 1799, efterladende sig en enke og syv børn. Enken dør først i 1844, men den efterfølgende præst gifter sig ikke med hende. Enken flyttede efterfølgende til Jylland, men vendte sidenhen tilbage til Lolland, hvor hun døde i Nakskov i 1844.

Med dr. phil. Jørgen Borch (1767-1824) flyttede en lærd mand ind i Gloslunde præstegård. Han var søn af provst Andreas Borch fra Nakskov, og hans morfar var biskop i Århus. Han blev student fra Nakskov i 1782 og studerede først filologi og senere teologi ved Københavns Universitet. Han blev kandidat i 1791 med udmærkelse. I 1790-93 var han alumne på Borchs kollegium, idet han nedstammede fra en bror til den berømte professor Ole Borch, som i sit testamente grundlagde Borchs kollegium i St. Kannikestræde. Han søgte derfor konsistorium om optagelse på kollegiet, og det blev bevilget med begrundelse i, at han havde bestået sine eksamener smukt og med gode attester fra professorerne.⁴ I sin tid på Borchs kollegium skrev han to disputatser på latin.

Efter et embede i Jylland kom han i 1799 til Gloslunde sogn med sin hustru Ingeborg Klog fra Vestmannaøerne ved Island. Jørgen Borch brugte sin tid flittigt som sognepræst. Som en oplysningspræst engagerede han sig i kløverdyrkingen og kom med forslag til en bedre udsåning af frøene til kløver.⁵ Han fortsatte også det filologiske arbejde som præst. Han oversatte Herodot, men hans oversættelse blev først udgivet efter hans død. Mere bemærkelsesværdigt er det, at han i 1801 oversatte Mary Woll-

stonecrafts bog *A Vindication of the Rights of Woman* [Et forsvar for kvindens rettigheder] til dansk. På dansk kom den til at hedde *Qvindekjønnets Rettigheder* og blev udgivet i 1801. Karakteristisk nok oversatte Borch den fra tysk og ikke fra engelsk. Den danske kultur var omkring år 1800 overvældende orienteret mod det tyske sprogområde, Grundtvig og Søren Kierkegaard læste begge Shakespeare på tysk, og

Titelbladet til Jørgen Borchs oversættelse af Mary Wollstonecrafts skrift til forsvar for kvindernes rettigheder. Borch omtales som "Dr. Phil. og Sognepræst til Gloslunde og Græshauge i Lolland". Det Kongelige Bibliotek: http://www.kb.dk/e-mat/dod/130021961877_color.pdf

tendensen blev forstærket i 1801 og 1807 med Englandskrigene, der gav stærke anti-engelske stemninger.

Vi ved ikke, hvad der har fået Jørgen Borch til at oversætte det første værk, der agiterede for kvinders frigørelse og rettigheder. Men han tilhørte jo fra København kredsen af frisindede og oplysningsorienterede intellektuelle, og i kølvandet på den franske revolution opstod mange skrifter og pamfletter til fordel for frigørelse og menneskerettigheder. Mary Wollstonecrafts værk blev nyoversat til dansk og genudgivet på Informations Forlag i 2012, desværre uden at nævne den oprindelige udgivelse.⁷

Jørgen Borch oversatte også et andet af tidens modeskrifter fra tysk, *Moderligt Raad til min Datter, hvorledes hun kan blive en god og lykkelig Ægtefælle, Moder og Kone i sit Huus*, skrevet af en i dag ukendt tysk præst og forfatter af opbyggelige skrifter: Christian Friedrich Sintenis (1750-1820). I dag ville et sådant skrift nok få en anden modtagelse end Mary Wollstonecrafts, men for Jørgen Borch lå de i forlængelse af hinanden. Rettigheder ja, men også dannelse og opdragelse og omgangsformer. Det hører sammen med oplysning.

Jørgen Borch fik også foranstaltet oprettelse af enkesæde i Gloslunde. Den gamle tradition med at lade en ny præst gifte sig med forgængerens enke var ude af trit med oplysningens ideer, og samfundet havde også med landboreformerne nået et højere velstandsniveau, så menneskers behov bedre kunne tilgodeses. Således blev der ifølge kongeligt reskript af 1. juni 1824 oprettet ”et Enkesæde for Præsteenker ... opført paa Gloslunde Præstegaards Grund” og ”8 Tdr. Land af Præstegaardens Jorder ere blevet henlagte til samme.”⁸

Jørgen Borch var i øvrigt ikke tilfreds med sin præstegård ved indflytningen i 1799 og anlagde retssag mod forgængerens bo på grund af den ”brøstfældige Præstegaard”.

Jørgen Borch (i sagen kaldet magisteren) klager over prisen på præstegården og vil have den nedsat til trods for tidligere aftalt pris på 500 Sldr (slettedaler), og sagen kommer for den gejstlige skifteret, som i dette tilfælde varetages af Fyns biskop, Tønne Bloch, da Lolland-Falster den gang hørte under Fyns Stift.

Jørgen Borch anførte i sin klage, at der mangler nogle fag af præstegården. Ved sagens behandling er hovedindholdet, at magister Borch finder præstegården ringere end først antaget. Hertil bemærkes i sagens udredning, at magisteren har været tilstede ved 2 skiftesamlinger i stervboet (dødsboet), men har ved ingen af disse ytret nogen formening eller påstand om afslag. Derfor finder skifteretten magisterens et halvt år forsinkede indvending over prisen urimelig.

Videre udtaler retten, at der ikke findes nogen anordning, der bestemmer, hvor mange fag hus en præstegård skal bestå af. Derfor afviser retten magisterens klage over de 4½ fag fjernede udhuse.

Den gejstlige skifteret afslutter sagen salomonisk ved dog at indrømme magister Borch, at der ved overtagelsen var ikke så få og ikke så ubetydelige brøstfældigheder ud over de i sagens behandling nævnte, som magisteren har afhjulpet og fremdeles må afhjælpe. Han får derfor et afslag på 65 Sldr, og til Lyhmanns stervbo bliver der således tilbage 435 Sldr.⁹

Det kan måske også forklare, at Lyhmanns enke har råd til at flytte fra præstegården og hverken have nådsensår (præsteenkers ret til at bebo præstegården et år efter mandens død) eller behøve at gifte sig med efterfølgeren.

Jørgen Borch havde et større tjenestehold end forgængerens, og så boede svigerfaren Hans Klog også på aftægt i præstegården som enkemand. Udover præsteparrets to børn og svigerfaren husede præstegården

syv tjenestefolk, en enkelt på 38 år anføres som vanfør.¹⁰

Jørgen Borch døde i 1824, og oprettelsen af enkesædet må være sket med hans snarlige død for øje, for hans enke beboede enkesædet ind til sin død i 1843. Om enkesædet kun har indeholdt en andel i præstegårdens jordtilliggende, altså en kapital, eller også har bestået af en bolig, kan ikke klargøres. Som den eneste præst i Gloslunde står han i Dansk Biografisk Leksikon.¹¹

Den næste præst var Eggert Rasmussen Galthen (1784-1850). Galthen var ikke af præsteslæggt, hans far var hørkræmmer i København, men han blev student i 1803 og kandidat i 1810, og han beskrives som en "agtværdig og inderlig godmodig Mand". Han var fattig og kunne ikke få økonomien til at hænge sammen. I 1838 kom han til et embede på Fyn, og her gik det bedre for præsten, der blev kendt som den mest korpulente præst i Fyns Stift. Da han flyttede til embedet på Fyn i 1838, flyttede hans præstegårdsforpagter Hans Jacob Mehl med ham, og det var ikke ualmindeligt, at præsten flyttede med en stor del af tjenesteholdet. En husstand var mere end ægtefælle og børn.

Galthen blev efterfulgt af Thorgeir Gudmundsson (1794-1871), som var islænding af fødsel, men kom til København for at blive student og teolog. Han blev ikke præst med det samme, men levede som lærer ved søetatens drengeskole og kateket ved Holmens kirke. Han var også videnskabeligt interesseret og udgav flere islandske håndskrifter, ligesom han var med til at stifte Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab i 1825. Han har dog ikke udmærket sig videnskabeligt, og nutidens dom er hård over hans virke som filolog: "Nogen dybere filologisk indsigt erhvervede han sig ikke, og hans udgaver lider af talrige fejllæsninger og skødesløshed." Derfor valgte han at blive præst og kom i 1839 til Gloslunde,

hvor han var i 10 år, til han i 1849 flyttede til embedet i Nysted. Rhode giver han dog et pænt skudsmål som en beskeden og hjertensgod mand.¹⁴

Islændingen Thorgeir Gudmundsson her fotograferet af sin søn Bjarne Thorstein Gudmundsen, der blev fotograf i Nysted, hvor faderen blev præst i 1849 efter at have forladt Gloslunde. <https://www.fotohistorie.com/gudmundsen-bjarne-nysted.html>

I folketællingen fra 1840 kan vi se, at pastor Gudmundsen, som han nu fordansket benævnes, bor i præstegården med sin kone, tre børn, tre tjenestepiger og tre tjenestekarle, en 40-årig husjomfru (en slags skyggetante der ikke var blevet gift) og så endelig en lærerinde til børnene, en 19-årig pige, Dorthea Pauline Arnesen. Dorthea var datter af en skolelærer fra Oslo og blev senere gift norsk med en skolebestyrer i Trondhjem, hvor hun først døde i 1910, næsten 90 år gammel.

Navn	Alder	Civilstand	Stilling i familien
Hr. Pastor Th. Gudmundsen	46	gift	Sognepræst
Marie Gudmundsen f. Langeland	34	gift	hans kone
Bjarne Gudmundsen	12	ugift	deres barn
Marie Gudmundsen	11	ugift	deres barn
Thorbjerg Gudmundsen	8	ugift	deres barn
Christine Marie Fisker	40	ugift	Huusjomfru
Dorthea Pauline Arnesen	19	ugift	Lærerinde
Oline Mathilde Sørensen	21	ugift	Tjenestepige
Ane Catarine Hansdatter	24	ugift	Tjenestepige
Karen Johanne Olesdatter	27	ugift	Tjenestepige
Hans Pedersen	26	ugift	Tjenestekar
Jørgen Christensen	24	ugift	Tjenestekar
Henrik Berthelsen	13	ugift	Tjenestekar

I 1849 kom Andreas Jørgen Nielsen (1800-1882) til Gloslunde som præst. Han var en anderledes kontant mand end forgængeren. Andreas Nielsen var ikke af præsteslægt, hans far var skolelærer på Fyn, og han blev selv uddannet som lærer fra Skårup Seminarium i 1822. Derefter tog han studentereksamen i 1824 og blev cand. theol. i 1829. Efter at have været kateket (underviser i kristendom) i Svendborg og præst i Jylland kom han til Gloslunde i 1849.

Andreas Nielsen var ikke så begejstret for sine sognebørn, og hans prædikener appellerede mere til forstanden end til troen og følelsen. Præsten kom i voldsomt modsætningsforhold til sine sogne, da der i 1850 blev udgivet en praktisk håndbog for præster, *Efterretninger om de gejstlige Embeder i Kongeriget Danmark, deres Indtægter og bByrder, Præstegaardenes Beskaffenhed samt topographiske, statistiske og andre Oplysninger*. Bogen var blot ment som en faktuel beskrivelse af sogne og embeder, og så havde hver præst skrevet lidt om sit sogn. Og Andreas Nielsen skrev så om sine sognebørn: ”Beboerne, der formenes at nedstamme fra Venderne, siges hverken nu

at viise eller i lang Fortid at have viist Sands for det kirkelige og religiøse Liv, hvorfor deres Moralitet staa paa svage Fødder”.

Da denne formulering kom sognefolkene for øre, blev de meget vrede på deres præst. De opfordrede ham til at beklage udtalelserne eller dokumentere dem, men det kom der ikke noget ud af. Præsten var tavs. Så tog sogneforstanderen og nogle sognemænd affære. De kontaktede den tidligere præst, ovennævnte Gudmundsson, som nu var præst i Nysted, og bad om hans tilkendegivelse. De skrev et skarpt indlæg i Lolland-Falsters Stiftstidende mod præsten, som har ”krænket enhver ærekjær Beboer i disse Sogne paa det Dybeste, saaledes at se sig stillet i Gabestokken”. Gudmundsson støttede beboernes protest og erklærede, at ”den moralske Tilstand i bemeldte Sogne var, da jeg forlod dem, i det hele tilfredsstillende, og de stode i saa Henseende sikkert ikke tilbage fra andre Sogne”, og moralens og sædelighedens fremme ”fandt villig og kraftig Understøttelse hos Beboerne”. Om det religiøse liv siger Gudmundsson, at ”Kirkerne blev meget flittigen besøgte, og jeg mindes ikke, at der nogensinde har

være Messefald i min Tid af Mangel på Tilhørere; jeg kunde saaledes aldrig ønske mig mere kirkelige Menigheder; det var en sand Glæde at forkynde Guds Ord iblandt dem og for dem, thi det fandt aabne Øren og vil lig Indgang i Hjerterne”.

Gudmundssons erklæring, som også blev trykt i avisen, brugte sogneforstanderen og de andre sognemænd til at gå i rette med præsten. ”Vi finde nemlig, at det vilde have været langt christeligere handlet, hvis vi virkelig fortjente at faa forsmædeligt Skudsmaal, da at vække vore Skrøbeligheder med Kjærlighedens Kaabe”.¹⁵

Andreas Nielsen svarede så endelig, en uges tid senere, og han var ikke meget for at indrømme en fejl. At lollænderne nedstammer fra venderne, betragter præsten som en faktisk kendsgerning, som der ikke er noget fornærmeligt ved. Og udsagnet om beboernes manglende religiøse og kirkelige sans har han ingen grund til at betvivle rigtigheden af. Hvis man føler sig truffet, siger præsten, har man jo ingen grund til at vredes, men kan jo lægge den på hjertet og bevirke en forandring til det bedre.

Nielsen går også i rette med Gudmundsson, som han hævder fordrejer virkeligheden. Der var flere gange messefald i forgængere ns embedstid, påstår Nielsen. Men forgænger en var alligevel populær, for han blev af og til hentet til begravelser i sogne ne, hvad der måske irriterede Andreas Nielsen. ”Denne (Gudmundsson, HGJ) er nemlig her bekjendt som udmærket Panegyriker og forskrives derfor undertiden hertil ved Enkeltes Begravelse”, lyder spotten fra Andreas Nielsen. Og så slutter Andreas Nielsen med et voldsomt, næsten kolerisk angreb på sogneforstanderen og hans folk. ”I Mænd, som uden mindste Grund fra min Side, - thi jeg har aldrig hverken med Ord eller Gjerning fornærmet Eder - stiller mig, Eders Sognepræst, i Gabestokken; I som hade det Mod, for ikke at sige Frækhed, at

ville lære mig om Skriftens Anvendelse; I som benytter mine Fjender for at fortrædige mig, I mene vel, at I fortjene retskafne Mænds Roes?”

Biskoppen skriver i sin visitatsberetning, at præsten blev ”lidet venligt behandlet”, men at forholdet mellem sogn og præst blev genoprettet.¹⁷

Man fornemmer, at Andreas Nielsen har været en noget stiv og embedsmandsagtig præst, som ingen skulle belære om noget. Med til billedet hører, at hans svigerfar var den navnkundige provst P. A. Wedel fra Skårup, som han havde lært at kende som seminarist, og så åbenbart fundet kærlighed i datteren Maren Perette Augusta. Wedel var berygtet for – med loven i hånd før grundlovens religionsfrihed – at forstyrre gudelige forsamlinger i hans sogne. Wedel sendte seminaristerne ud med stokke for at genere de første vækkelser, og han havde ret til det, for konventikelplakaten fra 1741 forbød religiøse sammenkomster og møder i private hjem uden præstens godkendelse. Efter Andreas Nielsen gik på pension og flyttede til København i 1868, kom Alexander Frederik Lassen (1828-1908) til Gloslunde. Lassen var præst under den største begivenhed i Gloslundes historie: Stormfloden i 1872. Der er ingen kilder til at beskrive, hvordan han tacklede situationen. Vi ved i dag, at de omkomne ikke blev kulet ned i en fællesgrav, som rygterne har gået, men at de fik hver sin grav på den nye kirkegård (Mindehaven) over for præstegården. I dag er gravene markeret, og navnene på de druknede er hugget ud i en stor sten af kunstneren Thomas Kadziola.

Præstegårdens husstand så sådan ud ved folketællingen i 1870:

Navn	Alder	Civilstand	Tro	Stilling i familien
Frederik Alexander Lassen	41	g	evg-luth	husfader
Christine Petrea Emilie Zahle	40	g	do	husmoder
Anna Elenore Sophie Vilhelmine Lassen	13	u	do	barn
Axel Fredrik Julius Christian Lassen	11	u	do	barn
Peter Frederik Rasmus Alexander Lassen	9	u	do	barn
Karen Marie Elisabeth Lassen	6	u	do	barn
Johan Christian Julius Zahle Lassen	4	u	do	barn
Christian Lassen	1	u	do	barn
Lydia Julie Hasselquist	12	u	do	plejebarn
Christiane Vilhelmine Lorentze Petersen	19	u	do	lærerinde
Annette Margrethe Tommerup	21	u	do	tjenestetyende
Ane Cathrine Nielsen	16	u	do	tjenestetyende
Dorthea Amalie Ibsen	33	u	do	tjenestetyende
Hans Christopher Christensen	30	u	do	tjenestetyende
Rasmus Frederiksen Lundemand	27	u	do	tjenestetyende
Rasmus Nielsen	15	u	do	tjenestetyende
Knud Hansen	49	enkemand	do	logerende

Vi ser, at præsteparret har seks børn fra 1 år til 13 år, og de har et plejebarn boende, Lydia Julie Hasselquist på 12 år. Hun var en niece til præsten, hvis søster var blevet gift med præsten Niels Peter Hasselquist, som afgik ved døden i 1859, da datteren var to år gammel. Hendes mor døde året før, så den forældreløse pige kom i huset hos slægtninge. Det var almindelig praksis dengang. Præsteparret havde også en lærerinde boende til deres børn og så seks tjenestefolk, tre piger og tre mænd. Endelig har de også givet logi til en 49-årig enkemand, som også var kolportør for Indre Mission. Denne står kun anført som logerende og havde vel næppe permanent bopæl på gården. Alexander Frederik Lassen formåede at få folk i kirke, han havde altid fulde kirker.¹⁸ Og han var i det praktiske en foretagsom mand, som fik udvidet stuehuset i præstegården. At han må have haft et entrepre-

nant gen, som gik i arv til sønnerne, er der meget, der tyder på. To af sønnerne, Axel og Peter, blev plantageejere på Sumatra og erhvervede sig en vis formue i Indonesien, for Axel købte i 1901 herregården Høvdingsgård på Sydsjælland. Her døde også Alexander Frederik Lassen i 1908. Og på Høvdingsgård kom Gloslundeprestens oldebarn, Anders Lassen (1920-1945) til verden, der som den eneste udlænding opnåede at få tildelt den højeste engelske militære udmærkelse, Victoriakorset, for sin indsats under 2. verdenskrig.

Efter Lassen kom Lars Simon Hansen (1829-1914) til i 1875. Lars Simon Hansen var selv fra Lolland, født i Østofte, og blev cand.theol. i 1856. Efter at have været lærer i København blev han i 1861 præst i Sydslesvig, men måtte forlade Slesvig i 1864 efter krigen og blev så præst ved Horsens Statsfængsel og kom derfra til Gloslundepre-

de-Græshave i 1875. Han beskrives som ”af den Mynsterske prælattype, af solid, kirkelig støbning”, dvs. en statskirkemand, der lagde vægt på præsten som embedsmand i lokalsamfundet mere end en ordets tjener og ydmyg discipel. Lolland-Falsters biskop, D. G. Monrad, karakteriserede ham ved en visitats i 1881 som ”en kraftfuld og dygtig personlighed”.

I Lars Simon Hansens tid begyndte vækkelserne at komme til Gloslunde og Græshave sogne. Flere i sognene blev grebet af missionen, men der var mest tale om enkeltpersoner, som ”levede et smukt og eksemplarisk Liv, var trofaste Kirkegængere og vidnede gerne om deres Frelser”.¹⁹ Det ændrede sig, da præsten Peter Asschenfeldt-Hansen i 1880 kom som præst til Halsted-Avnede

Pastor Herman Holm bekæmpede Indre Mission og gjorde alt for at forhindre dem i at holde møder i Gloslunde og Græshave. Med det faste blik ser det ikke ud til, at han har tvivlet om sin sag. Det Kongelige Bibliotek <http://portraetreg.kb.dk/PortraetReg/PortraetShowImg.do?ID=9149&IMGID=14055>

og satte skub i en mere organiseret mission. Det resulterede i missionshuset i Avnede, ”Salem”, som blev bygget i 1882, og især i Græshave sogn begyndte en vækkelse. Lars Simon Hansen bekæmpede ikke missionen, men deltog heller ikke i møder og aktiviteter.²⁰

Anderledes skulle det blive med den næste præst, Herman Holm (1850-1931). Han blev cand.theol. i 1876, var nogle år huslærer og adjunkt, blev så kapellan i Østoftte-Bandholm i 1882, i 1886 i Kornum-Løgsted ved Ålborg, for så i 1891 at komme til Gloslunde-Græshave. Holm var en afgjort modstander af Indre Mission, ”Præsten rasede formelig mod Indre Missions Arbejde. Skolerne blev lukket for off. Møder. Ja, han forbød rent Afholdelse af off. Møder i Sognene, ogsaa i private Hjem.”²¹

Da tryk avler modtryk, resulterede præstens modvilje i, at de missionske i sognene fik samlet midler sammen til at få bygget et missionshus i Græshave. I 1901 kunne de – ”meget mod pastor Holms vilje”²² - indvie ”Bethania” på Øster Skovbyvej. Så havde missionen i sognene deres eget parallelsamfund uafhængigt af præsten, hvor de kunne holde missionsmøder, søndagsskole, børnegudstjeneste, kvindekreds, symøder osv.

Stor var glæden hos de missionske kredse i Gloslunde-Græshave, da pastor Holm i 1903 valgte at stoppe som præst som 53-årig. Det kan ikke ses, at han fik andet embede. Senere havde han forskellige vikariater, men man kan gisne om, at han havde bragt sig i et alt for konfliktfyldt forhold til sine sogne med sin modstand mod missionen, som trods alt udgjorde den aktive menighed.

Herefter kunne menighederne i Gloslunde og Græshave vælge en præst efter deres hjerte. Valget faldt på sognepræst Carl Ludvig Theodor Hasle (1844-1924). Hasle var

søn af en landmand, men hans farbror, Søren Niels Peter Hasle, var i 49 år præst ved Asnæs kirke i Odsherred, og det førte Hasle ind på teologien. I mange år virkede han dog som lærer, bl.a. i Rønne på Bornholm, hvor han kom i berøring med missionen. Senere blev han præst i Marstal på Ærø, og derfra kom han til Gloslunde.

Hasle kom som en moden mand, men ”han ejede Troen”, som det hedder i den missionske lokale kirkehistorie²³, og var selv en del af missionen, så i hans 16 år som sognepræst i Gloslunde var præst og menighed i overensstemmelse med hinanden. I hvert fald den artikulerede del af menigheden, som tilhørte Indre Mission.

Med pastor Hasle fik den missionske del af menigheden en præst efter deres ønske. Pastor Hasles gravsted er monumentalt og kan stadig ses på Gloslunde kirkegård, der som den eneste ud over Viggo Larsen ligger på kirkegården. Rudbjerg Lokalhistoriske Arkiv. (Billedet er beskåret).

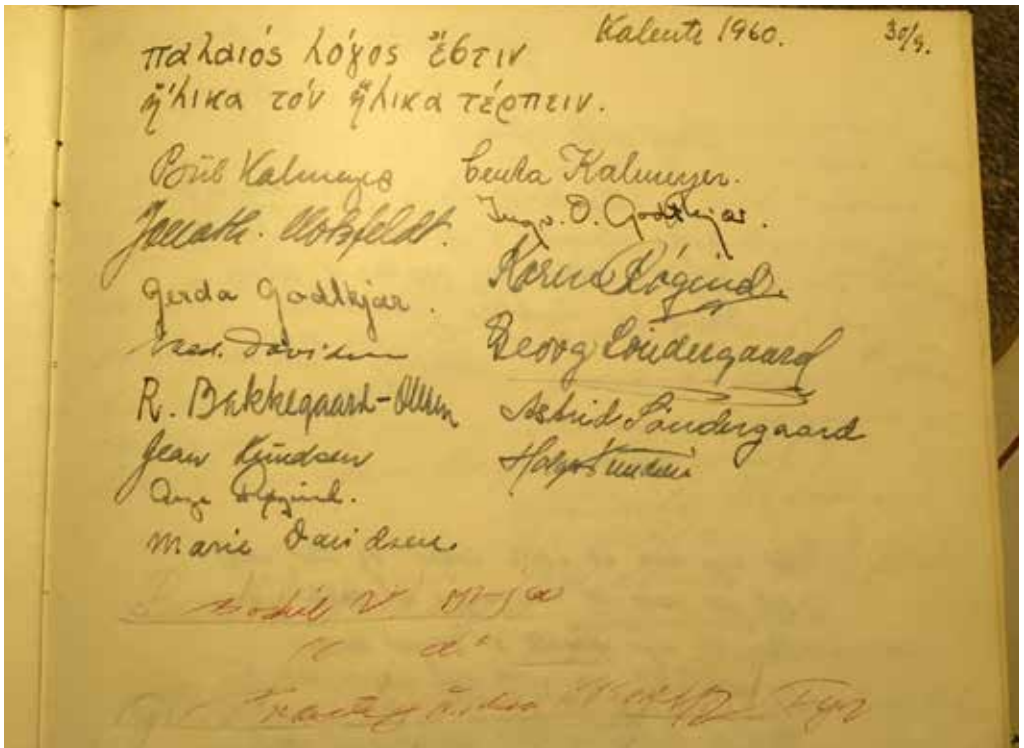
Da han blev 70 år og skulle på pension, bad menigheden ham om at blive, og så anskaffede han sig en gammel motorcykel for at kunne komme rundt i sognene. Han fratrådte først embedet i 1919, og han ligger begravet på Gloslunde kirkegård med en høj mindesten.

Hasles efterfølger blev Jørgen Julius Smith-Petersen (1884-1952), en mere indadvendt og genert type, der levede det stille liv i præstegården med sin hustru Else. De fik ingen børn, og han huskes i sognet mest som en reserveret og genert mand. Blandt kollegaer beskrives han som ydmyg, flittig og med et stort tjenersind. Præstekonen var meget hjælpsom, og bl.a. boede der ikke langt fra præstegården en familie med 22 børn, i sognet kaldet ”åleungerne”, fordi faderen var fisker i Langø, og dengang var ål en vigtig del af fangsten. Den familie hjalp Else Smith-Petersen meget.

Smith-Petersen var også missionsk og fortsatte linjen fra pastor Hasle, men på sin egen sindige og stille facon. ”Stille virkede han og stille sov han hen”.²⁴

Efter Smith-Petersen kom Anders Melgaard Kjær (1917-1979). I hans ti år som præst i Gloslunde blev præstegården grundlæggende renoveret, og fik det udseende, vi kender i dag. Selvom vi er nær vores egen tid, så blev livet i præstegården alligevel levet helt anderledes end i dag. Præstens transport rundt i sognene skete mest på cykel, senere på en knallert, før bilen endelig gjorde sit indtog. Inden da lånte præsten dog forpagterens bil, hvis han skulle langt væk i det store sogn. Gloslunde var ligesom Græshave dengang præget af at have alle små forretninger: købmand, slagter, bager, bryggeri. De enkelte husstande havde en meget stor grad af selvforsyning med frugt og grønsager, også præstegården. Livet blev levet som det også er beskrevet i *Min landsby på Lolland*²⁵.

I 1950'erne og op i 60'erne var der ung-

Kalente i Gloslunde præstegård. Kalente er venskabelige sammenkomster mellem præster, og som stadig finder sted, om end under mere afslappede former end førhen. Præsterne med hustruer besøgte hinanden og der blev vartet op. Her er gæstebogen fra Gloslunde præstegård med kalenten fra 1960 for Lollands Sønder Herreds provstis præster. Det kan ses, at Jonathan Motzfeldt deltog sammen med nabopræsterne, Røggind fra Vestenskov, Kallmeyer fra Skovlænge, Bakkegaard-Olesen fra Arninge, provst Davidsen fra Stokkemarke, Søndergaard fra Vestenskov og Godtkjær fra Birket. Gæstebogen findes hos Bente Stokholm Thomsen.

domsklub i mange præstegårde, også i Gloslunde præstegård. Her mødte byens ungdom op, satte støvlerne i entreen og havde hjemmesko med, og så var alle præstegårdens stuer indrettet til spil og aktiviteter. "Fantastisk succes for pastorens ungdomsklub i Gloslunde-Græshave" lød en overskrift i Ny Dag, der beskrev, hvorledes 50 teenagere i alderen 13 til 19 år hver anden tirsdag fylder præstegården med liv. "Hele præstegården er kort sagt på disse aftener et rigtigt fritidshjem, hvor børnene virkelig

føler sig vel tilpas, utvungne, og opfører sig som de ville gøre ved en sammenkomst i ethvert privat hjem. De fordriver tiden på en fornuftig og udbytterig måde ... Tonen ved klubafterne er upåklagelig".²⁶ Melgaard Kjær var distriktsleder i FDF for Lolland-Falster, og han var i flere år med på landslejr som lejrpræst.

Melgaard Kjær underviste børnene i kristendom i Gloslunde skole overfor præstegården, hvor førstelærer Aage Boesen residerede. Boesen var kirkesanger, og

hans kone var organist i Gloslunde kirke. Præsten hjalp også med undervisningen i Pilehave skole ned mod stranden, hvor førstelæreren havde lidt svært ved at styre børnene.

I Melgaard Kjærs tid kom der en ung mand fra Grønland som lærervikar til Dannelunde skole, Jonathan Motzfeldt, senere den første landsstyreformand i Grønland. Da han gerne ville læse teologi og lære latin som forberedelse til studiet, blev han en fast gæst i præstegården. Motzfeldt deltog også i kalente, det traditionelle festlige kollegamøde med præster og ægtefæller i provstiet.²⁷ En gæstebog fra præstegården viser alle de deltagende præstepars underskrifter.

Melgaard Kjærs efterfølger, Ib Sjø-Rasmussen (1928-2004), fortsatte arbejdet med ungdomsklubben og de øvrige aktiviteter i sognene. Ældre mennesker i sognet har fortalt med glæde, hvordan de hver anden tirsdag aften gennem vinterhalvåret mødtes til ungdomsaftner i præstegården. Ungdomsklubben blev kaldt Det Glade Hjørne, og de unge betalte i begyndelsen 5 kr. for en sæson, som i 1965 bestod af 39 teenagere, eller ”13 til 20-årige” som det hed dengang. Desuden gik en del af julekollekterne til ungdomsarbejdet, hvor der ud over indkøb af spil også var udgifter til at vise film, besøge andre sognes ungdomsklubber m.v. De unge solgte også lodsedler til fordel for arbejdet, og det skulle der søges om tilladelse til hos politiet. Lodderne kostede en krone pr. stk. Også en stor sankthansfest med opførelse af et lille teaterstykke blev det til.²⁸

Sjø-Rasmussen fraflyttede præstegården i 1969 med hustru og fire børn, for da det blev på tale at lægge de to sogne sammen med Dannemare sogn, syntes Sjø-Rasmussen, det blev for meget og søgte til et et-sogns embede i Jylland.

Allerede omkring 1970 kunne Lolland opleve befolkningstilbagegang, og de første sognesammenlægninger stod for tur. Dannemare blev lagt sammen med Gloslunde og Græshave til ét pastorat, men stadig med tre forskellige menighedsråd, og præstegården i Dannemare blev solgt. Den næste præst blev Viggo Larsen (1915-1994), som oprindelig var uddannet skolelærer, men på grund af præstemanglen fik han mulighed for at søge embedet (kåres) uden at være teolog eller særuddannet og blev efterfølgende ordineret og fik kollats af biskoppen. I 1985 blev han efterfulgt af Michael Foersom (f. 1949), uddannet cand. mag. og så via en §2 særuddannet til at kunne søge præsteembedet. I Foersoms tid blev yderligere Tillitze sogn fusioneret med de øvrige tre sogne til et stort 4-sogns-pastorat. Foersom gik på pension i 2012, og den foreløbig sidste præst i Gloslunde, denne artikels forfatter, Henrik Gade Jensen (f. 1959), er som de to foregående heller ikke uddannet teolog, men kom i en moden alder via §2 til præstegerningen.

Med til præstehistorien hører også den demografiske udvikling. Som det fremgår af statistikken, har det nuværende Gloslunde pastorat (altså Dannemare, Tillitze, Gloslunde og Græshave sogne) fået halveret befolkningen på 70 år. I begyndelsen af 1900-tallet var der lige så mange indbyggere i Gloslunde og Græshave tilsammen som i dag i hele pastoratet. Så set fra en befolkningsmæssig synsvinkel er det naturligt, at der i dag kun er én præst til fire sogne.

Gloslunde præstehistorie viser også, hvordan præstegården har været hjemsted for lærdom og nye tanker. Her blev det første skrift på dansk om kvindernes rettigheder oversat og udgivet i 1801, fra en tid præget af oplysning og praktisk sans. Et århundrede senere er det vækkelserne og missionen, der sætter dagsordenen i det lokale præste-

Befolkningsudvikling i Gloslunde pastorat 1850-2018

År	1850	1901	1950	2008	2018
Dannemare	633	768	838	564	510
Tillitse	857	967	1129	548	407
Gloslunde	583	827	816	445	339
Græshave	435	481	526	179	153
Gloslunde pastorat	2508	3043	3309	1736	1409

liv. I dag har de sidste tre præster ikke været teologer, men alligevel bidraget hver på deres måde til et aktivt lokalt præstegårdsliv. Op gennem 1800-tallet boede der 10-15 mennesker i præstegården, lige dele familie og tjenestefolk. En enkelt ung pige i huset var der plads til i efterkrigstiden, og derefter er præstegården af de sidste tre præster kun beboet af pastoren og hans hustru.

Jeg, Henrik Gade Jensen, den sidste præst i den lokale apostolske succession, drømmer tit om at kunne snakke med forgængerne i studerekammeret over en merskumspibe, især med Jørgen Borch, høre om sognets folk, frisind og oplysning, kløverdyrkning og kvindefrigørelse – i nævnte rækkefølge. Indsæt biografi og billede af forfatteren (illustration 6) i tekstramme

Henrik Gade Jensen (f. 1959) er siden 2012 sognepræst i Gloslunde-Græshave-Dannemare-Tillitse pastorat. Oprindelig uddannet mag.art. i filosofi og underviste mange år på universitetet. E-mail: hgj@km.dk

Litteratur

Nedergaard, Paul: *En dansk præste- og sognehistorie* (Forkortet: Nedergaard).

Nielsen, Jens M. *Livstegn. Træk af Trosli-vet i Lolland-Faster Stift*, 1943. (Forkortet: Livstegn).

Peter Rhode, *Samlinger til de danske Øers Laalands og Falsters historie*, udgivet i 1859 af J. J. F. Friis (Forkortet Rhode)

Noter

- 1 Rhode, s. 45.
- 2 *Apoteker Claus Seidelins optegnelser om sit levnet 1702-82*, 1915 (1969), i serien Memoirer og breve XXII.
- 3 A. Egelund Møller, *Klaus Henrik Seidelin. Grundlægger af Maribo Stiftsbibliotek*, Forlagt Skovlænge 1996
- 4 Johannes Pedersen, *Borch Kollegiums Historie 1728-1828. Festskrift i Anledning af Kollegiets 225-Aars Jubilæum*, København 1916, s. 66.
- 5 Gregers Otto Bruun Begtrup, *Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Danmark*, 1803-12, Bind 4, s. 706
- 6 *Herodots Historie i ni Bøger*, af det Græske med Anmærkninger ved Jørgen Borch, udgivet af Ferd. Emil Hundrup, 1839-1840
- 7 Mary Wollstonecraft, *Et forsvar for kvindens rettigheder*, Informations Forlag 2012.
- 8 *Revision og Fortsættelse af Hofman's Fundatssamling ved N. Schack*, Bind 6, Af Hans de HOFMAN, Kjøbenhavn 1844, s. 105
- 9 Dokument fra 1801, Rigsarkivets Afdeling i København. Tak til Bente Stokholm Thomsen for at have fundet det frem.
- 10 Folketælling 1801 for Gloslunde sogn, Lolland Sønder Herred, Maribo Amt.
- 11 2. udgave 1887-1905, udg. Af C.F. Bricka, bind 2, s. 499.
- 12 Rhode, s. 303
- 13 Den Store Danske, [http://denstoredanske.](http://denstoredanske.dk/Dansk_Biografisk_Leksikon/Kirke_og_tro/Pr%C3%A6st/Thorgeir_Gu%C3%B0mundsson)

dk/Dansk_Biografisk_Leksikon/Kirke_og_tro/Pr%C3%A6st/Thorgeir_Gu%C3%B0mundsson

- 14 Rhode, s. 303
- 15 Lolland-Falsters Folketidende, nr. 181, 10. september 1857.
- 16 Lolland-Falsters Folketidende, nr. 187, 17. september 1857.
- 17 Biskop Bingesbølls visitatsindberetninger fra 1859, cit. fra *Lolland Falsters Historiske Samfund* 1970, s. 74.
- 18 *Nedergaard*, s.132.
- 19 *Livstegn*, s.64
- 20 *Livstegn*, s. 69
- 21 *Livstegn*, s. 69
- 22 *Nedergaard*, s. 133
- 23 *Livstegn*, s. 70
- 24 *Nedergaard*, s. 134
- 25 *Min landsby på Lolland. 31 erindringer fra 32 landsbyer*, Lollandsbibliotekerne 2018
- 26 *Ny Dag*, 15. november 1958
- 27 I Peter Fr. Rosings biografi om Motzfeldt, *Jonathan Motzfeldt – bygdedrengen, præsten, landsfaderen og statsmanden*, Forlaget Sohn 2008, er den lollandske lokalitet desværre fejlagtigt angivet som Købelev.
- 28 Ungdomsklubben udgav et lille blad, Hjørnyt, hvor fra oplysningerne samler.

Præstegården i Gloslunde.

2. del: en bygningshistorie

Af Bente Stokholm Thomsen

Der er en særlig stemning i en præstegård, som uvilkårligt leder tanken hen på spørgsmålet: "Hvad er der foregået her i tidens løb, og hvordan har dagliglivet været?"

Artiklen beretter om præstegårdens bygningshistorie fra 1781 til 1957.

En stor del af min barndomstid levede jeg i Gloslunde præstegård. Da jeg som voksen bosatte mig på Lolland igen og jævnligt kom på besøg i gården, blev min interesse for selve bygningernes historie vakt. Herefter startede min eftersøgning i arkiver, diverse kilder og egne erindringer efter indretninger og ændringer på forskellige tidspunkter tilbage i tiden.

Gloslunde præstegård fredes

I 1950 blev den stråtækte bindingsværks-gård fredet – den blev vurderet som værende af enestående kulturhistorisk værdi i sammenhæng med den nærliggende kirke. Gårdens fire længer vidner om fortidens vilkår for præsten, hvor embedet suppleredes med landbrug. Typisk lollandsk er det med hvidkalkede mure over stok og sten – ligeledes med de tækkede mønninger.

Luftfoto af Gloslunde præstegård, 1955. Til højre for kirken mod syd ses den gamle skole – og fattighuset bagerst til højre. Efter foto af ukendt fotograf. Billedet tilhører Bente Stokholm Thomsen.

En brandtaksation i 1796¹

På dokumentets forside står skrevet: *Brand Taxation over Hr. Lyemands Præste Gaards Bygninger i Gloslunde, foretaget Den 13de January 1796*. Præsten havde selv bestilt taksationen for at få sin gård optaget i *Brandforsikrings Cassen*.

Ved kongelig anordning af 29. februar 1792 oprettedes en *Almindelig Brandforsikring for Landet i Danmark*, hvori enhver landmand frivilligt kunne forsikre sine bygninger.³ Fra 1792-1800 sørgede retsbetjentene

(herredsfogeder og birkedommere) for, at taksationerne blev udført og gjort retsgyldige. Der valgtes to mænd til at taksere ejendommen og sende resultatet videre til amtmanden, der stod med hovedansvaret.⁴ Til Gloslunde præstegård ankommer de to taksatorer, tømmermand Anders Nielsen og murermester Hans Nielsen fra Græshave, sammen med herredsskriver Friis. Gården har på dette tidspunkt 5 længer, der bliver gennemgået og beskrevet således:

1. Hovedhuset, Ahlhuset⁵, der vender mod syd, er med 19 fag og 12 alen bred. Storstuen opvarmes af en ovn med åbning inde i rummet (*vindovn*⁶), ligeledes i 1 af 4 gæstekamre. I dagligstuen og sovekammeret er der toetages kakkellovne. Resterende rum i denne længe er *Kykken Fade Bord*⁷, saltkælder, sykkammer samt Annen Stue med en indmuret ovn, der fyres udefra (*bilæggerovn*⁸).

Takseringen: hele længen har murede vægge med bindingsværk af egetræ og med fyrretræ i tagkonstruktionen. 9 af de i alt 19 fag er med tegltag og vurderes til 450 Rd (Rigsdaler) – de sidste 10 fag er med stråtag og vurderes til 400 Rd.

2. Den vestre længe har 23 fag og er 10 alen bred. Heri er der bryggers med indmuuret *Kiedel*⁹, karlekammer, værksted, 2 gæstekamre, rullestue, kostald og fårehus. Bygningen har *Ege under*¹⁰ og *Fyrre over*¹¹ *Tømmer* samt murede vægge.

Takseringen lyder her på 30 Rd pr. fag, i alt 690 Rd.

3. Den nordre længe på 17 fag er 11 alen bred. Der er hestestalde med båse til hver hest (*Spiiltog*¹²), 2 foderlader, 2 lader og plads til vogne og redskaber (*en Vogn Remisse*¹³). Også her er der *Ege under* og *Fyrre over Tømmer* – der er stråtag og dels murede, dels klinede vægge.

Taksering: 30 Rd pr. fag, i alt 410 Rd.

4. Den østre længe på 14 fag og 13 alens

bredde er indrettet med 2 tærskeloer og 3 lader. I bygningen er der *Ege under* og *Fyrre over Tømmer*, der er stråtag samt både murede og klinede vægge. Takseringen vurderes til at være 35 Rd pr. fag, i alt 490 Rd.

5. Ved den Vestre Længde¹⁴ fandtes én tilbygt 8 fags og 8 alens bred længe, der indeholder en havestue, et nødtørftshus (*Vand Huus*¹⁵) og en svinesti (*Svine Egel*¹⁶). En ringere taksering kommer denne bygning til del, idet den vurderes til 5 Rd pr. fag, i alt 40 Rd – på trods af murede vægge og med *Ege under* og *Fyrre over Tømmer*. Bygningens tag er ikke beskrevet.

Øvrige bemærkninger i brandtaksationen fortæller, at der i gården er én forsvarlig brønd. Af brandredskaber findes 2 stiger, 1 brandhage, 3 kar og 4 brandspande med jernjorder – og at der for *Ildsvaade* ikke er at befrygte. Hele præstegården takseres til 2480 Rd, hvilket de 3 synsmænd *redelig med Lovens Eed* bekræftede overfor Retten den næste dag.

Regningen på taksationsforretning og genparter betaltes med 5 Rd – *for hvilke Fem Rigsdaler Quitteres. Nakskov den 29de Janu. 1796 – Friis.*

En genpart af brandtaksationen modtages i Amtet d. 8. februar 1796.

Efterfølgende meddeler stiftamtmanden den 19. april, at der er fundet en regnefejl i brandtaksationen, idet den nordre længe blev vurderet til 410 i stedet for 510 Rd.

Derudover er der kun fundet 1 brandhage, men da der anbefales 2 stk., bedes den manglende anskaffes og indberettes.

Kaarte over Byens Marker ved Gloslunde¹⁷

I året 1781 tegnede H. A. Faber dette kort, som formentlig også afspejler forholdene i 1796.

Brandtaksationen omtalte en tilbygget 5. længe, som her ses stikke mod syd ud fra hovedhuset.

Udsnit af "Kaarte over Byens Marker ved Glosunde", tegnet af H. A. Faber i 1781. Her er den 5. længe mod syd og ligeledes kirken aftegnet. Mod syd/øst ses præstens marker.

Præstegårdssyn i 1820¹⁸

Disse præstegårdssyn blev foretaget årligt og efter behov, hvor provsten og 2 lokale håndværkere kontrollerede stedets tilstand; var der reparationer at udføre, blev disse synet efter færdiggørelse.

Synets resultat blev noteret i præsteembedets protokol, embedsbogen.

Den 20. august 1820 noteres i embedsbogen: *Denne Gaard har siden forrige Aars Syn imodtaget følgende Forbedringer* – og herefter følger nøje beskrivelser. Stuehusets køkkenskorsten, som i den øverste del

var *maadelig*, dvs. så ringe, at der opførtes nyt *omtrent fra Loftet af i paa den Søndre Side. Omtrent over Sovekammeret og Gang fra Gaard til Have er oplagt 6 Fag Tag*. Disse nye fag samledes ved en højere del af bygningen, så derfor blev det nødvendigt at anbringe 2 *Vandkister*¹⁹, for at kunne lede regnvandet væk fra taget. Efter skøn blev også mådelige spær og lægter udskiftet undervejs.

I den vestre længe er indsat 2 nye bjælker, én i hver sin ende af bygningen. Længens brøstfældige skillerum blev istandsat ligesom loftet over bryggerset. Loftet over huggehuset er til fornødenhed repareret. En *Riderbielke*²⁰ i den nordre ende, som var rådden, er ombyttet med en bedre.

Haven fandtes i god stand. Et *Leerhuus*²¹ deri, bygget af klinet eller stampet ler med strå, blev opført i fjor og er så vidt færdigt, at det i den forgangne vinter har været i brug til ølfremstilling (*maltgiøren*²²).

Af stadige mangler i præstegården anføres: Taget på den vestre længe er mådeligt over 5 fag, og en tagskægslægte er sunket samme sted.

Ved den nordre længe er anmeldte 6 fag brøstfældigt tag endnu ikke forbedret. Taksatorerne mener, at det må skyldes mangel på langhalm. Ved det følgende syn skal disse forhold afhjælpes.

Præstegårdssyn i 1866²³

Provst C. L. Tobiesen²⁴ er på syn d. 12. juli 1866 sammen med H. Marcussen og I. Jacobsen (formentlig 2 håndværkere) hos sognepræst Andreas Jørgen Nielsen²⁵. *Det østre Huus eller Laden* findes så brøstfældigt, at der driver salt på væggene; længen kan ikke repareres, men må ombygges fra grunden. Såfremt bygningen genopføres som før, og hvis brugeligt tømmer fra det gamle hus genanvendes, da skønnes prisen på byggeriet at blive 750 Rd. Beløbet forventes bevilget sognepræsten som et lån,

hvilende på embedet.

Det ser ikke ud til, at der sker videre i sagen før den næste præst besætter embedet og flytter ind i Gloslunde præstegård. Alexander Frederik Lassen²⁶ tiltræder d. 14. februar 1868 (og flytter videre til nyt embede d. 30. august 1875). Lassen synes meget idérig med hensyn til at indrette sin nye bolig. Ydermere måtte han arbejde med eftervirkningerne af stormfloden i 1872, hvor mange sogneborn druknede. Alt i alt må der have været nok at se til i hans ret korte embedstid.

Udvidelse af stuehus og ombygning af østre hus i 1868²⁷

Efter Enevældens afskaffelse i 1848 fik landet en ny kirkestruktur, der indebar, at kongen blev kirkens uformelle overhoved²⁸ – og derfor var den bevilgende part i låneansøgninger.

Her i 1868 er der en genpart af brev fra Christian IX indført i embedsbogen: *Christian den Niende, af Guds Naade Konge til Danmark, de Venders og Gothers, Hertug til Slesvig, Holsteen, Ditmarsken, Launborg og Oldenburg, Vor synderlige Bevaagenhed!* Kongen har modtaget en ansøgning fra sognepræsten i Gloslunde-Græshave *paa Vort Land Lolland*, der ønsker bevilget hjælp til omkostningerne ved en hovedreparation og forlængelse med 2 fag af præstegårdens stuehus samt en ombygning af det østre hus. Medsendte tegninger og overslag kan godkendes, og derfor må der udbetales et lån op til 1600 Rd af Stiftets offentlige midler. Lånet skal hvile på embedet, forrentes med 4% og afdrages med 1/20 årligt i 20 på hinanden følgende år – at betale med halvdelen i hver halvårlig rentetermin, første gang d. 11. juni 1869. Kongen bestemmer også, at Lassen selv må lede arbejdets udførelse efter regler i forrige Danske Cancellie Circulaire af 17de No-

vember 1840. Erklæringen afsluttes med: *Derefter I Eder allerunderdanigst have at rette og Vedkommende Saadant til Efterretning at tilkjendegive. Befalende Eder Gud! Skrevet i Vor Kongelige Residentsstad Kjøbenhavn d. 2. Juni 1868.*

I embedsbogens næste skrivelse d. 8. juni meddeler Stiftsøvrigheden biskoppen, stiftamtmanden og præsten, at man ikke for tiden kan oplyse, hvornår pengebeholdningen vil være stor nok til at udbetale lånet – men formentlig til 11. december terminen. I øvrigt ønsker Stiftsøvrigheden nærmere redegørelse for, hvad der i nævnte cirkulære forlanges angående kontrollen med materialerne og arbejdets udførelse – endvidere mangler man også genpart af Lassens tegninger og overslag.

Sådan er udsigterne for Lassens gennemførelse af byggeplanerne blevet fremlagt, men om lånet er blevet udbetalt før tiden, eller han er gået i gang uden penge, melder historien ikke noget om.

Fra nu af går det i hvert fald hurtigt med byggeriet.

Synsforretning d. 23. juli 1868²⁹

Ovennævnte arbejder er nu så langt fremme, at de 2 nye fag er opført, og en større del af stuehuset allerede er taget i brug. Laden eller det østre hus er rejst og ca. $\frac{3}{4}$ udført af tækkearbejdet.

Alt arbejde tænkes færdigt i starten af september. Anvendte materialer ses gode og forsvarlige – arbejdet udført tilfredsstillende efter tegning og overslag. Dog bemærkes, at 10 nye døre og 5 fag nye vinduer er bekostet til stuehuset, selvom overslaget viste genbrug af de gamle døre og vinduer.

Synsforretning d. 13. oktober 1868³⁰

Ombygning af stuehus og lade eller det østre hus er nu færdig og forsvarligt udført.

Laden er godt indrettet, og stuehuset har en meget hensigtsmæssig og hyggelig indretning.

Billede inde fra Gloslunde præstegård i 1875, venligst udlånt af Rudbjerg lokalhistoriske Arkiv (B2000, www.rudbjergarkiv.dk). Bemærk det unge lindetræ, og sammenlign med fig.1. Personerne kunne være fra Alexander Fr. Lassens tid – der er blade på træet endnu, og Lassen rejste fra gården i august, mens efterfølgeren først flyttede ind i december 1875.

I de følgende år er der stadige forandringer i Gloslunde præstegårds bygninger. Der holdes øje med forfaldet, og der søges lån til opretning og almindelig vedligeholdelse. I 1869 må der lægges en ny bjælke i nordlængens midterste lade; det indvendige af stalden ombygges samtidigt med nogle reparationer på stuehuset i 1877; i 1893 sættes stuehuset i stand indvendigt, hvor også en bræddevæg sættes op. Endelig i 1911 bliver staldlængen vest for indkørslen forandret og repareret, og det samme sker øst for, hvor der er ande- og hønsehus.

Forfaldet fortsætter

Som det ses af det foregående, har man i tidens løb vedligeholdt de gamle bygninger. Også fremover vil der naturligvis være lig-

nende opgaver at påtage sig – som det f.eks. kom til udtryk i avisen i 1956: Den 14. og 15. august skriver Ny Dag om Gloslunde præstegård: *Den gamle idylliske præstegård er meget forfalden, trods forpagterens ihærdige omsorg for bygningerne. Den ene langvæg på tærskeladen er ved at falde sammen. Der er anmodet om 178.000 kr. til udbedring.*³¹

Her i 1956 er det næsten 6 år siden, jeg flyttede ind i præstegården sammen med min familie, så derved kan jeg give mit eget syn på stedet. Der var kakkelovn i de fleste af rummene i vores hjem – nok ikke i soveværelset, hvor der kom rim på dynen om vinteren. I køkkenet var der altid varmt, for her stod brændekomfuret. Deri var der et kar med varmt vand, en bageovn og ringe omkring ildstederne til forskellig størrelse gryder. Udenom var der en messingstang, hvorpå viskestykker kunne hænges til tørre. Hos forpagteren i stalden hentede mor vores mælk, der blev hældt gennem en si ned i et lervad for at få avnerne fra. Ude i spisekammeret stod den så til næste dag, hvor fløden kunne skummes af. Maden blev opbevaret i et flueskab, og vores frostvarer hentede vi henne i frysehuset på Kovejen (nuværende Gloslunde Strandvej).

Midt i huset havde min far kontor, hvortil der var dobbeltdøre. Mod øst var der 2 værelser, hvor der i det ene var en brandsikker boks til kirkebøger, og det andet var gæsteværelse. Mod vest var der en lang, mørk gang ned til viktualie- og pulterrum samt private værelser. Vores stuer var dog også private, men måtte bruges ved møder og lignende.

I starten havde vi lokum med spand, der var placeret bag en bræddevæg i baggangen. Når vi skulle i bad, foregik det i en zinkbalje i vaskehuset – og hårvask på køkkenbordet med hovedet ud over vasken. Efter nogen tid blev der hos os installeret badeværelse

Billede inde fra gården omkring lindetræet – illustrerende markredskaber rundt omkring. Min søster Bodil sidder ved kransen af sten rundt om græsset ved linden. Foto: A. Melgaard Kjær, ca. 1953. Billedet tilhører Bente Stokholm Thomsen.

med vandskyllende toilet og badekar. Også forpagterens havde lokum, blot skulle de over i staldlængen ved siden af for at finde det. Den vestre længe var blevet bolig for forpagteren af præstegårdens jord; her var også karlens værelse og konfirmandstue. I længens ene ende havde begge familier fælles vaskehus med gruekedel, hvor der jævnligt skulle fyres op under det store kar til at koge tøj i.

I portlængen mod nord var der kostald og hestestald nærmest forpagterboligen – med mødding i det fri ud mod vejen. På den anden side af portindkørslen var der rejsestald og rum til forpagterens vogne og øvrige redskaber. Der var åbenbart ikke plads nok, for der stod altid forskelligt grej rundt omkring det store lindetræ midt i gården.

Over mod laden i østlængen blev en stor brændestabel bygget op hvert år af vores havemand, Suhr nede fra Hummingen, der huggede brændet til kakkellovne med sin store økse. Far rensede grusgangene i haven og den store urtehave på den anden side af laden fri for ukrudt sammen med mor. Hvordan græsplænerne blev passet, husker jeg ikke, men far var glad for at få motion ved lugningen. I høsttiden fik jeg somme tider lov til at ”køre frem”, dvs. køre den grå Ferguson rundt efter kornnegene på marken. Når min far havde tid, ville han gerne hjælpe med at række negene op i vognen til forpagter Simonsen, der lagde dem tilrette på ladet, så der var ligevægt. Det var altid spændende at se, om vognlæsset var blevet for højt til at komme gennem porten ind i gården.

Egentlig fungerede gårdspladsen som en del af beboelsen. Her ses et eksempel, hvor kaffebordet under lindetræet er blevet udvidet, idet min farfar og farmor samt forpagterens datter med 2 børn er på besøg. Også præstegårdens beboere er der: forpagterens, Margrethe og Oskar Simonsen, karlen Aksel, min mor, Esther Stokholm Kjær, mine søstre, Aase Melgaard Kjær og Bodil Vad Kjær (i barnevognen) samt jeg selv og vores unge pige. Foto: A. Melgaard Kjær, 1952. Billedet tilhører Bente Stokholm Thomsen.

Nye tider i Gloslunde præstegård

Alle fire længer i min præstegård stod færdige i 1957 efter en gennemgribende restaurering. Under ombygningen boede vores familie på den nedlagte saftstation i Græshave, og da vi flyttede hjem igen, var næsten alt lavet om. Alle kakkellovne var væk og erstattet med radiatorer under vinduerne, hvor varmen kom fra et olie-fyr i kælderen. Det gamle brændekomfur var også væk. Der var kommet parketgulve i stedet for gulvbrædderne, der skulle ferniseres en gang om året. For enden af den mørke gang var der sat et vindue i, så det ikke længere var nødvendigt at tænde lys for at finde vej. For at dette har kunnet

lade sig gøre, har man afkortet bygningen i den vestre ende med et par rum (det er nok de 2 fag, Alexander Lassen fik bygget til i 1868). De 2 værelser samt en stue i den østre ende af vores hus var blevet sløjfet, og konfirmandstuen flyttet dertil. Ved siden af det nye køkken med elkofur og køleskab blev der indrettet en spisekrog med faste bænke og bord med god udsigt til gården. Forpagterens bolig var udvidet med den her sløjfede konfirmandstue og dertil formentlig et nyt badeværelse og køkken. Portlængen mod nord fik 2 garager og disponible rum til forpagterens landbrugsdrift. Den store ladebygning mod øst blev ændret til ko- og svinestald.

Vores havemand, Suhr fra Hummingen, hugger brænde til præstegårdens kakkelovne. En stor og smuk, aflang brændestabel kunne han derefter bygge op på stedet i gården foran den østre længe, hvor der var lade. Foto: A. Melgaard Kjær, 1951-1955. Billedet tilhører Bente Stokholm Thomsen.

Ved indvielsen af Gloslunde præstegård efter restaureringen i 1957 stillede alle involverede parter op til fotografering: Gloslunde og Græshave menighedsråd, håndværkere, forpagter Oskar Simonsen og fru Margrethe. En særlig gæst var daværende kirkeminister Bodil Koch, der står forrest med pastor Anders Melgaard Kjær ved sin højre side – og ved den venstre står resten af præstefamilien: Bente, Esther, Bodil og Aase. Ukendt fotograf. Billedet tilhører Bente Stokholm Thomsen.

Bente Stokholm Thomsen (f. 1947) er sygeplejerske og slægtsforsker. Fra 1950 til 1961 bosat i Gloslunde præstegård som datter af sognepræst Anders Melgaard Kjær. Vendte tilbage til barndommens land i 1998, hvor et sommerhus lokkede – og derefter fast bopæl på Lolland siden 2005. E-mail: betho@pc.dk

Litteratur og kilder

Arkiv.dk, *Indgangen til din Danmarkshistorie*, <https://arkiv.dk> (Forkortet: arkiv.dk).

Christensen, Harry: *Bygninger før i tiden. Brandforsikring og bygningshistorie (1996)*. Arkivernes informationsserie, side 16 og 19 (Forkortet: Taksationer).

Den Danske Ordbog, <http://ordnet.dk>, moderne dansk sprog (Forkortet: Moderne dansk).

Kalkar, Otto: *Kalkars Ordbog*, <http://kalkarsordbog.dk>, dansk 1300-1700 (Forkortet: Kalkar).

Koch, Søren: *Fagudtryk, det traditionel-*

le Byggeri, Den polytekniske Lærestalt, Danmarks tekniske Højskole (1984). (Forkortet: Byggeri).

Kulturstyrelsen, www.kulturarv.dk (6.6.2019), *Fredningsværdier*: Gloslunde Præstegård, Stenvadsvej 2-4, Lolland Kommune. Fredet i 1950. (Forkortet: Fredning).

Molbech, Chr.: *Dansk Ordbog* (1833). (Forkortet: Molbech).

Moth, Matthias: *Moths Ordbog* (ca. år 1700). (Forkortet: Moth).

Møller, Jes Fabricius: artikel i *Kristeligt Dagblad* d. 27. juni 2011: Kongehuset og kirken hænger snævert sammen. (Forkortet: Kongehuset).

Nedergaard, Paul: *En dansk præste- og sognehistorie*. (Forkortet: Nedergaard).

Ny Dag 14.-15. august 1956 (Ny Dag).

Ordbog over det danske Sprog, <http://ordnet.dk>, dansk fra 1700-1950. (Forkortet: Dansk Sprog).

Rigsarkivet (RA): Gloslunde-Græshave Pastorat, Diverse vedrørende præstegården 1796-1948, A4.3. (Forkortet: Diverse RA).

Rigsarkivet (RA): Landsarkivet for Sjælland m.m., Arkivfunktionen for samlinger af arkivalier dannet af Landsarkivet for Sjælland m.m., Fotografiske kopier af Geodætisk Instituts udskiftningskort 1950-1973, løbenummer 6. (Forkortet: Udskiftningskort).

Rigsarkivet (RA): Gloslunde-Græshave Pastorat, Embedsbog 1805-1950, løbenummer A2.1.

(Forkortet: Embedsbog).

Rosekamp: <http://www.rosekamp.dk/praester.pdf>. (Forkortet: Rosekamp).

Rudbjerg lokalhistoriske Arkiv: <https://rudbjergarkiv.dk>. (Forkortet: Rudbjerg).

Thomsen, A.C.: *Vurderinger før og nu, Udgivet i anledning af 100 års dagen for oprettelsen af Sognevurderingsmands-Institutionen under Den almindelige Brandforsikring af 1792*. (Forkortet: Vurderinger).

Wiberg, Sophus Vilhelm: *Wibergs præstehistorie* (1870), <http://da2.uib.no/cgi-win/webbok.exe> (11.4.2018). (Forkortet: Wiberg).

Noter

- 1 Diverse RA.
- 2 Andreas Pedersen Lyhmann varsognepræst i Gloslunde-Græshave fra 1. oktober 1790 til 1. juni 1799 (Lyhmann staves forskelligt). Webbog side 232, Gloslunde og Græshave, Lollands Sønder Herred, Maribo Amt, Lolland-Falsters Stift. (Wiberg).
- 3 Vurderinger.
- 4 Taksationer.
- 5 Den bedste del af et hus, som husbonden selv bebor (Moth).
- 6 Forbrændingen sker ved lufttræk fra stuen, hvori den står (Dansk Sprog).
- 7 Et køkken med fadebur (formentlig køkken med spisekammer): et forslag til tydning, da det ikke kunne opdrives!
- 8 Indmuret ovn i en skorsten, der fyres udefra – derfor ingen åbning ind til stuen. (Molbech).
- 9 Formentlig en gruekedel (Moderne dansk).
- 10 Bindingsværket (Dansk Sprog).
- 11 Tagkonstruktionen (Dansk Sprog).
- 12 Et afdelt rum for hver enkelt hest i en stall (Molbech).
- 13 Skur, bygning, hvor vogne henstilles, når de ikke længere bruges (Dansk Sprog).
- 14 Længe.
- 15 *Vand-hus kaldes et Lillehus, som er bygt over Vand, som er til felleds for alle gemene Folk* (Moth). Retirade over rindende vand (Kalkar). Nødtøftshus, retirade (Dansk Sprog).
- 16 Svinehus eller svineskur på egestolper (Dansk Sprog). En svinesti, hvis gulv er hævet på stolper over grunden (Kalkar).
- 17 Udskiftningskort.
- 18 Embedsbog.
- 19 En bygning af sten eller træ, hvori vand samles, og hvorfra det uddeles til andre steder (Molbech).
- 20 Riderbielke – sandsynligvis også kaldet *ri-deplanke*, som er en vandret drager, der i en bygning spænder mellem lodrette søjler (Byggeri).
- 21 Hus, hvis vægge enten er klinede med ler eller opført af stampet ler, blandet med strå (Molbech).
- 22 Opvarmning af den groftmalede bygmalt – til ølbrygning (Molbech).
- 23 Embedsbog.
- 24 Tobiesen, Christopher Leberecht var provst for Lollands Sønder og Nørre Herred (Rose kamp).
- 25 Nielsen, Andreas Jørgen, sognepræst i Gloslunde-Græshave fra 1. april 1849 til 13. december 1867 (Nedergaard).
- 26 Lassen, Alexander Frederik, sognepræst i Gloslunde-Græshave fra 14. februar 1868 til 30. august 1875 (Nedergaard).
- 27 Embedsbog.
- 28 Kongehuset.
- 29 Embedsbog.
- 30 Embedsbog.
- 31 Ny Dag.